

Окдети Эминов,

**ГАЙТАДАН
ГОЗГАЛАН ИШ**

«Туркменистан» ифшираты

АШГАБАТ, 1981

Эминов Ө.

Гайтадан гозгалан иш: (Повесть). — А.: Түркменистан. 1981.
176 с; 45 к. 16,5 см. 100.0 экз

Языжы Өкдем Эминовың бу повестинде жөнәя. Агтарыш бөлүминиң инспекторы Хайытгулының үстүндеи он йыл гечен жөнәяты гайтадан гозгап, онуң үстүни ачышы белетлик билен гөркезилйәр.

Бу эсер совет милициясының 60-йыллыгына багышланып гечирilen Бүтинсоюз конкурса йөрите диплом билен сылагланды.

Эминов О. Дело возбуждается. Повесть.

№ 144	47. 2. 54, 2.	84. 3Түр
ТССР.иң	Китап палатасы 1980	Э64

Э $\frac{70303 - 063}{M 551 (14) - 81} 60 - 81$

© «Түркменистан» неширять, 1981 й.

Гүнэкэрлер икиди.

Оларың яшлары-да дең дэлди, эден этмишлери-де. ...Дөрдүнжи гүн, өйлөндөн соң, судьялар хөкүм чыкармага маслахата гитдилер. Гүнэлери адалат мизанына салнып, аграмыны кесгитлемек үчин сарп болан ики сагатлык мөхлет кимлере йүз йигрими минутды, кимлере йүз йигрими гүн.

Межлисе гатнашялар хөкүме ики сагат гарашдылар. Жеза болса докуз йыл...

Ине, хеммелер аяк үстүнде. Элинде бир петде кагыз гысымлап дуран судья эйнегини дакынып, хөкүми ыглан этмекден өңүрти зала гөз айлаяр: хеммелер... ёк, хеммелер дэл, гермевиң аңырсындакы гүнэкэрлериң бири еринден галмандыр. Бу нәме болдугы?

Судья онуң еринден галмагыны хайыш эдйәр, талап эдйәр, онуң болса шол бир болшы.

Онсоң гапдалда дуран милиционерлериң бири «Эшиденокмы, саңа дийилйәр, тур еринден» дийип, онуң бир эгинден тутуп силтерлежек болды, эмма нәме үчиндир, эдил элине иңе санжылан ялы, тисгинип бир яна чекилди. Ганхорың эгинлери даш кимин гатапды...

Жеза хөкүмден өңүртиледи.

Милиция бөлүмине «Октяб-
рың 40 йыллыгы» колхозының
чопаны Чалыев Веллек тара-
пындан

АРЗА

Шуны язмакдан өтри мен сизе маглум эдйэрин, ягны мен өтен агшам чөлдеп доланып гелдим. Гелсем, улы оглум Бегжан өйде ёк экени. «Нирэ гитди?» дийип сорасам, эжеси «чакылыга» дийди. Гелер вагты гелмеди, огланлар кинодан гелйәнчэлерем, чыдам эдип гарашдык. Соңра чакылык эдениң өйлерине гитдим. Барсам, Аб-рай: «Сизиң оглуңыз гараңкы дүшмәнкэ гидипди» дийди. «Хэли гелер, шинди гелер» дийип, даңы атырдык. Гел-меди. Района гидендир өйдүп, района-да барып, барай-жак срлеринден идешдирдим, бармандыр. Башы дик болса, өе гелер чакы болды. Маңа оглумы тапмага кө-мек эдиң дийип, арза берен

Чалы Веллек.
Гол.

Арза район милиция бөлүминде 1958-нжи йылын 4-нжи мартында 65-нжи номер билен регистирленипдир. Резолюция: Ёлдаш Назаров. Милицияның участок милиционери билен билеликте барламалы.

Рай. милицияның начальниги.
Фамилия. Гол. Вагты.

Ерземин гараңкырак боланы себэпли, бу ерде гүну-зын ышык янярды. Ховасы бирхили дымык, энче йыл-

лап сакланылян кагызларың өзболушлы ысы бурнуна уряр. Кэярым бирдир-икидир гелип-гидйэн болаймаса, Хайытгулы билен архивиң ишнини доландырян аялдан гайры отурып ишлейэн ёкды. Гонамчылыкдакы ялы үмсүмлик.

Диссертация материал топламак ниети билен зэхмет ругсадына чыкалы бэри Хайытгулы Ичери ишлер министрлигиң архивинден аягыны үзенокды. Бир тарапдан, белленилен мөхлет, икинжи тарапдан, ёлбашчы оны гыссалярды. Догрусыны айтсаң, онуң өз гыссагы-да өзүне етикди. Университети онуң билен бир йылда гутаран огланларың бирнэчеси эйём кандидатлык диссертацияларыны горапдылар. Докторлык темасыны тассыкладып йөрөнлерем барды. Ылмы ёлбашчы хак айдыр: гыссанмагы-да башармак герек. Хөтдесинден гелсең ол— дост, ёгса-да ол — ягы.

Ол бу гүн баса отурып ишлемекчиди. Чопаның арзасыны окап чыкандан соң, гутарылман архиве табшырылан ишини ыкбалы оны хас-да гызыкландырыпды.

Архивариус аялың термосдан гуяп берен чайындан бир овуртлан йигит гутарылмадык ише тикилен дүшүндиришлери окамага гиришди.

Биринжи дүшүндириш

ДУШҮНДИРИШ БЕРЕН АБРАЙ ШҮКҮРОВ, МЕКДЕП МУГАЛЛЫМЫ

Бегжаны таяярын. Ол мениң өчки окувчым. Гечен окув йылында мекдеби күмүш медаль билен тамамлады. Говы гөрйөндигим үчин отурылышыга чагырдым. Отурылышык эденимиң себэби — оглум болды. Илиң алнындан өтмесең боланок. 3-нжи март гүни, сагат 6 — 7.

лер төверегинде мыхманлар жемленшидилер. Оба отурылышыгы болансоң, ичги диениң бол болмаса боланок. Арак ичип, йыкылан, мес болан ёк, уруш-сөгүш, дава-женжел боланок, хеммелер парахат даргашды. Бегжан арагы көп ичди, онуң бу болшы отуранлары хайран галдырса-да, «ичме» диймек бирхили, хеммелер билен дең ичди. Чал ичирдик, ганыматлашды. Соң: «Кино етишмели, кинодан өң бир өе гирип чыкмалы» дийип, ругсат сорады. Ол Гүйч ага билен гитди. Мен олары гапа ченли угратдым. Соңра нәме боланыны билмейэрин. Бегжаның өйлерине барманышы хем шол гиже атасындан эшитдим. Ол ятар пилле оглуны сораглап, бизлере гелип гитди. Шулардан башга шу ише дегишли билйән я эшиден задым ёк, дийип голумы чекйэрин.

Беллик: «Ол Гүйч ага билен гитди» днен сетириң ашагы гызыл галам билен чызылыпдыр.

Икинжи дүшүндириш

ДУШҮНДИРИШ КОЛХОЗ МИРАБЫ, ГҮЙЧ ЭЙӘНИҢ ДИЛИНДЕН АЛНЫПДЫР.

Базар агшамы болан вака шулардан ыбарат: ир билен эл-йүзүми ювуп дуркам, Абрай Шүкүров гелди. «Хә, мугаллым, яман ирләсиң-ле» дийсем, ол «Шу агшам бие бир хызмат эдиң. Кичижик чакылыгым бар» дийди. Мен нахар тайярламагы бойнума алдым. Гоюн соймагам мениң бойнума дакды. Мугаллым бир зат дийсе, ёк дийип дурмак ягшылыкдан дәл, галыберсе-де, элмыдама эдип йөрөн ишимиз шол. Гүн өйледен агыберенде, барып гоюн сойдум. Чорба атардык. Халыс ядадым. Отурыбам, ийип-ичибем мазам болубермеди. Гәрсем, Бегжан

туран экен. Онуң билен дервезеден биле чыкдык. Гүн баганам болса, өңден чыканы танап болжакды. Хав-ва, улы көче билен гидибердик. Колхоз правлениесинден йүз эдим гечдикми-гечмедикми, өйлериниң габадында лүйлкели бири билен гешлешип дуран Худайберди шопур мени гөрүп, «Гүйч ага» дийип гыгырды. «Аманлыкмы, иним» дийип, ёл угрума сорашып гидибержек болсам «Сизин билен ишим бар» дийип, мени ёлдан саклады. Хав-ва, онянча, гүррүндешини дуран еринде галдырып, өзи яныма гелди. Колхозда базар болманы себәпли, хер хожа-лыкда хер хепде я ики хепдеден бир мал соймалы боляр. Худайберди шопурам «эрте элин бош вагты гелип, мен өйде болсам-болмасам, бир чебиш бар, шонуң дерисини чыкарып гитмесен болжак дәл, Гүйч ага» дийип, ялбара-якара мени разы этди. Обада бир-биреге яран-масаң, илден чыкарырлар, хав-ва, онсоң Худайберди лүйлкели ашнасыны чагырып, «Бар, Гүйч аганы өйлерине экидип гел» дийди. Гөрүп отурсак, лүйлкел-ә өз хаят дегшир хемсаямызың оглы Дөвлетгелди болуп чыкды. «Боляр» дийип, Дөвлетгелди моторыны отлап, мени лүйлкесине мүндүрди. Эйле-бейләме гарасам, Бегжан ёк. Ол гарашман гидиберипдир. Онуң өйлерине совулмалы ерем даш дәлди, мен болса догры ёл билен гитмелидим. Ёл узак болансоң, улаг габат геленине бегендим. Шопур галды, хав-ва, биз болса уградык. Бир селлемде өе мени элтип ташлады-да, «кино гитжек» дийип, Дөвлетгелди ене ызына доланды. Эртеси Худайбердиниң чебшини халаллап, ише барамда «Бегжан йитенмишин» диен геп гулагыма дегди. Хей, энегине сакгал чыкан йигидем бир йитерми дийип, гең галдык. Мыш-мышлар чыныргап башлады. Хав-ва, яман гынандык. Вах, шонда Дөвлетгелдә «Бегжанлара сүр» диен болсам болмаярмы? Өйлери якын дийип, аркайын болдум-да. Акыллы, гыз оглан ялы юмшак йигитди. Бегжан, Худайберди, Дөвлетгелди дагыларың нәхили арагатнашыкдадыгыны билмейэрин. Пылан-пысмы-

ган дийип, гөрмедик-билмедик задымы айтсам гүнәгаларын.

Беллик: Совады болманы үчин, дүшүндириш онун динден язылып алныпдыр.

Окап берлип гол ерине бармак басдырылыпдыр. «Худайберди шопур галды, хав-ва, биз болса уградык...»

«...кино гитжек дийип, Дөвлетгелди ене ызына доланды» диең сөзлемлериң ашагы гызыл галам билен чызылыпдыр.

Үчүнжи дүшүндириш

КОЛХОЗ ШОФЕРЫ ХУДАЙБЕРДИ ЯЛКАБОВДАН АЛНЫПДЫР.

Веллек аганың оглы Бегжаны гаты говы танаарын. Бир ерде биле өсүп-улалдык дийсе-де болжак, арамыз гаты якын. Бир мекдепде, бир класда окадык. Бир партада отурардык. Мен сапақларымдан агсаярдым, ол болса зехинлиди, өкдеди. Окувы гутараанымыздан соңра мен шофёрчылык курсуның агшамкы бөлүмини тамамладым, соң колхозда шопур болуп ише ерлешдим. Бегжан болса «Харбы гуллуқ боржумы өдежек» дийип, окува-да гитмеди. Ол менден бир яш улуды. Класында-да галмадык болмалы, окува гижрәк берлендир-дә? Мен оны ин соңкы сапар 3-нжи мартда гөрдүм, узакдан, агшамарарак. Ниреден гайданыны айдып билжек дәл, олар Гүйч ага билен биле баряр экенлер. Мен чебшими сойдурмак үчин Гүйч аганы сакладым, Бегжан дурман, гөни өйлерине тарап гитди. Өзи дурмансоң, дурузжам болмадым. Дөвлетгелди билен болса көчөнің угрунда ыслучайна душшдык. Соң Гүйч аганы Дөвлетгелди өйүне экитди. Менем өе гирдим. Шол агшам, гайдып Дөвлетгелдинем, Бегжанам гөрмедим. Догры, ене бир зады айдайын: Дөвлетгелди нирәдир ховлугярды.

Айратынам Бегжаны гөрөнсоң, гыссаныберди. Ол «Гүйч аганы өйлөрине элтип гел» диненими бичак кын гөрди, гөрсе-де «ёк» диймән алып гитди. Бегжан билен Дөвлетгелдиниң гатнашыгы барада айтмалы болса яшырып дуржак дәл, оларың арасы соңкы гүнлерде саз дәлди. Нәме үчиндигинден мениң хабарым ёк. Йө-не Бегжан билен мениң арамдан гыл геченок, чылка ашнадык. Башга эшиден я бийән задым ёк. Чаклама-ны халамаярын.

Гол.

Беллик: «Дөвлетгелди нирәдир ховлугярды. Айратынам Бегжаны гөрөнсоң, гыссаныберди». «Оларың арасы соңкы гүнлерде саз дәлди» дийлең сөзлемлериң ашагы гызыл галам билен чызылыпдыр.

Дөрдүнжи дүшүндириш

КОЛХОЗ МЕДПУНКТУНЫҢ ФЕЛЬДШЕРИ ДӨВЛЕТГЕЛДИ ДӨВХАНОВДАН АЛНЫПДЫР

Мен 6-нжы бригадан, Бегжан 1-нжи бригадан, Арамыз даш. Гараз, биз хич махалам йөрите бирек-бирегимизи агтарып йөрән ёлдаш болуп билмәндик. Өзүни окумышлы оглан сайып, ери геленде бизиң үстүмизден гүлерди. Умуман, араң якын болса, гатнашык эдәймели огланды. Соңкы ики айлыкда арамыза тов дүшүп, өңкүже гатнашыгымыздан-да кесилдик. Хемме гел-гүррүп кино гөрүп чыкамызсоң — ёлда башланды. Кино дашары юрдуңкы болмалы, ады ядымдан чыкыпдыр. Башдан-аяк атышыклы, эртеке меңсеш киноды. Ёлда арамызда жедел дөреди. Мен шо кино «говы» дийдим, ол «яман» дийди. Янымыздакы огланларам икә бөлүндилер: яры маца тараплык, яры оца тараплык. Бегжаның гахары

гелди. Ол «саңа түпөң гөчүп, өлүшлик болса яраяр, бей-леки, дурмушы кинолара сен дүшүнөңөк» дийди. Шондан соң көчөдө душуссагам, ол бир яна совулярды, мен бир яна. Ол хич-ле. Арадан бир ай гечди. Область газетинде мен хакда танкыды хабар чап эдилди. «Дөвханов мед-пункты ислесе ачып, ислемесе япып йөр» дийип, мазалы сувума дегдилер. Догрымы сөзлейән: мен шон-а Бегжандан гөрдүм. 3-нжи март агшамы болса Гүйч аганы өйлөрине элтип, дессине кино гайтдым. Кинодан чыкыбам өе гелдим. Бегжаның йитенини болса, медпункта гелен-лерден эшитдим. Бегжан билен Худайбердиниң арасы-ның ненеңдигини билмейәрин. Башга гөрөн-эшиден за-дым ёк. Бегжан йитер ялы иңнеми?!

Гол.

Беллик: «Соңкы ики айлыкда арамыза тов дүшүп...» «Область газетинде мен хакда танкыды хабар чап эдилди... Мен шон-а Бегжандан гөрдүм...» «3-нжи март агшамы болса Гүйч аганы өйлөрине элтип, дессине кино гайтдым. Кинодан чыкыбам өе гелдим» дийлен сөзлемелериң ашагы гызыл галам билен чызылыпдыр.

Бәшинжи дүшүндириш

КИНОМЕХАНИК КУЛЛЫ КАДЫР ТАРАПЫНДАН БЕРЛИПДИР.

«Билет сатынам өзүм, кино гоийянам өзүм, гапыдан гойберйәнем өзүм. Вахадной агшам Дөвлетгелдиниң кино гелмәндигине мен жанлыжа шаят. Гелен болса, мен хөкман гөрмели.

Гол.

Алтынжи, единжи... дүшүндиришлер хем киномехани-гиң сөзүни тассыклардылар.

**ҚОЛХОЗДАҚЫ ГАТЫШЫҚ ХАРЫТЛАР САТЫЛҢАН
35-нжи МАГАЗИНИҢ САТЫҒЫСЫ ЛОПБЫГУЛЫ
ТАРРЫҚОВ ТАРАПЫНДАН БЕРЛИПДИР.**

Озалагшамдан агырысы гозган дишлерим даңа ченли ятырмады. Ики элим билен омурдымы тутуп, бүтин гижә аяк үстүнде йөрдүм. Дашары чыкдым, ичери гирдим, ичери гирдим, дашары чыкдым. Шейдип йөркәм, улы көчеден бизе гаршы лүйкели моторың совланыны гөрдүм. Гаранкыды. Эмма нәме үчиндир лүйкәниң парлары сөнүкди. Өзем ювашжа йөрәни себәпли, моторың сеси гулага илер-илмез ягдайындады. Габадыма геленде, мен онуң кимдигини танадым. Ол хемсаямызың оглы Дөвлетгелдиди. Ховлының ишигинде ол моторыны өчүрип, итекләп угранда «Хә, ним, яман гичләпсиң-ле» дийдим вели, ол дарс этди-де «Доктор болан өзүң болма» дийип, өйлерине гирип гитди. Гепләнде, сеси сандыравук чықярды, онсоңам моторың парлаарыны сөндүрмек, моторы өз ходы билен дәл-де, идип ичери салмак... булардан ховсалалы бир ягдайы аңшырмак болярды. Бу вака 3-нжи мартдан 4-нжи марта гечилйән гижәде болды. Олар билен гатнашыгымыз хемсая гатнашыгы. Душманчылыгымыз ёк. Алгы-бергимизе ёк.

Гол.

Беллик: «Гепләнде сеси сандыравук чықярды. Онсоңам моторың парлаарыны сөндүрмек, моторы өз ходы билен дәл-де, идип ичери салмак... булардан ховсалалы бир ягдайы аңшырмак болярды» дийлен сөзлемниң ашагы гызыл галам билен чызылыпдыр.

Докузынжи дүшүндириш хем Дөвлетгелдиниң яқын гоңшуларының биринден алыпдыр. Онда-да Дөвлетгелдиниң «Бимахал» гелендигине гүвә гечилйәрди.

Хайытгулы сован чайдан ене-де овуртлап, тэзе са-хыпаны ачды. Ине, Дөвлетгелди Дөвхановы туссаг астына алмак хакында прокурорың берен санкциясы. Ондан соңкулар — сораг протоколларыды. Архивин ишини доландырян аялың нахара гидйән вагты болма-дык болан болса, ол энтеклер отуржакды. Докуз-он йыллап гутарылмадык, дерцеви шиндем довам эдйән иш оны гызыкландырыпды. Дөвлетгелди догры белле-йәр: Бегжан иңне дәл йитер ялы. Екеже тутарык, ол хем болса — Дөвлетгелди.

Фактлар онуң гаршысына дуряр. Дине шонуң яка-сында тугяр. Ол: «Шол гиже кино гидипдим» дийип гөркезсе, фактлар оңа «Ёк, ялаң» дийип баш гөтер-йәрдилер. Ол «Кинодан соң догры өе гелдим» дийсе, фактлар ене онуң диенлерини ялана чыкарырдылар.

Дөвлетгелдиден башга Бегжан билен сене-мене бо-лаң, чакнышыга элтэйжек дартгышы ягдайда болан бир адамың хем ады хич бир документде агзалмаяр-ды. Эйсем, ол нәдип өзүни аклап билдикә? Акландыр-ёгсам, иш гутарныклы боларды. Онуң нәдип өзүни ак-ланыны билмек үчин ише чатылан документлеринң ызы-ны окамак герекди.

Бары-ёгы кырк бәш минутлык аракесме вагтында архивариус аялың өйүне гитмеси Хайытгула ярама-ды... «Яшы бир чене баран адам, шу ерде бир янына чай гоюп, ожук-бужук билен гүнортанлык эднәйсе боланокмыка?» диен пикир онуң гөвүңе гелди. Эмма этжек алажың ёк: аракесме үчин кесгитленилеп вагты хер ким өз ислегине гөрә пейдаланяр.

Айбы нәме. голай кафелеринң бирине барып, сосиска пийип гайдыбермели болар.

Ягышлы чыг хова, йылыжа сосиска билен ики ста-кан кофе өз тәсирини етирди. Нахар башында ол блок-нотжыгына аныкланмагы зерур болан затлары беллик этди: биринжиден, Назаров хайсы Назаров? (Хәзир). Икинжиден, Бегжан Веллеков билен Марал Веллеко-

ва?! (Агшам), үчүнжи, (нетиже?!)) Хайытгулының мундан бейләки этмели херекетлери, шу гүн-эртеки иш планлары шолара баглыды. Озал гутарылмадык иши элине алманка, онуң мақсады дерцев алып бармаклығың ёлларыны өврёмекди, олары диссертацион ишинде пейдаланмакды. Инди болса бүтинлей башга пикир дөрежек болярды. Блокнотда пейда болан сораг аламатылары, айратынам үчүнжиси аныкланса, шол дөрежек болян тэзе пикириң ыкбалы белли-күлли чөзүлжекди.

Ёне өзүңе баглы болмадык себәплере гөрә, гөвне дүвен ниетиң чаклан мөхлетинде битмейәр. Гарашылмадык дүрли ягдайлар она дүзедиш гиризиәр: я ыза сүйшүриәр, я өңе.

Инспектор чайдан доланып геленде, архивде оны Анна Александровна дәл-де, япык гапы гаршылады. Оңа «Анна Александровна нәхошлапдыр, хачан гелжеги нәбелли» дийдилер.

Нәтжек-дә?

II

Блокнотда белленилен белликлериң икинжиси: Бегжан Велликов билен Марал Велликова (агшам)

Шейдип, блокнотда белленилен белликлериң биринжиси эртире галды. Икинжисини амала ашырмак үчин мединститута гитмелиди. Хайытгулы нәхили гысанмачлык билен ашак дүшен болса, шонуң ялы-да ёкары чыкды. Икинжи гата чыкылян басганчакларың янында сәгинжек ялы этсе-де, сапагындан гижә галан мугаллыма меңзеп, эгленмән гапа тарап батлы гадам ташлады.

Бир гезек, ише беллененине бир ай гечипдими-геч-мәндими, гараз, яңы гелен гүнлериди, залдан йөрәп, барярка, өңүнден чыкан бөлүм начальниги подполковник Хожа Назаров Хайытгулыны кабинетине чагырып министрлигин ички тертип-дүзгүни барада «лекция» окапды:

— Ёлдаш лейтенант, сизин университетин залында ылгап йөрөн дөврүңиз өтди. Бу ери министрлик. Салыхатлы болуц, хакманы суратда. Гайдып, туссагыны гачыран агзачык оба милиционерлери ялы болуп йөршүңизи гөрмәйин. Барың, ишиниз билен болуц.

Шонда ол «агзачык оба милиционерлери ялы» дин дүшүнжәниң көплүк санда гетирилмегиниң нәдогрудыгыны, шейле диймек билен онуң өз ишине жанытени билен берлен көп санлы милиционерлериң зәхметине кембаха гараяндыгыны начальнигиң йүзүне басып билжекди. Йөне геле-гелмәне агызлашыбермәге йүзи чыдаман, үмсүм чыкып гайдыпды. Бу оңа сапак боларлык болупды, Йөне шу минутда подполковник игенмек ислесе, онда Хайытгулы онуң медениетли йөремек барадакы «доктринасының» ыргадыгыны гөс-гөни йүзүне айдып билжекди.

Ягыш шиндизем диңмәнди.

Дашарда машина мүнжәк болуп дуран Аннамәмет Хайытгулыны гөрдиде, оңа тараң элини булады.

— Нирә баряң?

— Красный Кресте.

— Красный Крест болса Красный Крест — дийип, Аннамәмет «ГАЗ-69»-ың ызкы гапысыны ачып, ёлдашына ёл берди. — Мүн!

Эдил челекден дөкүлйән ялы ягмыр ягярды. Он-он бәш әдимлик аралыкда мазалы эзлен Хайытгулы машина мүнмезден өңүрти папагыны чыкарып силкишдирди. Эмели сүтүклерден сув дамжаларының дөкүлйәнини гөрен ёлдашы:

— Яък валла, сен асыл бир гүнки жаланың барыңы

телпегине йыгнан экениң, келләне хайпың гелсин — дийип дегишди.

— Хава, капитан, шейтмесем сениң меллежигиңи сув алып, йүзүне зей чыкар өйтдүм. Ине, «саг болуң» дерегине эшитжегимиз шу-да сенден?!

Дең дережели везипәни ерине етирийән кәрdeşлер эллешип гөрүшдилер. Оларың ген-гүррүңлери, ёмак атышмалары махал-махал чакдан чыкып, суд процесинде аклавчы билен гаралавчының сөз чакнышыгыны яды-ңа саянам болса, бир-бирине гойяң сарпасына, ёлдаш-лык-достлук арагатнашыкларына чигит ялы-да пәсгел беренокды. Терсине, бири командировка гитмели болса, бейлекисиниң ичи гысырды.

Капитан лойбуш йүзли, яңакларындан ган дамып дуран, милицияның формасыны чыкарса, элине пил берип, сув тутдурыбермели дайхан сыпат адамды. Ёй-ли-ишклиди. Онуң генералың кабинетинден улы болмадык экин мейданлы, атасындан мирас галан ховлусы Ашгабадың демиргазык четинде ерлешйәрди. Милицияның капитаны Аннамәммет Гөллие в отурымлы көшүлиди. Хайытгулы болса лебаплы. Узун бойлы, гесп гейими гелшик берип дуран 26 яшап өйленмедик йигит. Бир-бирине пугта гысылып дуран галың додаклары онуң эденлидигинден алапат берсе, ховлугып йөрейши, айгытлы өврүлип-дөнүши чакганлыгың йүзе чыкмасыды. Аннамәммет он йылдан бәри милициядан нан ийсе-де, белли бир себәплере гөрә, ёкары билим алып билмәнди. Университетде гайыбана окаярды. Хайытгулының иш стажы бир мүң докуз йүз алтмыш алтынжы йылдан — ягны, Түркмен Дөвлет Университетиниң хукук бөлүмини тамамлан гүнүнден бәри йөрейәрди.

Диссертация материал топламак билен башагай болса-да, Хайытгулы ики адам үчин, вагтыны гысганмаярды: ол икениң бири — Марал, бейлекиси Аннамәммет. Хәзир Аннамәммет үч адамдан дүзүлен оператив топарың башында дуруп, шәхердәки гурлушык энжамлары

заводларының биринде дәвлет эмләгини даргадан бир топар огрулары тутмагың күл-күлүне дүшүп йөрди.

Шу махал дузак гурмак дөврүди. Иш көпди, вагт болса аз.

Олар машының ызындакы ере гечип, аркайын орнашып отурансоңлар, яшулы шофёрың эл-аягы херекете гелди.

Отургыжың юмшак яплаңгыжына арка берен Анна-мәммет:

— Ери, Мэгре, кейпин ёк-ла? — дийип, Хайытгулының дердини гозгады. Кейпиниң ёкдугының себәплерини эшиденсоң, микрофоны элине алып, кнопканы басды: пост. пост. Доклад эдиң. Мен — Биринжи.

Поста дураның сеси яңланды: «Яңыжа гелди. Чыкарына гарашярыс. Ичерде-де адам бар».

— Жүр болуң. Менем деррев барарын. — Капитан микрофоны илдиргичден саллап, Хайытгула тарап өврүлди. — Шу гүн китиң тора дүшжек гүнүдир. Өрән хайяр кеззаплар. Кәмиллешен огрулар. Аңырсы ене бир сагатдан жемгыет бирнече огрудан халас болар.

Машын Мопр көчесиниң угры билен йөрәп, Островскә етип, чепе доланды-да, Красный Крестиң маңлайындан чыкян ёла дүшди. Үч гүнден бәри ягыш сувуна мазалыжа ювлан асфальт көчелер айна ялы арассады.

Олар Хайытгулыны диеп еринде дүшүрип, ёлларыны довам этдилер.

Красный Крестиң гиң ховлусындакы корпусларын эхлисине баш сокуп чыкан Хайытгулы Маралы тапмансоң, 1-нжи маршрутда йөрөйән автобуса мүнүп, мединститутың окув корпусына барды. Бу ерде-де бири «бардыр» дийсе, башга бири «ёкдур» дийди. Эгер яшайыш жайында-да болмаса, онда соңрак өйден тил эдип, гараш дийәймек галярды. Шу пикир билен инспектор яшайыш жайларының бириниң 16-нжы отагының гапысыны какды. Шу жайың босагасындан әтләнинде, генералың кабинетине гирйән ялы, хер гезек сусты басылып, калбын-

да беслэн арзув-ниетлериниң мунден бирини-де айдып билмән, өзи билен биле алып гайдарды. Эмма бу гүн ол бу ере дирилигине йитенине 10 йыл болуп барян бир яш йигидиң гөзлегине белли бир дережеде ярдам эдип билжек затлары сорамага гелендигини ятдан чыкармалы дэлди. Ише иш хөкмүнде гарамак талап эдилйәрди.

Кроватларың аралыгында узунлыгына гойлан столуң башында отурып, гөк чай ичйән Марал хем-де онуң бир жайда биле яшаян ики курсдаш жорасы хормат билен ерлеринден турдулар. Хайытгулы геле-гелмәне:

— Бе, сиз өйде экениңиз, мен болсам, сизи агтарып галандар ялы шәхериң ярысыны сөкүп чыкдым — дийип, гызлары йылгыртды. Марал ене бир жүбүт сапагың бардыгыны айдып, өз пыяласына пүре-пүр чай гуйды:

— Ичиң, ёлдаш лейтенант, багышлаң, старший лейтенант, сувсансыңыз... Тешнелиги диңе гөк чай ганды-рар...

— Гара кирпичклери сых-сых гөтерилип, гара гашларының ашагында гүлүп дуран овадан гара гөзлере диканлап гарамага хет эдип билмедик Хайытгулы айдара дегерли сөз тапмандыгы үчин чайлы пыяланы башына чекди. Ене гуйдулар, ене ичди. Хәли отургыжыны Хайытгула берип, өзи кровада гечен Абадан хем өз гезегинде:

— Шоржа балык ийдиңизми, Хайытгулы ага? Йөне чөгә сув гуйлан ялы болуп дур-ла би — дийип сорады. Столуң анрыбашында отуран узун бойлы гөрмегей гыз Марал билен бир-бирлерине бакышып жыкыр-жыкыр гүлүшйәрдилер. Абадан болса, гүлмежек болуп билгешлейин йүзүни чытан болярды.

Гүррүниң шейле дегишме әхенинде башланмагына себәп болан Хайытгулының өзүди, инди болса нәме дийжегини билмән, яйданып отырды. Мунуң үстесине гаршысында отуран гөрмегей гыз:

— Хайытгулы ага, яңыжа сиз «сизи агтарып галандара дөндүм» дийип зейрендиңиз. Эгер сиз Тахыр ялы, алты айлап Ефрат дегеринде ақмалы болан болсаңыз

нәдердиниз?! — дийип, гүлйәнини билдирмезлик үчин йүзүни терсине совды.

— Мен еңилдим, боюн аярын — дийип, йигит ики элини бирден гөтерди. — Университетин «дилинде» окаянлар ялы, түвелеме, дилиңиз-ә пәкиденем өтгүр...

— Догры айдярсыңыз, Хайытгулы ага, дилимиз билен дырнакларымыз бизиң ярагымыз, шол себәплем олар йити.

Гүлкүсини саклап билмедик Абадан дашары чыкды. Гаршысында отуран гөрмегей гыз хем чөрөк гетирмели дигини баханалап гиденден соң, Хайытгулы билен Марал икичәк галды.

— Мениң асмандан дүшен ялы гелшимиң өз себәби бар, Маралым.

— Чәйнек-кәселери йыгнашдырып йөрөн гыз күнчде дуран шкафа япланды.

— Меселем?.

— Догрымы айтсам, сорамага яйданян.

Гыз йылгырды:

— Индиден соң бахана тапман гелиберсеңем болжак. Хайытгулы...

— Бахана дәл, Маралым.

Маралың гашлары язлып-бүзүлди:

— Онда нәме, Хайытгулы, айдыбер, мен диңлейән.

Хайытгулы Маралың янына барды. Суратчы болсаң шу дуркуна мермерден хейкелниң ясаймалы, оваданлыкда римли модонналардан кем дурмаян гызың гоюн гөзлеринде Хайытгулы өз суратыны гөрүп, тебигатың гудратына ене-де бир гезек гөз етирди.

Якасы ыхлас билеп гаялан кетени көйнегиниң ерине жул гейдирсеңем, гөркүне дырнак ялы-да зыян етмежек бу гызың гөзеллиги алтын йүзүк болса, акыл онуң гөвхер гашыды. Акыл билеп оваданлыгың бирлешмегинден багт дөрәрмиш диййәрлер. Хак айдылан сөз. Акыл гөркүң сакчысы, манысы, сүтүни. Акыл сүтүнинден махрум болан оваданлык аяк астына ташланып басгыланяр.

— Өсүндөн өтүнч сораярын, гынандырсам, багышла! Марал маңлайыны йыгырып, сабыр кәсесиниң доландыгыны дуйдурды:

— Хайытгулы, хайыш эдйәрнн, иң болманда, шу сапар бир милиционере меңзесене!

— Боляр, онда диңле: Мундан докуз йыл өң, 1958-ижи йылың март айының 3-инде сизиң обада Бегжан Веллеков атлы йигит етен оглан отурышлыкдан чыкып өйлерине барярка йитирим боляр. — Сөзүниң шу ерине етенде; Хайытгулы гызың йүз-гөзүндөн чакының догры чыкандыгыны аңса-да, бадыны саклап билмән, шол тизликде довам этди. — Шол гүнүң эртеси район милиция бөлүми тарапындан башланан дерңев хениз белли болмадык себәплере гөрә нетиже бермәндир. Диймек, ганхор шунча йыллардан бәри азатлыкда гезип йөр. Шу гүне ченли, дүшүнйәрмиң?! Эртирем, биригүнем гезер ол...

Хайытгулы өзүниң чакдан чыкандыгыны бир жүбүт гара монжук кимин гара гөречлерден өз суратының йитендигини гөрөндө дуйды: гызың гөзовасы гөзяшлара гарк болупды...

III

Блокнотда белленилен белликлериң биринжиси: Назаров — хайсы Назаров?! (эртир)

Ене-де шол гутарылмадык иш онуң элинде. Инди оны ики зат: Дөвлетгелдиниң агыр ягдайың ашагындан неңеңси эдип чыкандыгы хем-де дерңеви алып баран Назаровың хайсы Назаровдыгы гызыкландырырды.

Мунуң үчин ише тикилен документлери башдан-аяк ызыгидерли окамак, хер бир деталы ятда сакламак зерурды. Эмма Марал, гөзлери яшлы Марал онуң гөз өңүнде дур... Мен Маралымы аглатдым. Нәме үчин? Нәме үчин? Белки, шол гөзяшларың себәплери мениң гөнүмеллигимдир, мениң орнумда Аннамаммет болап болса, белки, аглатман сорамагың эбетейини тапарды...

Өйжүгине чөп сокулан ары ялы, хужүме гечен хыяллар Хайытгулының эгнине отлы көйнек гейдирип, оны даң атынча ятырманды. Шонуң үчин болса гөрек, соңкы сахыпадакы сетирлер гошаланып, бир оканыны гайталап окамалы болярды. Ол галың букжаны даңып, эесине говшурды-да, өе бакап өкже гөтерди. Гүнүң өйледен агандыгына гарамаздан, нан иймәге-де яраман, өзүни ёргана атды. Шу пурсатда еке-тәк дерман — ятып укламакды. Ол гүн батыберенде оянды, совук сува ювнуп, Аннамаммедин иш ерине тил этди. Жогоап болмансоң, өй номерини товлады:

— Алло, гелнеже, салам, хава, мен — Хайытгулы, өй-ичерлер саглыкмыдыр?! Ханы, Мәгре, хәлем геле-нокмы?! Гелен дессине бизе гайтсын, ёк-ёк, тил эдип дурмасын-да, гөни гелсин... зерур ишим бар...

Бир пыяла гөк чайдан соң, Хайытгулының келлеси хасам ачылышды. Ол ики тутам колбасаның габыгыны ардып, огланларың биринден окамага алан китабыны алды-да, гүлли кечә йүзүн сүйнди. Бу Аркадий Адамовың «Бирентек нәтанышлар билен» дийлип атландырылан тәзе повестлер йыгындысыды. Оканлар-а: «Эли-це алсаң гутарды, хемме зады ундарсың» дийшип, кеми-ни гойман өвйәрдилер. Бир гезекки вакадан соң, Хайытгулы ишин гыссаглы дөврүнде элине гызыклы китап алмазлыга шерт эдипди. 4-нжи курса гечиш экзаменлери табшырылян гүнлериди. Студентлер ёрган-дүшек-лерини аркаларына атып, ботаники багың ичинде топ-бак-топбак болшуп, экзаменлере тайярлык гөрийәрдилер. Илки хер ким өзбашдак окап, соңра хер ким бир тема-

ны дүшүндирмелиди. Шонда, нәме үчиндир, шәхере чыккан Хайытгулы китап магазиниң габадындан гечип барырка, сатылып дурлан гызыклы китабың үстүндөн дүшүпди. Гараз, ол бары-ёгы тайярланмак үчин берлен үч гүнүң довамында сыясы ыкдысадыетден язан конспектлериниң дерегине Майн Ридиң «Келлесиз атлы» романыны окады. Беланың көрүги китабың адындан башланыпды. Келлесизем бир атлы болармы?! Соңам нәме, бирки сахыпасыны окап гөрөйин дийди, окады, шейди сахыпаның ызындан сахыпалар, бапларың ызындан баплар гитди дурды, гитди дурды, тә соңуна ченли. Бу китап оңа гаты гыммат дүшди: мугаллым онуң хытды-пытдысына гараман, зачәт депдерчесине «канагатланарлыклы» баханы басып гойберди. Бәпйиң ичинде алнан шол екежә «үчлүк» оны тас тапавутлы дипломдан махрум эдипди. Энтегем декан тәздән табшырмага ругсат берип, ягшылык этмедик болса гутардыгыды. Хәзирем хернәче гызыклыдыгына гарамаздан, онуң чаклайшына гөрә, китап окамагың мөврити гелмәнди: диссертацияның хысырдысы, галыберседе архивдеп тапылан гутарылмадык иш!.. Марал!.. Шолара етишсеңем, шүкүр эдәймелиди. Эмма бириниң ёлуна гөз дикип гарашыркаң, умумаң, кейпиң ёкка, иң бәхбитлиси китаба гүйменмек. Башга ише эл уруп, алан галаң болмаз, аяк сесини эшитжәк болуп гүшерилип дурансын, гөзүң гапыдадыр.

55-нжи сахыпа агдырыланда, гарашылан мыхман гелди:

— Түвелеме, гөз дегмесин. Шунча ишин арасында китап окамага вагт тапайшыңы. Яьк валла, мен саңа телпек гойдум. Талантлы, аңы хемметараплайың өсен йигит, етишикли, овадан, басан еринден от чыкян йигит ким дийселәр мен сәгнимән: Хайытгулы Мөвламбердиев дийип айдардым. Мунуң үстесине чилим чекмейәндигиңем, арак кейпинден халасдыгыңам гошайсак, онда-ха аграмыңа барабар гызыл чекдирибермели.

Ери, сен мени, аладасы етик капитаны уллакап огурлыгы паш эден Мэгрэни китапокап ятышыма гөзи гитсин дийип чагырдыңмы? — Ол гүе дешен багана телшегини плашына чолап, элиниң етен ерине бипервайлык билен зыңды-да, яхданы ачып, серетди: — месге, колбаса, кефир ... «Ал шерап» ... хэ, ана, муның боляр, бужагазы сен мениң үчин алансың...

— Шунча боланына гөрэ, бир кэсэни долдурып гөтерип билйэн болайсаң. Ичйэниң бир овуртжык велин, бир чүйшелигем галмагалың бар, лотореяң утан ялы бегенмэң бар — Хайытгулы кечэниң ортасына газет дүшөп, яхдандан иер-ичер ялы затларыны дашады. Китаплы меселэ геченимизде болса сен оңа нэхак кембаха гараярсың. Ики дашың арасында галсаңам, китап ожажак болмалы. Шо китабы гөрйэрмиң? Ол бизе дегиншли. асыл бизиң гүнделик эдип йөрен ишимиз, дурмушымыз хакында язылан китап. Окасаң — өвренераң.

— Хейлеми, Хайытгулы, маңа Хожа Назаровың гүнделик окаян лекциялары-да етерлик. Сен бери, азар бермесене. Говсы, «Ал шебарыңы» ач, дыкылыдыр.

Адам башына элли грамдан гуюлды. Саглык үчин гөтердилер. Яссыга ян берен Аннамэммет кэсэ гатык гуюп дуршуна:

— Айдыбер, ики гулагым сенде — дийди.

— Бегжаның отурышлыктан ким билен гайдандыгыны, ниреде хем-де ненеңси Гүйч агадан айрылышандыгыны мен саңа машында Красный Кресте баряркак айдыпдым. Гел, хас дүшнүкли болмагы үчин Бегжаның мейлистен гайдан ёлуны ызарлалы -- дийип, Хайытгулы күти блокнотың арасса сахабының ич йүзүне узын бир чызык чекди. Чызыгың башланан йүзүне бир нокат, ортасына ене-де бир нокат гоюп, биринжи нокадың үстүнден «мыхманчылык. гайд. ер», икинжи нокадың үстүнден «Гүйч, айр, ер» дийип, сөзлери гысгалдып язды. Соңра икинжи нокатдан ики сантиметр аралык

галдырып, баш ёлдан сага тарап шаха айырды-да, орта-араракдан ене-де бир нокаат гойды. Үчүнжи нокадын үстүндө «Бегж, өй» диен язгы пейда болды. Шундан соң ол айтмакчы болян затларыны шол чызгының үсти билен дүшүндирди. — Дүшүндиришлерде гөркезилишлерине гөрә, Гүйч агадан айрылышан еринден (икинжи нокаат) оларың өйлери голай болмалы. Шу ики арада нәхили гарашылмадык вакаларың болмагы мүмкин?. Төтәнлейин өңдеп чыкан бири билен чакнышса, гоңшуларың бирден-бири гөрмели. Я шол ерден ызына доланандыр дийсең, онда Гүйч ага дагының алнындан чыкмалы. Гөни көче билен ёлуны довам этдирен болса, онда ене-де Гүйч ага моторлы ызындан етип өтмели ахырын?.

— Дур энтек, гардаш — дийип, Аннамәмет Хайытгулыдан галамыны алып, Бегжаның өйлерине совулян ёлуң чеп тарапында уллакан бир сораг аламатыны ясады. — Шу ерде ёл бармы, ёк? Аныкладыңмы? Барды-гелди шу ёл улы көчеден баш алып гайдян бир гол болман, белки, улы ёлы кесип гечйәндир-ә? Онда Бегжан өйлерине, ягны, сага совулман, чепе совулан болса нәбилжек?

Хайытгулы еңсесини гашады:

— Догрудан-да. Диймек, сораг аламаты өз гүйжүндө гаяр. Ягшы. Ызына гулак ас. Шу иш боюнча Дөвлетгелдиден башга скеже адам-да гүман эдилйән жәнәятчы хөкмүндө сораг эдилмәндир. Иш жайындан алнан хәсиетнама-да, гоңшуларындан, колхозың машыныны сүрйән шофёр Худайберди Ялкабовдан алнан, хут өз эли билен язлан дүшүндиришлер хем Дөвлетгелдинин пейдасына дәл. Шондан башга Бегжаның жанына каст этмәге эсаслыдыр өйдүлөп адам тапылмандыр. Хич киме азары-бизары дегмедик яш огланда ягы нәмишлесин

— Боландыр-да, ёгса Бегжан шу гүнлерем саг-саламат яшап йөрмели йигит. Хава, Дөвлетгелдили меселе нәме билен гутарыпдыр?

— Дөвлетгелди туссаг эдилепдир, йөне дерцевчилериң чинтгиләп ишлемеги нетижесинде Дөвлетгелдинин өз айдышы ялы, кино дәл-де, Гүйч аганы өйлерине ташлап гайдан бадына, район меркезине тутдурандыгы аныкланяр. Шол ерде фельдшерчилик курсуны Дөвлетгелди билен биле гутаран гыз яшаян экен. Дөвлетгелди шол гызың адына геп гелер өйдүп, «кино гитдим» дийип ялан гөркезме берипдир. Шол гызың дүшүндиришиндәки гөркезилен фактлар догры тапылыпдыр, галыберсе-де, Бегжан билен ол икисиниң арасында болан сене-менелериң өлүме себәп боларлыклы дережеде дәлдиги назара алнандыр-да, элбетде. Дөвлетгелди туссаглыкдан бошадыляр. Мениң пикиримче, дерцевниң герими дар.

— Я-я-да — дийип, Аннамәммет сөзүни сүйндүрди. — Я-да дерцевчинниң гөзъетими дар. Дерцевниң дар рамкада алнып барылмагы дерцевчинниң гөзъетиминден хабар берйәр. Шу иш хақда пикиримизи жемлесек шәйле: я-ха дерцев башдан нәдогры чешмеден угур алып, нәдогры ёла дүшүпдир, я-да болмаса, Дөвлетгелдиниң акланышы гүмүртик. Хер халда, ене-де бир гезек акыл элегинден гечирилмели затлар би. Ёгса-да, Марал билен Бегжанлы меселе нененси болуп чыкды?

— Анлайшым ялы-да...

— Хейлеми?

— Дерцевни алып баран адамың адыны эшитсең, хушгүң гөчер өйдүп ховатыр эдйән...

— Хейлеми?

— «Хейлеми» нәме!? Шол иши өңки район милиция бөлүминиң жәнаят агтарыш бөлүминиң начальниги Назаров, хәзирки бизниң бөлүмимизниң башында дуран Хожа Назаров алып барыпдыр.

Аннамәммет бөврүнден чүммүкленилең ялы, лаңца еринден галды:

— Чыныңмы?

— Бу ерде ялан болмаз.

— Нәме дийсене, Хайытгулы, эгер сентябрь айында Ашгабатда петде-петде гар ягды дийселерем мен бу зейилли геңиргенмездим. Бә-э, хут бизиң Хожа Назаровымыз дийсене? Яък валла, «Мен Керкиде ишлән махалым...» диймеси барды-ла...

— Нәме, Хожа Назаров боланда, худайың ердәки векилидир өйдәрмин? Олам икимиз ялы адам, ики гөзли, ики аяклы. Говы тарапы-да бар, ярамаз тарапы-да. Үстүнлиги-де бардыр, кемчилиги-де. Йөне ёлбашчыларың кемчилиги гөзе якын боляр, витринада гойлан затлар ялы, гөрнүп дур. Хич кимем өз гылык-хәсиетиндәки кемчиликлери дуймаяр. Бу болса хеммәмизе дегишли умуы кемчилик.

— Шо адамың йүзүни ювмасана, валла. Мен оны сенден бирнеме өнрәжикден бәри танаян. — Аннамәммедин гара йүзи хас-да гаралды, онуң сесинде өйке-кине әхеңи сызыларды. — Сен онуң кимдигини менден сора. Барып ятан ичигара, өзүнден өңцәни органа төтәнлейин дүшен, гүнибирин угрукдырып дурмасан, өзбашдак ише ярамсыз хасаплайн адам шол. Сен меселә шейлерәк дүшүн.

— Белки, сепиң диенлериң жаны бардырам, йөне бир кишиниң өзи ёк еринде гүррүңиши этсен, гыбат дийилйәр ил ичинде.

Хәлиден бәри чепине тирсекләп ятан Аннамәммет шу гепден соң, яссыгы сагына алса-да, ян бермеди, стакана гатык гуюй дурка, Хайытгулы онуң элиниң билниксиз титрейәндигини гөрүп, мундан соң гүррүңе дүшен товы говшатмаклыгың зерурлыгына акыл етирди. Аннамәммедин хаклашмаса ынжалмаян кеселине белет Хайытгулы жогап окуның атыларына гарашярды. Гарашман, арасына сөз гошуп, гүррүңи башга яна совсаңам, ене-де айлап-өврүп үстүнден гетирйәрди. Бейдип дурандан говусы хаклашдырып дынаймакды. Хас дузлурагыны тапмадык болара чемели, капитан:

— Ягшы, биз-ә гыбатчы экеник, сен шоңам башара-

нок. Шу жәхтден аланымызда, мен сенден бир гарыш ёкары. Хас тарашлап, белли бир када гетирип айданымызда болса, саңа «ылалашыкчы» дийәймели — дийип, гатыклы стаканы бир ювдумда бошатды.

Мыхманың өй эесине береп бахасы, тутушлығына хакыката габат гелмейәнем болса, эйсем, дуршы билен ялңышам дәлди. Хайытгулы «илки өзүңи оңар» днен дүшүнжеден угур аляндыгыны хич махалам яшырып йөренок. Өзүңи оңармадык халыңа, башга биришиң кемчилигини йүзүне басмак, чилим түтедип отыркаң, яныңдакы ёлдашыңа «чилим чекмек саглык үчин ховплудыр» диймекден энайымы? Өй эесиниң бу делилине-де Аннамырадың жогабы тайяр:

— Эгер мен өз ишдеш ёлдашымың нәдогры херекетини гөз-гөртеле гөрүп дуркам-да, «өзүмде нәме ялңышлык гытмы?» дийип, дилими дишлемели, дыммалы, шол нәдогры иш болса, гой, довам эдиберсин, шейлеми? Яък, валла... Шейле-дә, сениң пелсепәңе гөрә? Қөки билен согруп ташланмалы зыянлы пикир. Писиндиң отурмаян ишиң үстүнден габат гелсең, чекинме айт, гой, саңа-да айтсынлар. Диңе шонда йүкүң бир чете гышарандыгыны дуярсың. Сен, гардаш, меселә шейле дүшүн...

Шу аралыкта телефон жыңңырдап, эсасы меселеден четлешен чекелешигиң соңуна нокат гойды. Хайытгулы телефоның тутаважыны гөтерди:

— Ал-ло, хава, Мөвламбердиевиң квартирасы. Марал? — Хайытгулы улудан бир дем алды, таныш сесин гудраты онуң бүтин калбыны шатлыга долдурды, боюны бир гез өсдүрди.— Ёк-ёк, сени ынжыдып гайданыма яман гынандым. Өе гелемсоң тил какдым, хайсыдыгыны айдып билжек дәл вели, гызларың бир-ә гахар билен «өйде ёк» дийди. Соңрак ене тил какдым, ене-де шол сес «Мен сизе түркмен дилинде «ёк» дийдим ахырын» дийип, гаты угандырды. Хә-ә, шейледир-ле, энтегем айдаңокмы? Айдавери, ёгса барамда, йүз-гөзүми перс-ала эдәймесинлер... Нәме үчин? Марал, нәме үчиндигини

эрте-биригүн душубанымызда айдарын. Шу вагт Анна-мэммет икимиз шол хакда маслахатлашырыс, газетлерде язылышы ялы, душубык бирек-биреге дүшүнишмек ягдайында гечйэр...

Геплешигиң соңы «гижэңиз рахат болсун» диен ягыш ииетлер билен тамамланды. Бегенжинден ниреде отурып-туржагыны билмейэн Хайытгулы мыхманың сорагы бакышыны канагатландырмак үчин Красный Крестин янында дүшүп галадан соңкы болан вакалары жикме-жик айдып берди-де, ахырында:

— Гызлар бизе гаранда өйкелек, бойнуёгын болярлар. Эмма Марал оларың бүс-бүтин терсине: гөвначык, мылайым, гүнэкәрем болсаң, «багышла» дийдирип дурмаздан, багышлап билиён гыз. Дегишмәни халаяр, йөне дегишме чакдан ашып, сувжуклыга сырыкса, гутарды, дуранжа гүң-лалдыр — дийди.

Хайытгулының шатлыгы Аннамэммеде-де ёкашды, ол пешеси гайдан тиръекә меңзәп, күртдүрип отурман, оюндан үстүн чыкан өлемен күштчүлөр ялы, геплемсирәп, отагың ичинде икияна гезим эдйәрди:

— Мен сениң нәме гарашып йөрениңе асла акылым чатанок. Окувыны гутарсын — дийжекми?! Соңкы курсунда болса гутардыгыдыр, яък валла, эжең берин хабарлымы?!

— Бизиңкилер-э хабарлы.

— Маралыңкылар?

— Билмедим, бихабар болаймаса... Марал оны нәдип айтсын?!

— Савчы ибер, ислесең, өзүм гидерин. Тойы гижикдирме, шакыр-шукур өйленмек герек.

— Йөне, Мэгре, мен сени савчылык үчин чагырамок, мен сени гутарылмадык иш хакында бир чукура түйкүршели дийип чагырдым.

Анна-мэммет шол гезмеләп йөршүнә:

— Бу иш өз вагтында акыллы-башлы дерңевчинин элине дүшен болса, жәнаятың үсти ачылмалы экени.

Башлык дийип, йүз гөрүп дурма-да языбер, мазалыжа танкытла, нәме ол сениң диссертацион ишиңи окар өйд-йәрмиң ! — дийди.

...Хайытгулы Аннамәммеди угратмак үчин дашары чыканда, сагат 2-ден ишлейәрди. Экиз чага кимин бир-бирине меңзеш жайларың ышыклары сөнүп, бүтин микрорайон үстүне гара серпик япылан гара өе дөнүпди. Тебигат салланчакда меймирәп ятан чагажык ялы, еңил дем алярды. Ит-гушларыңам сеси чыкмаярды, Аннамәммедиң дили билен айтсак, шагалларың товук огурлыгына гайдян пиллеси болуп барярды.

IV

Бүтин гиже пикирленип, йүрегини бире баглап Хайытгулы шу дем паяпылың үстүнден йөрөйән ялы, ховлукман, сересаплык билен Хожа Назаровиче хабарыны берйәрди.

Полотенце билен басырылгы чәйнекден гырмызы ныяла чай гуюп, хөдүр-мүрехетсиз диңе өзи ичин отуран бөлүм начальниги старший инспектор ичини дөкүп болансон, ажы йылгырды:

— Мен саңа дүшүнмедим. Озал гелдиң, зәхмет ругсадына чыкмага ярдам эдиң дийип. Ишиң башдан адыкдыгына гарамаздан, ярдам этдик. Ядындамы, шонда «университети биле гутаран ёлдашларымың бирен-теги эййәм кандидат болды, алым болды, мен галып барян» дийипдиң? Индем болса, мен догры дүшүнөн болсам, маңа шол иши дернемәге мүмкинчилик дөредидийжек болярсын? Ханы сенде логики ызыгидерлилик?

— Маңа догры дүшүндиңиз. Мен, хақыкатданам, шол иши дернемеги маңа табшырмагыңизы сораярын Логика хақында айдыланда болса...

— Сен гахрыман болмага ховдугярсың — дийип, начальник Хайытгула сөзүни соңламага нурсат бермедиди.

Хайытгулы ганыгызгынлык эдип, тарса еринден галды:

— Ёлдаш подполковник!

— Дагы нәхили дүшүнмели? Энтек башың яш, әхли зат, тутуш дурмуш алның-да диймек болжак. Нирә хов-лугярсың? Гахрыман болмак ниетң бар болса, бу әдараның гапысыны ялңыш какыпсың. Шиндизем гич дәл...

— Ёлдаш подполковник. — Хайытгулы жаныгып гелледи. — Мениң хабарымы соңуна ченли диңлемеге хайыш әдйәрин. Мениң шо гүррүңи барян ишиң говшак тарапларыны делиллендирин диен тамам бар.

— Бизем шейледик. Сениң яшындакак Чапаев бол-магам гызлардан поса аландан кын дәлдир өйдердик. Гызыклы бир кино гәрсек, шолара меңземәге чалшар-дык, хөкмань суратда. — Хожа Назаровичиң ики эли-ни аркасына тутуп, гезмеләп йөрши, богазына аграм салман гүрлейши, өз пикирини киминдир бойшуна зор-лук билен дакмагың аладасыны әдйәпе меңзәнокды. — Әмма кино кинолыгында галды, дурмуш дурмушлығында. Белки, сен агыр рōмантика иши халаянсың? Бизин гүнделик әдйән, әтмели, мундан буяна-да әтмели иши-миз әйсем еңилми?

— Еңил дәл. Йөне мен...

— Хайытгулы, мен саңа гөнүмел бир совал бермек-чи: архивде гутарылмадык башга ишлере габат гелме-диңми?

— Гелдим.

— Онда нәме, ала-бөле шу ише әдил сакыртга ялы япышып ятырсың? Мен начальник хөкмүнде сорамок, мени шу махал-өзүнден ики-үч көйнеги көп йыртан яшулы ёлдаш хасап әт.

— Себәби...

— Себәбини мен айдарын: себәби сен өз начальни-гиң Хожа Назаровың аягына палта урмак ислейәр-сиң. Шол ишиң башкы дерңевини алып баран мен.

Онам сен билениң үчин... отур. гүррүңи соңуна етирели. Хайытгулы отурансон, подполковник сөзүниң ызыны алып гөтерди. — Бизем гөзүмиз ачылалы бәри органда ишләп йөрөнлериң бириси. Сен энтек яланча инмәнкән, догуп-дөрәмәнкән, мен эгнимде пагон гөтерйәрдим. Шол шәниги дөвжәк болуп, тас дишимден дыныпдым. Онсон сен өз ягдайың ненеңси болжагыны дүшүнибермели. Шол иш мениң тержимехалымың ак галаи ери. Инди гел-гел сенем бузуң иң тайпанчак еринден ат саларсың! Мен сен хақда бүтинлей башгача пикирдедим... Еие гайталап айтмалы боляр: сениң мақсадыңа дүшүнемок. Яңы аяга галаңда йыкылмакмы?! Мен болса элимден гелдигинден, саңа ягшылык эдип йөрүн. Жай алдың. Партия гечмеги маслахат беренем мен. Рекомендация береним үчин болса мен сениң индики әтләжәк әдимлериңе-де жоғап бермели, хөкманы суратда Сен коммунист ахырын!

Юмшак креслода ыкжам орнашып отурансоңам Хожа Назаровың түңги маңлайының йыгыртлары язлышмады. Хайытгулының гүнәли ялы, ере гарап отурышындан ол шейле нетиже чыкарды: аклына айланяр, яңышыны боюн алмагың эбегейини агтаряр, ёлбашчы билен гаңрылышып ишлемек кындыр — ол меселәниң шу ерини хем ойланяндыр... Ол хер халда Аннамәммет дәл, диен еринден кесер ялы. Соватлы оглан, пейда-зыяны сайгарян йигит. Аннамәммет билен кән тиркешйәр, тәсирини етирен болса-да етирендир, хөкманы суратда. Еринден галкып турар-да: «Багышлан, ёлдаш подполковник, мен яңышыпдырын» — диер. «Улының айданыны этмедик увлар, берен маслахатыңыз үчин мен өлинчәм миннетдар» — дийип элими гысар...

Аслыетинде, Хожа Назаровың берен ёлдашлык маслахатлары пафтабент атылан окдан энайы дәлди, гөчсе-де нышана дегмәнди. Хайытгулының гүнәли ялы, ере бакып отурышының себәплерини болса бүтинлей башга затлардан гөзлемелиди: онуң өз ёлбашчысына бо-

ман ыхласы, хэлки геп-гүррүндөрдөн соң, даша урлан кепжә дөнүпди. Ой-пикирлер онуң үстүнө хужүмө гечипдилер: «Сениң башлыгың гутарылмадык ишин ыкбалына гөрә, өз ыкбалы хакында көпрәк алада эдйәр. «Бузуң тайпанчак еринден ат салып» йыкылсаң, йүреги авамаз. Белки-де, авар. Ат салып, йыкылман гечсен, шондан соңкы халат оны ода-көзө дүшүрйәр. Ол өз адына, шөхрадына шикест етмегинден ховатырланяр...

Тежрибели ёлбашчы, парасатлы ынсан дийип йөреним, гөр, ахыр-соңунда ким болуп чыкды? Белент даг гөз ачып-юмасы салымда кичелип-кичелип дара дөнди.

Онуң ички дүйнәси шу махал гай туран деңзи ятладярды. «Мен болса элимден гелдигимден саңа ягшылык эдип йөрүн. Квартира! Партия гечмеги маслахат беренем мен. Рекомендация...» Гөр, онуң хер әдиминиң хасаплыдыгыны! Шу сөзлери диле алмак үчин диңе Хожа Назаров болмак герекди.

Гай-тупан ятышды. Хайытгулы аргынлык билен аяга галды:

— Мен коммунист болаңым үчин выжданымың итеклейән угрундан ыза гайдып билжек дәл. Рекомендация хакында айдыланда болса... мениң дүшүнишиме гөрә, рекомендация бермек хер бир коммунистин боржы. Мен сизи йүзүгара этмежек болуп чалшарын. Квартираның әмели ансат: эгер квартира маңа киминдир ярдамы билеп дүзгүнден чыкылып берлен болса, мен хәзир, хут шу ерде ачарышы табшырмага тайярдыгымы айтмалдырын... Мен сизден голтга гарашярдым. Көмек, маслахат тамам барды.

Шу кабинетден чыкдыгы Хайытгулының сөзүнө гулак габартжак адамларың тапылжагына шүбхеленмедик Хожа Назаровичиң акыл гәмиси лая батды: Меседе айдыңлашса, онда онуң диңе башаржаңлык укубына шикест етмән, әйсем-де улы адамларың янында ынамдан гачаймагы-га әхтималды. Ёк, ол чемчеләп йыгна-

ныны чапаклап дөкүп билмез. Зелелиң ярындан гайдан ягышы.

Шонуң үчин, подполковник столуң еңсесинден айланып, бир демде Хайытгулының алнына бөвет болды.

— Ёлдаш старший лейтенант, даяның! — Хайытгулының чигнинден тутуп, күрсилериң бириңде отурды-да гөчгүнли гүрледи. — Хожа Назаров дийлен адам не өйде, не иште, не дөвлет, не партияның, гараз, хич кимиң өчүнде-де дили гысга адам дэлдир. Сен шоңа дүшүнмелисиң. Башардыгымдан ишлейэрин, башардыгымдан ёлбашчылык эдйэрин, башардыгымдан тербие-лейэрин. Мен дөвлетиң зэхметиме берен бахасынданам, эгниме дакан йылдызларынданам, алян зэхмет хакымданам, хеммесинденем разы. Мени хич ким галплыкда — өз боржуна икилик эдйэн адам хөкмүнде, я гулдук везипесине даянмакда айышлап билмез...

Начальнигиң узакдан башлап тарыпнамасы шу нокада етенде Аннамәммедиң «Сен онуң кимдигини менден сора. Барыптан ичигара, өзүңден өңнэни органиа төтөнлейин дүшен, гүнибирин угрукдырып дурмасан, өзбашдак ише ярамсыз хасаплайи адам шол» диенлери Хайытгулының гүпбе ядына дүшди. Хожа Назаровиң сөзүниң биринжи кысмыны назара алсаң, Аннамәммедиң айданлары тутушлыгына догры болуп чыкярды. Өзүңден улының сөзүни кесмеги гөдеклик, медениетсизлик дийип хасапланы үчин Хайытгулы агзына сув алап ялы дымярды, галыберсе-де начальник энтэк сөзүни гутарманды.

— Мен сизиң өз везипэңизиң белентлигинде болмагыңызы ислейэрин. Ине, мениң айбым шол. Сизиң чешме ялы акгын, гайнап дуран гужур-гайратыңызы, укыбыңызы, билим-дүшүнжэңизи герекли, зерур угра гөнүкдирмек ислейэрин. Ине, мениң айбым шол. Кэмахал, өз келләңизден беленде бөкүберсеңиз, гатырганян, игенйэң, гөвнүңизе дегйэн. Ине, мениң айбым шол. Кэн та-

лап эдип, аз өвйән. Ине, мениң айбым шол. Мундан бейләгем, хөкманы суратда, шейле болар...

Хожа Назарович гарамтыл гөк пенжегиниң дүвме-лерини яздырды. Совук чайдан овуртлап, богазыны өл-леди, күрсүлерниң бирини Хайытгулының гаршысына сүйшүрдү-де, демини дүрсәп, шейле дийди:

— Хожа Назаров хем йылы кабинетде аягыны аягы-ның үстүне гоюп, юмшак креслода хумар чекип отуран билбашчы дәл. Ол хем ишлейәр, сизниң билен деңе-дең. Хожа Назаровың сениң ялы вагтында диссертация яз-мага эли дегмейәрди. Ол гиже диймән, гүндиз диймән, өзүне дегишли я дегишли дәл дийип дурман, керзовой эдигини дыздангума, дыздан лая батырып, колхозма-колхоз, обама-оба айланярды. Биз ишледик, сиз язың. Язың, йөне үстүмизден гүлжек болмаң. Язың, алым болуң, гуваналы, гутлалы. Йөне архивден он йылың тозанына батып ятан иши тапан болуп, вагтында үстүни ачмага гүйжүмизниң етмәндиги үчин биз — ве-теранлары айыплажак болмаң.

Гапы ачылды. Подполковник кабинетте гирениң Ан-намәмметдигини гөрүп, Хайытгулының озал-башдан га-рашян сорагыны орта атды:

— Сен өзүңе-де, өзгелере-де пейда гетирип билжек ишиңи ташлап, оңармажак задыңа япышярсың. Докуз-он йылдан бәри дерцелип, хәли-хениз гутарылмадык иши бойнуңа алжак болшуна хайран галаймалы. Ханы, сен бизе айт, шейтмек билен сен нәмә, нәхили делиле даяшярсың?! Ине, Аннамәммет хем гелди, гой, ол хем дидлесин, хөкманы суратда.

Архивден тапылан гутарылмадык ише Хайытгулы-ның чынлакай япышмагының дүйп себәбини диңе на-чальнигиң соңкы сөзлеринден аңан Аннамәммет Хожа Назаровың кесе дурандыгындан пейдаланып, достуна гөз гыпды. Хайытгулы болса Аннамәммедниң геленине гыңанжагыны-да, бегенжегини-де билмейәрди. Себәби, шол иш Хайытгула диңе диссертация материал хөкмүн-

де гөрөкдир өйдүп йөрөн Аннамәммедин нәме дийиш. нәме гойжагы нәбеллиди. Голдаса-голдамаса-да өз гепини гөгертжегиңе Хайытгулы берк ынанярды. Ол бу хакда бир я ики дэл, хатда көпчүлик билен жеделлеш-мәге хем чекинмез.

Шу чака ченди ягшы-яман келам-агыз сөз диймән, Хожа Назаровың өзи барасындакы айдаңларыны үнс берип динлән, умуман, онуц нуткунуң меселә галташ-магына гарашян Хайытгулы начальнигиңц йүзүне дык-гатлы гарап:

— Гүррүңи барян гутарылмадык иш хакында айдыланда, мен өз пикиримде галярын. Ишиң хенизем дерневедедиги догрудыр, йөне шу ягдайда довам эгсе, онуц ене-де бир докуз йыла чекмежегини сиз кепиллендирип билжекми?! Сиз делил сорадыңыз, ине мениң деллим — Адам, жанлы адам йитипдир. Өзем чөлде дэл, токайда дэл, күрсен обаң ичинде. Адам иңде дэл, йитерялы. Шундан оңат делил болуп билерми? — дийди.

Йылдызлары ялпылдап дуранам болса, подполковник хемишеки эндигине гөрә, десмалы билен пагонларынын тозаныны какышдырярды. Аслында, ол морта бир зат дийип, булашдырмаалык үчин вагт утмак исләйәрди. Нәхили болаңда Хайытгулының баш гошан шипшиң өзи үчин зыянсыз гутаржагыны ойлаян начальнигиңц бейни-синде гаршылыклы ики дүшүҗе чакнышып, шол чакнышыкдан дөрөйән учгунларың шөхлеси болса онуң гөзлеринде ловляярды: «Агзыңдан сүйт ысы гитмесин бу оглаңжыгың отдугыны! Туташдыгы якар. Оны ёкардакы кабинетлөре етирмән өчүрәң ягыцы. Гой гитсин. Эглеме, шахыны дөвдүрип гайтсын. Ёк, гитмесин, гитмесин, гитмесин... гитсин... гитмесин...» диең ялы пикир-ләр онуң башында булашып галды.

Эп-эсли узага чекен үмсүмликден соң Хожа Назаров Аннамәммеде йүз тутды:

— Сен хабарлымы, достуң нәме-нәмелен күрүң дүшүп йөрөңдигинден?

— Хабарлы.

— Мени начальник, ветеран, яшулы ёлдаш хөкмүндө сыламаса, сени дост хөкмүндө сыламагы мүмкин. Маслахат бер, онуң аяк басмакчы болян ери тыйпанчак бузуң үстүндөн гең дәл. Ыыкылмагы эхтимал. Бир йыкылсан, гайдын аяга галманың нәхили мушакгатдыганы биз оңа озалындан айтмалыдырыс, хөкманы суратда. Хөкманы суратда айтмалыдырыс.

— Мен шол иши деңиз дүйбүне ташлапаш дап хасап эдйөрин. Оны өз үстүңе алмак үчин атың келлеси ялы йүрек герек.

Бу жогап начальнигиң йүрегинден гопды:

— Ине, муна акыллы гүррүң диерлер. Ине, бу догруданам, милицияның чөрегини көп йыллап пен адамың дийойжек сөзлери!

— Мен энтек гутарамок — дийип, Аннамәммет эллериңи херекетлендирип, сесиңе бат берди. — Шоңа инжиги ысян болса, ругсат берәймек герек, ёлдаш подполковник. Хайытугулы Мөвламбердиев Сочидир Кырма пүтөвка соранок ахбетин.

Начальник атдан йыкылап ялы болды:

— Нәме? — дийип, ол гапдалында дуран Аннамәммеде чиңгерилди.

Аннамәммет Гөллиевиң йигренйәни бир диениңи өкп гезек гайталамакды. Шейле ягдайларда, гахарының гелендигини гүррүңдешине дуйдурмак максады билен жыгыллыкда йөрөн ялы, гыгырып гепләрди. Шонда-да дүшүнмән, ене-де «нәме дийдиң» дийәйсең, тулагың гапылап болса доктора бар, гардаш, ёгса-да бир дийленде эшитжек боларлар диерди. Эшитсе-де, гайталап сорамагы эндик эдинеп адамлар билен онуң жыны жыңкырышмаярды. Хәзирем Хожа Назаров «Нәме?» дийип, онуң еңсе дамарыны гаталтмадык болса, өкпк диенлери билен чөкленмекчиди. Инди ол айдылмагы зерур болмадык, йүрекде сакламалы сөзлери хем диле алды:

— Яък, валла, хамана ол сизден орден сораян алы-лайт, ёлдаш подполковник.

Везипелериң илкинжи басганчагындан башлап, шу дережә гөтерилен Хожа Назаров хачан гызып, хачан совашмалыдыгыны, хачан «тутан еринде кесип», хачан англишк этмелидигини дүрли-дүрли дөвүрлерде биле ишлешен ёлбашчыларындан өвренипди. Оларың хе хайсының иш тутумындан өзүне гереклисини хоша яли чөпләп, биркемсиз өзлешдирипди. Ганына синдирип догма гылык-хәсиет гөрнүшине гетирипди. Меселәниң ө гаршысына йитилешен пурсатында мылайым йылгырың үстүне абанып гелйән гара булутлары ызына серпикдирип гойбермеси барды. Шондан соң, ол жылавы ене-д өз элине алып, элашагында ишлейәнлериң эрк атын ислендик угруна гайтарып билйәрди. Өзүнден улы начальниклериң янында бөлүмиң инспекторларыны ө ганатларының ашагында саклаярды. Өнүмчилик масла хатларында барды-гелди ишгәрлериң бириниң адресин танкыды беллик эдилсе, ондан өңүрти өзи еринде галып:

— Ёлдашлар, бу кемчилик дине хәлки ады тутула ёлдашың шахсы кемчилиги болман, әйсем, тутуш бөлүме дегишли кемчиликдир. Хөкманы суратда дүзедерис мев сизи ынандыярын — днерди.

Шейдибем, ол абрай газанды. Коммунистик партияның хатарына гирмек ислейәндигини сыздыранда оң илкинжи рекомедацияны беренем — Хожа Назаров.

Хожа Назаровың асыллы, парасатлы адамдыгына шүбхели гараян еке Аннамәммет дийәймесең, бейлекк лериң оңа болан ынам-хорматы гүйчлүди. Биле ишлешен йылларының довамында Аннамәммет Хожа Назаровың ички дүйәсине ичгин аралашыпды.

Хернәче гыңырлык этсе-де, герек еринде подполковнигиң шол инициативаны бөлүмиң адында орта атжакдыгына Аннамәммедниң гөзи етип дурды

...Подполковник өзүне майыл эдижи йылгырышыны эдиң, илки Аннамәммеде:

— Сениң ашакдан ёкары тапкыды халаяныңы мен билйән — дийди-де соң папкасыны дызының үстүне гоюп, иңкисе гиден Хайытгула тарап йүзүни өвүрди. Инди онуң хич хили гапма-гаршылыга чыдам эдип билмезек ёлбашчылык эхеңинде геплемек эндиги өз гүйжүне гирипди. Ресмилигиң башланан еринде «ёлдашылык» гутаряр. — Икилешип мени ырдыңыз. Хэзир милицияның ерли бөлүмине ресми хат тайярла. Ишиң нэ халдадыгыны билмели, хөкманы суратда. Соң гитмели болсаң, гитдерсин. Жогап гелйәнчэ, Аннамәммеде көмеклеш Эртеден өзүңи иште дийин хасап эт.

Хайытгулы отуран еринден папкасындан арасса каты чыкарып, ресми хатың текстини язмага гиришенде Хожа Назаров эййэм Аннамәммедин докладыны диңлейәрди. Ганы гачып, йүзи ак тама дөнен подполковник индым эййэмден галан юмшак чуң креслоның ичине эгине ченли чүмүпди. Дашындан середэймэге, доклад диңлейән ялы болуп гөрүнйән начальник, асында Аннамәммедин сөзлерини селжеренокды. Ол ярагыны чархларды: «Сен Хожа Назаровы енендирин өйдүп хешелле пакма. Гит. йыкылып аягын дөвүлсин. Шонда сениң гелтугыңдан гөтермэге адам тапылармыка? Гит, мен сениң ёлуца кесерип билмедим. Йыкылман, иш битирип гелениңде-де шөхратыца дең далашарын, хөкманы суратда...»

V

Олар эдарадан биле чыкып гайтдылар. Ичерп ишлер министрлигинин чөгесөв бинасы ызда галды.

Аннамәммедин шовлы гечен операциясында ачан дүррүңиниң «хө-хүмүни» сүрип барян Хайытгулы энтек дуршы билен ял-яңы начальник икисиниң арасында

болуп гечен сөз чакышыгының тәсиринден айцалып билмәнди: «Аннамаммеде көмекләш» дийлен буйругың асыл манысы нәмеден ыбарат? Огурлыгың паш эдилдиги — ишң эсасы бөлегиниң амала ашырылдыгы, эйсем инди киме, нәхили көмек герек? Индики галан ишлери шәхерли кәрдешлериң өзлери гечирибермели ахырыа. Хамана, министрлигиң өз хысырдысы аз ялы...

Ассырынлык билен гелип аяк чекен троллейбусың ишиклери шақырдап ачыланда Аннамаммедигиң максадыңна дүшүнип галан Хайытгулы:

— Мәгре, мени өйүңе эжитжек болярмың? Өе гитмалли-ле — дийип аяк диреди.

— Яьк, валла, яссыга ян берип, аяк узадып чай ичмек нәмә дегмейәр. Сен оңа диңе өйли-ишикли болансон дүшүнерсиң, йөр, йөр, йөр!

Хайытгулы ян бермедиди:

— Мәгре, инди сен маңа яйданман буйрук берибермели. Мен саңа беркидилен адам. Болса-да, бир сапарлык эглишик эт, нахархана эңели. Шол ерде сен мениң нәме этмелидигими айдарсың...

Гыссагара бу сөзлериң яңсылама әхеңини аңмады капитан гөзүң көпдүгине гараман, голтуклап диен ял Хайытгулыны троллейбуса өзи билен алып гирди.

Елда башланан гүррүң, сачак башында довам этди.

— Бу ише бизиң гатышмагымызың тарыхы шейле заводдан бизиң адресимизе аноним хат иберипдирлер. Сенем ругсатда болансон, мерхеметли Хожа Назарови мениң якама япышды. «Барламалы» — дийди. Шәхерденем көмекчи беркитдилер. Башлабердик, гардаш. Аноним хатларыңам догрусы бар-хав, Мәгре. Барлабердик, чыкыберди күлтем-күлтем огурулык...

Дограмалы чанага ишдәмен эл уряя Хайытгулы:

— Мәгре, инди сен мениң нәме этмелидигими анылашдыр — дийип, дуралгада диле алан сорагыны га талады.

— Эле дүшенлер КПЗ-де, гардаш. Белки, шолар б...

ден ғызығын, гутарылмадык ишден совашаймагың мүмкін. Хожа Назаров «көмеклеш» диенде, шу пикирден таңатланан болса-да бичеме дәл, яък валла...

Хожа Назаровың адының агзалмагы билен онуң шахсyeti ене-де Хайытгулы Мөвламбердиевиң бейнисини дөржеледи: Ол догруданам, мениң гамамы иййән болса, онда мен ягшылыгы билмейән адам. Белки, яшлык эддәндириң? Эгер-де шол сырлы ишиң гутарылман галмагында подполковнигиң эли бар болайса?... Ёк, ол дие мундириниң хапаланмагындан, бир махалкы шовсузлыкларының сува зыңлан пөкги ялы, бада-бат йүзе чыкмагындан ховатыр эдйәи боларлы... Ёгса, ол начальник хөкмүнде, буйтар-суйтар этмән, «Ёк.» дийибем билерди ахырын. Аннамәммедин болса кесә чекмеси барда...

Онянча чай гетирдилер...

Щәхериң ичери ишлер бөлүминде Гөллиевиң гелериңе гарашярдылар. Хайытгулы ишиң биринжи гүнүни сынчы хөкмүнде гечирсе-де икинжи гүн оны гарашылмадык бир задың үстүнден алып барды. Заводың экспедиторы, огурлыкда айыпланян Лопбыгулы Таррыховың адыны эшиденде, Хайытгулы биыгтыяр тисгинди: Лопбыгулы? Таррыхов? Таныш ат.

Таррыховың зәхмет депдерчеси, тержимехалы старший инспекторың чакламасына гүвә гечйәрдилер: Ол мундан он йыл озал, гутарылмадык ише дикилден секинжи дүшүндириши берен Лопыгулы Таррыховың хут өзүди.

Онуң билен душуммак үчин телефоны гөтерәге-де «Пыланыны гетириң» — диймек етерликди. Шонда ол аңырсы бәш минутдан гутарылмадык ише дахыллы шаят билен йүзбе-йүз болуп билжекди. Ол шу ховлының ичинде. КПЗ-де Мөвламбердиев Аннамәммедин маслахаты билен душумыгы гелжек гүне галдырды.

Адам бойлы пенжирелери ховла гарадылып гурна
лан коридорың ховасы инспекторың йүрегини гицелдип,
йүзүне салкын ховур болуп чалынды. Томус гүнүңе
чалымдаш дашарының ыссысы бу жайлара аралашып
билсе-де хөкүмини йөредерден энтеклер эжизлик өд-
йәрди. Шахалары ялаңач агачлар, ики гат айналы пен-
жирелер гүнүң ягтысыны гойберип, йылысыны дашар-
да алып галярдылар. Хатда томсуң жокрама ыссы гүн-
леринде-де бу ер хемише хамана метжидиң ичине ги-
рен ялыды. Хоштапды.

Шейле гүнлерден соң айың аягына дызбойы гар ягар
дийселер, гүлләп отуран эрикдир алма агачларыны со-
вук алар дийселер хич ким ынанжак дәлди. Адамлары
гапыллыкда басжак донаклык билен шу гүнлерин арасы
бары-ёгы бир хепделикди.

13-нжи кабинетин гапысында отуран милиционер
старший инспекторы гөрүп аяга галды.

— Башландымы? — дийип, Хайытгулы хабарлашды.

— Башладылар, ёлдаш старший лейтенант, мундан
ярым сагат өң.

Милиционер отурмага етишмеди. Гапы ачылды. Ка-
бинетден чыкан граждан эшикли, отуз яшларындакы
инспектор Хайытгула баш атып:

— Биз гутардык, сизе гарашярлар — дийди-де, ёлу-
ны довам этди.

— Нәме бейле ир?

Сорагы жогапсыз галан старший инспектор кабин-
тин гапысыны гиң ачып, ичери гадам басды. Онуң наза-
ры илки Аннамәммеде каклышды. Ол чилим түтедиң,
гөзлериниң сүзүп аркайын отырды. Онуң билен йүзбе-йүз,
столуң бәри тарапында орнашан Лопбыгулы Тарыхо-
вың болса пенжегиниң якасындан чыккы дуран элек
еңсеси гөрүйөрди. Гапы ачылмагы билен онуң аграс
гөвреси сарсса-да ол ырына оврүлмедди.

Сорагы хэлки чыкып гиден инспектор алып баран болса герек, столуң башындакы күлданда долы чекилип тутарылмадык папирос түсселейәрди. Хайытгулы Анна-мәммедин херекетсиз гөзлериниң гарайшындан өзүниң нәме этмелидигини аңды. Бир-бириниң йүзүне гарап отуран Анна-мәммет билен Лопбыгулы Таррыхова бакан башыны еңлес силкип, отургычда ыкжам орнашып отурды. Нәтанышың гелмеги билен Лопбыгулының болгун битен ики эгниниң орталыгында отурдылан чалма кәдә чалым эдйән такыр сырылан келлеси шол бир дуркуны сикласа-да, этлек габакларының арасында гысылып кичелен жансерек гөзлери ики адамың аралыгында асма сагадың дили кимин ат чапярды. Ахырам ол үмсүм-лиге дөз гелип билмән, Анна-мәммеде йүзленди-де:

— Мен шу гүн гөркезме бермежекдигими сизе түрк-мен дилинде ачык айтдым. Индикиңиз нәме? — дийип, эинлериниң бирини йыгрып гойберди.

Анна-мәммедин ерине Хайытгулы жогап гайтарды:

— Лопбыгулы ага, мундан өңки болан гүррүңлерден мениң хабарым ёк. Эгер гаршы болмасаңыз, сизден кө-бир затлары соражак. Гаршы болсаңыз, туруберсегем болуберйәр — дийип, Хайытгулы ичини ит йыртып бар-индыгына гарамаздан, инңән пайхаслы сөз ачды.

— Мен сизиң халачлыдыгыңызы огланлардан өшүтдим...

— Сизем халачлымы? — Экспедитор бүтин гөвреси билен Хайытгулы тарапа өврүлди.

— Халачлы дийсеңем болжак, диймесеңем. Сиз нәма-хал гөчүп гайтдыңыз, Халачдап? Бәш-алты йыл-а болан болса герек?

— Бәш-алты нире, 58-иң язындан бәри биз шу ерли.

— Халажың хайсы еринден болмалы, аслыңыз?

— Сурхыдан. — Экспедитор гөзлери батыл кишиле-риң аяк басмаздан өнүрти йөрежек ёлуны таягы билен тыркылдадып гөрши ялы, дийжек сөзүни дилине алман-

ка, сорагың нәмәни нышана аляндыгыны билжек болу
жан эдйәрди. Шонуң үчин хаял депренйәрди.

— Нәме соражак болсаңыз, сорабериң. Билсем-
«билйәи» диерин, билмесемем билмедигим.

Бегжаның ады тугулаңда Лопбыгулы Таррыховың
сейрек сары гашлары гөзлериңиң үстүне йыкылды:

— Бегжан! .. Ики саны тагта йитсе, бәш халта ц
мунт кем атса, бай, гөзленйәр-ә. Адам йитсе, гөзлейәне
ёк, идеянем.

Лопбыгулы Таррыхов гөз-гөртеле төхмет дашларың
тогалаярды.

Эйсем-де онуң дисниңе «дәл» диймедилер.

Аннамаммет геп-сөзе гошулман, чилим ызына чили
чекйәрди. Хайытгулы болса өз үстүне атылан төхмет
дашларыңы душундан өтүрип гойберди-де:

— Гөзлейәрлер — дийди.

— Индими? — Экспедиторың арвананыңкы ялы сал
ланып ятан ашақы додагы чала гымылдады. — Бегжан

Шундан соң сораг-жогабың бады тизлешди. Тизлеш
се-де экспедитор арадан көп йылларың гечендигиң
салгыланып белли бир зат айдып билмеди. Ише тикилен
дүшүндирише гезек геленде болса дине:

— Менденем соран-а болупдылар — диймек биле
чәкленди.

Сораг гутарды эдилеп, турулаңда Хайытгулы иң соң
кы окуны атды:

— Сиз нәме үчин Халачдан гөчдүңиз?

Таррыховың маңлайы чыгжарды:

— Ашгабатда яшасымыз гелди. Гөчдүк. Нәме гада
ганмы?

Гүррүңи шундан аңры узалтмагың хажаты ёкды.
Экспедиторың билйәи затларының ондан бирини хем
айтмандыгыны инспекторың йүреги сызярды.

Шу отагда башланаң нетижесиз сорагың башга бир
вагт, башга бир ерде бүтинлей башгача ягдайда довам

этжегини не инспектор, не-де Таррыхов, шу сагатда, шу минутда хыялына-да гетирмейәрдилер.

Олар диңе бир зада дүшүнйәрдилер: гулп ачарсыз ачылмаяр.

* * *

Арадан бир хепде гечип-гечмән район милиция бөлүмине иберилеи хатың жогабы гелип говушды. Онда шол соралян ишиң такдырының хәзирликче өңки-өңкүлигинде дурандыгы хабар берилйәрди.

Хатың мазмуны билеи таншан генерал полковник Любимцовы, женаят гөзлейиш бөлүмниң начальниги подполковник Хожа Назаровы кабинетине чагырды. Бираздан соң кабул эдиш отагында жаңжагазың сеси яңланды. Секретарь гелии министриң кабинетине гирип, бир минут хем эгленмән чыкды-да үст-башыны тертибе салып дуран старший лейтенанта:

— Гириң, гелсин диййәрлер — дийди.

Министр гиң кабинетиң гап бөврүндәки үсти газет-журналлы кичпжек тегелек столуң дашындакы креслода. Комиссар билеи Хожа Назаровың ортасында отырды. Салам-хеликден соң ол:

— Биз сизиң бөлүмиңизиң товакгасыны канагатландырыыс. Шол дервайыс иши болса, Хожа Назаровичиң теклиби боюнча сизе табшырыыс. Ненең гөрийәрсиниз? — дийип, сорады. Хайытгулының йүз-гөзүниң үйтгәниие өзүче дүшүнөн комиссар:

— Табшырык мейлетин, ёлдаш старший инспектор. Ислемесеңиз, айдың, зорлук ёк — дийип, министрин сөзүне дүшүндириш берди.

Хайытгулының назарындан горкан Хожа Назаров болса йүзүни ашак салып, тәзеже яг чалнан ботинкасының буриуны сыңлаярды. Ол инспекторың:

— Мен тайяр — диен сесини эшиден соң келлесиин гөтерди. Подполковник мылайым йылгырды...

Старший инспектора үстүнлик арзув этдилер...

Министринң янындан чыкан угруна Хайытгулы Анна-мәммеде душун, болан ваканы гүррүң берди. Анна-мәммет:

— Яък, валла, мен онуң шейле дийжегини саңа разылык берен сагадында аңыпдым. Эмма ене-де «гыбат» диерсиң дийип, жыңкымы чыкармадым — дийди.

Достлар гадырдан хошлашдылар. Хайытгулы елшайыны тутмалыды. Марал билен беллешилен душушык болса агшама галдырылыпды. Узак мөхлетли команда-ровка гидйэндиги үчин ол Марал билен икичэк отурып, икисиниң арасындакы бир йыла етип барян гатнашыгың жеми-той хакында сөз ачмакчыды. Эмма институтда композиторлар билен студентлериң душушык агшамының гечирилмеги онуң ниетини баша бардырмады. Шол душушык агшамында Марал хем чыкып геплемелиди.

Композиторлар өзлериң дөрөдиджилек планлары билен гелжекки лукманлары таныш эденлериңден соңра студентдир мугаллымлар чыкыш эдип, медицина хакында шу чака ченли екеже-де айдым язылмандыгыны таңкытладылар. Соңра профессионал айдымчылар хем-де чепер хөвөсжеңлер композиторларың дөрөден айдымларының бирнәчесини ерине етирдилер. Душушыгың узага чекендиги зерарлы Марал билен Хайытгулының, бир-бирине айтмалы йүрек сырлары айдылман галды.

Олар мединститутың гирелгесинде бир-бирлериңиң гөзлериңе гөз дикип, сессиз-үйнсиз айрылышдылар.

Композиторлар билен гечирилен бу душушык агшамының дурмушың гелип-гечип дуран улулы-кичили шатлыклы, гамлы гүнделик вакаларының арасында йитип гитмеги кануналайык зат. Хайытгулы хакында айдыланда болса, ол эййәм шол агшамың әхли шагалаңлыгының унутмага етишипди. Эйсем-де, бу душушык агшамы вагты геленде, Марал билен Хайытгулы дагыларың ыкбал ёдаларының биригип угран махалында, гоша ёлуи чатрыгында дагдан гачан эгирт улы даш болуп кесерер.

Хайытгулы өз сөйгүлисини хем-де йүрекдеш дост-ярларыны азара гоймажак болуп, самолётың биринжи рейсине билет алыпды. Эртир даң атанда учмалы.

VI

Ел гарашылмадык шовсузлыкдан башланды: Ашгабат аэропортундан даңдан хова галан самолёт Чәржеве тонды. Ховадан ягшың ысы гелйәрди, совжак шемал йүзүңи ялап, иниңи тикенекледйәрди. Хайытгулы ажөзе ёла чыкандыгы үчин аңры-бәрисине гараман, гөни ресторана гирди. Ол плащыны эгнинден сыпырып, пенжирәниң ашакы текжесине ташлады-да екеже өзи бир столуң башында отурып, салпы муртының учларына тов берйән ёлагчының янындакы бош отургычларың бирини өследе.

Самолётың сесине гулаклары гапылан Хайытгулының хабарыны алжак болуп дурка салпы муртлы ёлагчы үстүне юмуртга чакылан бифштекси ысырганды-да:

— Мәтишге, бу чочкаң эти-хә дәлдир-э?! — дийип, көзлерини чүйжертди.

Официантка онуң муртуның чорба батаныны гөрүп жыкыр-жыкыр гүлди:

— Аркайын ийибер бабай, горкма, ол гоюн этиндендир. . .

Самолётың сесине гулаклары гапылан Хайытгулы бир икинжи билен бир чәйнек гөк чай сорады велин, йүзграм дийлерине гарашян официантка гашларыны ойнадып, ак билегиндәки алтын сагадына гарады:

— Нәме, ажы ичгә мейлиңиз ёкмы?!

Хайытгулы йылгырып башыны ыралансон, үме дүшби официантка нәз билен торсарылып бейлеки мүшдерилериниң янына гитди.

Хайытгулы тә эл-йүзүни ювуп, даранып гелйәнчә хөлки официант гелин айдылан затлары гетирмәге эти-

шипди. Инспектор нахара эл урмаздан өнүрти хем өзү
не хем янындакы яшула чай гуйды.

Сугр багана гулакчыныны гулакларына чеңли сүм
рүп геен, салпы мурт ёлагчының эти-ганы ериндеди.
Гөзлери чуң ерлешени үчин бурны болшундан бирнеме
улурак болуп дуолярды. Багры кеселлиниңки яны
габаклары пөкгерип, габаклардан башланян чуң гасын
бурун кертиклериниң яны билен гечип, яй гөрнүшини
эмеле гетирйәрди. Болса-да яңаклары дыкызды. Бурну
ның ашагы сырылып, хер тайы өзбашдак салланып
дуран муртларыны айырсаң, яшының бәш-онуны ызына
гайтараймалы яшулы:

— Ай, берекелла иним, шун-а оңарайдың! Чай сар
гамак хақыдама-да гелмәндир, шуңуң ялыда гөзүң
дегәййә — дийип, бираз дымышлыкдан соң, Хайытгу
лының нирден гелип, нирә баряндыгыны соращдырды.

Хайытгулы Керкә бир иш билен командировка бар
яндыгыны, айданда, ёгнас бармаклары билен табагының
ялаян нәтаныш ёлагчы бегенди. Оларың угры бир болуп
чыкды.

Салпы мурт ёлагчы өз айдышына гәрә, керкили бел
ли доктор Бегжановың маслахаты боюнча багрының
барлатмага, шейле хем дегерли дерман алмага гайдып
дыр. Ирки автобуса етишип билмәндир. Такси тутуп
бәри гелиндир, гелсе бу ерде-де оңа «гарашың, бирин
жи рейсден галдыңыз» дийипдирлер.

— Ёгса самолётдан гижем барса, машын говы. Мен
Керкә бараным билен ене ашак гайтмалы, отуз-кырк
килемитир. Мәшин я тапылжак я тапылмажак.. Бир
мейдан гарашжак иним, билет болмажагы чын болса,
сагат дөртде ене бир мәшин бармышын Керкә..

Онуң «Керки бараным биленем ене ашак гайтмалы..»
диенлери агзыны якып чай ичйән Хайытгулының үнсүни
өзүне чекди, ол яшулының бармалы ерини чен-чак эди
ахырам:

— Халажамы?! — дийип сорады.

Элиниң ягыны муртуна чаян яшулы агзыны пак-
ыллады, Марал дагыларың колхозының адыны агза-
ды.

Хайытгулыдыр салпы мурт ёлагчы официантка би-
ден хасаллашып, гарашылаң зала чыканларында дик-
тор «АН-24» самолётының ене-де он минутдан учянды-
гыны ыглан эдйәрди, Керкә гитмек ислейән ёлагчыла-
рың билет кассасына бармаклары сораларды.

Яшулы билет алмасын-а алды велли, йөне самолё-
тың учмалы мөхлетниң ене-де бир сагат гижикдирил-
ивидиги хакындакы билдириши эшиденде:

— Иним, шулар ялы болжагыны билең болсам, би-
лет алмаздым, ягмырам дамжалаяр, ана гөрерсиң, бир
сагат-бир сагат дийипжик гүни батыр булар, иним —
дййип, өз-өзүнден хүңүрдейәрди.

Эйсем болса ол Чөржеведе атаң пасыны Керкиде түй-
әрди.

Ягышың ызы гара айланыпды, ёкарда хамала товук
үтүлйән ялыды, акжа гар тозгалары ал ховада гайма-
кыярдылар.

Өз майдалына йөрөп өврөнен яшулы Хайытгулыдан
таламажак болуп жаң эдйәрди. Онуң салпы мурты само-
лётдан дүшөң угруна соң гатапды, аяк басаңда болса,
салпы мурты ыргылдап, үстүне дүшөң гар тозгалары
ытраярды.

Ашгабатлы инспекторы Керки шәхер милиция бөлү-
мниң шофёры гаршылады. Машың көне галаны ызда
галдырып, шәхерде хеммә таныш гызыл дашдан салпаң
ене гатбарлы жайың гирелгесинде тогтады. Хайытгулы
яшулы билең гадырлы хошлашып машыңдан дүшди-де
шофёра:

— Салаетдиң, яшулыны автостанция элтип гайт —
дййип табшырды. Диңе шондан соң хыял укусыңдан
дййилан салпы муртлы адам хинден-чыкан алака ялы
машының ишигинден келлесини чыкарып:

— Елуң дүшсе, мени идемесең гаты гөрерин, иним.

Обаң бир четинден гирип «Най мирабың көне күлбәси ханы» дийсең тапарсың — дийип гыгырды.

Най мирабың башына оюн гетиржек душушыклар «баша бела неден гелер, ики бармак дилден гелер» дийдиржек гүнлер узакда дәлди.

Гар, ак ёлуң үстүндө тигирлерин галдырып гиден гара ызыны басым гөздөн йитирмек ислейән ялы, өңкүсиден хас ири, хас берекетли ягарды...

VII

Гар гатап, даша дөнүпди. Чаглың үстүндө йөрөйән ялы, бирсыхлы титирдәп барян еңил машын Доңузкөң рүдөн геченсон, дессине бадыны гаталтды.

Аңырсы бир километрден шәхериң чәги гутарың колхозың экеранчылык мейданлары башланды. Гарың бол яганлыгындан әхли белент-песлик текизленипди. Бойдан-баша ак япынжалар серлен ялы, нирәне серетсең ап-акды. Ики гүнден бәри гөрүнмедик гүнүң иркә шөхлеси гарың үстүнә дөкүлип, гөзүңи гамашдырарды.

Алкымының ашагыны сырдыржак ялы, ики элини өңсесинде бирлешдирип, гөзлерини юман Хайытгулы, дашындан серетсең, деллекханада отурана меңзейәрди. Эңегине сабын чалыбермелиди.

Ол еке барялды. Эртирем райпрокуратурада бири гелер. Вессалам. Мейит ёк. Өзем мундан 9—10 йыл өң болан вака. Узак йылларың дагдан белент лабырың дырнак билен газмалы, дөрмели, элемели, шейдибел хакыкаты агтармалы: Бегжан өлүпми, өлдүрилипми? Я диге жанлы йитгими — гачгакмы, нәме?! Шу үч ёлуң үчүсинденем йөремели, ахырына ченли, тә гутарныклар пикире гелинйәнчә. А белки-де дөрдүнжи ёлам бардыр? Хайытгулы тә ваканың болан ерине барянча хич зат барада пикир этмезлиге шерт эдипди. Ашгабатда Хожә Назаровың, Керкиде өз вагтында шол иш билен мешгул

напан адамларын айтмакчы болян затларыны диңле-
мәндиги-де шонуң үчинди. Шейле-де болса, гаршысына
өүсүйән ел ялы, чакламаларың-пикирлериң өзлери зор-
дук билен онуң үстүне топулардылар. Хайытгулы кә го-
ранса, кә горанып биленокды. Ол гайтам башарып бил-
се, Аниамәммет билен эден геп-гүррүңлерини-де вагт-
айынча унутмак ислейәрди, хас догрусы, гереги чык-
ишча. Хожа Назаровың йөрән ёлундан хем ене-де бир
гөзск йөремели болар. Йөне хас хушгәрлик билен, тан-
кыды назар билен, гиң герим билен, йөремели бо-
лар.

Ашгабатлы инспекторың юмук гөзлериң ачыланы-
шы, өзүне бака эгиленини гөрөн Салаетдин:

— Хайытгулы ага, диңлесеңиз айдайын гызыклы бир
гүррүң бар — дийди.

Юмшак яплангыжа арка берип, билеклерине зор
салман, рулы аркайын доландырян бу йигит керкили
өзбеклерденди. Ол мундан ики йыл өң, Хайытгулының
иллинидан чыкан илкинжи сапарында мыхмана өзүни
илдырыпды. Везипәңе шейле бир парх гоюп дурмаян,
йүзи-гөзи гызларыңкы ялы гүлүп дуран, ачык гөвүпли,
йигит етип бу огланың сүңңиеңиллиги, айратынам, геп-
гүррүңи инспекторың йүрегинден гопярды.

Хайытгулы гызыкланды;

— Нэвагт болан вака ол?!

— Дүйн-өннүн болан иш.

— Хачан дийдиң?!

— Гечен йылкы...

Хайытгулы Салаетдиниң хәсиетине белет боланы
үчин билгешлейин эшитмедиксирәп гайталап сораярды:

— Биз милиция ишгәрлери аныклығы халаярыс.
Догрыңдан гел, хачанкы вака бу гүррүңи барян?!

— ...Ай, бирейәмки-дә..

— Ана, инди сен айт, мен диңләйин.

Өңден әпет улы самосвал гелйәндигини гөрөн Са-
лаетдин рулы бирнемс сага буруп, өзи айтмышлайын

«биреййәмки болан бир гызыклы ваканың» гүррүңиң башлады:

— Ине, шу барян ак ёлумыздан бир «ГАЗ-63» баря болмалы. Хава, онсоң, үстүнде отуран биркес «өйкөнү ми совук алаймасын» дийип, горкупдыр-да пенжегин чыкарыпдыр, себәп, өңден яман совук шемал гелип дуран экен-дә. Онсоң хәлки пенжегини терсине геен болмалы. Якасы аркасына гечип, пенжегиниң аркасы биле дөшүни япан хәлки адам сыкылык атып отырка, хә айлавың саг четинден бир машын зомпа чыкан. Нетә жеде хәлки машылар гоч кимни сүсүшипдирлер-дә. — Гүррүңиң «хәси» етирилип дурлансон, Саластдин ш болан чакнышыгы гөзи биле гөрөн ялы эдип айтмаг сынанышды. — Машыналарың икисиниңем бурны пача болуп, бал арының бал өрйән өйжүклери ялакы радиатор мыжыррык бола-ан экен. Шопур хем-де янындаки (кимлигини билемок) еңил яра биле гутуляр. Хо машының үстүндәки пенжегини терс геен болса, түрнүкдүчян шекилли башашак айланып-айланып ахырым биле белентлигиң үстүнден инипдир-де, бичәре. Эл-аягы дөвүлсе-де, өлмәндир. Хушуны йтирипдир. Бир салымдан автоинспекторлар, милиселер гелипдирлер ызы-ызына дазлашып. Оператив ишгәрлериң бириси гөрес депәң үстүнде бири ятыр диййә дик аркан болуп. Пенжегиниң өңүнден еңсеси зонтарылып чыкып дурансон хәлки оператив ишгәр йүз угруна: «Диймек, чакнышыгың нетижесинде машының үстүндәки ёлагчының бойнотовланыпдыр» диең карара гелйәр. Анры-бәрисине гарман, хәлки оператив ишгәр ише гиришипдир. Хава, ол дызы биле йыкыланың эгинден басыпдыр-да, бар гүйжи биле хәлкиниң келлесини мычырдадып товлап утарапдыр. Онуң нет-ә йыкыланың келлесини өз орнуна гетирмек экени, йөне нәме гыссаныпдыр-да. Йыкылың ятанам лаңца еринден галып дулугына чекипдир раслап. Онсоң хәлки шейле акт языпдыр: пылан сагатда пылан ерде ики машының чакнышыгы себәпли машының

дан йыкылан пыланкесиң бойны 190 градус ызына тов-
ланыпдыр. Бойнуны дүзлежек болуп сынанышдык ве-
дани еринден товсуп галага-да дулугыма бир чекди..
тас гөзүмден от чыкыпды.

Бир дәл, ики эшидениң биленем гызыгы гачмажак
шорта сөзүң манысы маңзына батан Хайытгулы шолар
ялы, гаш гойжак болуп гөз чыкарян орган ишгәрлери-
ниң бардыгыны билмән йөренлерден дәлди.

Гүлки, гүррүң мензиллериң танапыны гысгалдыр.

Олар илки мыхманхана ерлешип, соңра колхоз
правлениясине бардылар. Ол ерде хасапчылардан гай-
ры бир киши-де тапдырмады. Колхоз ёлбашчылары би-
ден душусыгы агшама гоюп, мыхманхана гайдылжак
болуп дурка, Хайытгулының келлесине бир пикир гел-
ди.

Салаетдин Мөвламбердиевиң буйругы боюнча, ма-
шины хызладып ызына айлады-да правленийениң ал-
кымындан гечйән ёлуң ашак угры билен юваш-юваш
сүрүп гидиберди. Оклав ялы гөни хем-де асфальт дүше-
ден гиң көчөниң ики тарапыны тутуп ятан көшге берим-
сиз тәзе типли яшайыш жайлары бир-бирлерине чатлы-
шып, хер гечени биыгтыяр гарандырды. Дашына еди-
секиз пагса дивар айланан көне хараба ховлулардан
болса дерек галманды. Тебигат гысымыны бирнеме гов-
шатса ерли гызлар кимин узын бойлы сөвүтлер гөк
өпсер. Алмалар, эрикдир нар агачлары гүлләр, миве
дүвер. Ана, шонда колхоз посёлогының меркези онуң
гечен томус болуп гайдан курорт обажыгы билен бәсле-
шип билжек гөрке эе болар...

Машын хасасыны аркасына тутуп, ериң гаймагыны
бозман барян бир гоңаның габадында сакга дурды.
Хайытгулы кабинадан келлесини чыкарып, ондан Абрай
Шүкүровың өйүни сорады. Яшуулы салгы берди.

Салгы берлен яшыл дөвезе сесъетим ердеди. Айна-
дан гарап отуран Хайытгулы яшыл дөвезениң янында

машыны сакламан, бир-ики ховлы аңры гечиленсоң шо фёра:

— Ыза дола-да, асса-асса гидибер, сүрүшиң эд-ди юмуртга йүкләниңки ялы болсун — дийди.

Салаетдин сесини чыкарман, министрликден гелени айдышы ялы, машыны ызына айлады-да ёлуны дова этди. Яшыл дервезениң янына етиленде, Хайытгулы оң енс-де бир гезек назар ташлады: Ине, Бегжаның шо агшам чыкып гайдан гапысы.

Инди Хайытгулының бар үнси-пикири ёлуң сагын гөнүкдирилипти. Машын колхоз правлениесинден гечди: чак билен, ине, шу тайы Худайберди шофёрың Бегжан билен биле гелйән Гүйч Эйәни гепе гүймәп саклаери болмалы. Диймек, Бегжаның совулмалы көчеси-д шу голай-голтумда болмалы.

Чак эдилиши ялы, аңырсы бир километрден ола ёлайырда барып етдилер. Аннамәммедин блокнотдак чызга уллакан сораг аламатыны гоян ери — ёлды. Оларың пикир эдишлериче, Бегжанларың яшаян көчелери улы ёлдан айрылян бир гол болман, эйсем меркези көчәни кесип гечйән ёл болуп чыкды. Беланың көрүги шу көчөде. Шу көчәни өврәнмели. Элхенч ваканың шаятларыны шу ерден гөзлемели, әхтимал, ганхор хем шу ерден тапылар?!

Хернәче сага совуласы гелсе-де, Хайытгулы өз шахсы ислегинден үстүн гелди. Хәзирки пурсатда сөйгүлис Маралың яшан ховлусыны гөрөнден Бегжаның ыкбалыны чөзмек дуйгусы хас-да белентде дурялды. Пикир-ойы, акыл-хушы, ислег-ниети, гижә-гүндизи — хемме си өңде гойлан максада — боржа табын. Борч — дини борч! Гайнап дуран ганың, яшлыгың, сагдынлыгың та лапларына вагтлайынча вагт ёк.

Ёлуң чеп голы гөзъетимиң алнына бөвет болуп ята әпет улы белентлиге дирелип гутарялды. Машын ызына өврүм эдйәркә, Хайытгулы шол белентлигиң ниреде башланып, ниреде соңланяндыгыны гөрүп билмеди. Деря

монгунының гаршысына гөтерилен бөветми, я бол-
маса зейкешин райышымы, аңырсы нәме: экеранчылык
мөйданымы я хениз өзлешдирилмедик чөп-чаламлыкмы,
билер ялы дәлди.

Мундан докуз-он йыл өңем шу белентликлер болан-
дыр — болан дәлмидир? Озалы билен шу тайының
иңки дуркуны дикелтмели, дине шондан соң еңи чызгап,
терцеве гиришмәге мүмкинчилик дөрәр.

Энтеке екежесиниң хем жогабы тапылмадык онларча,
буларче сораглар яш дерцевчиниң аңында монжук
кимин бир йүпе дүзүмленип дурялдылар. Хер әдимде ола-
рың саны артып, Хайытгулының ненеңси чылшырымлы,
ненеңси агыр, баша баржагы-бармажагы нәбелли бир
шини башына геченлигине гайта-гайта гүвә гечйәрди-
лер.

Иши башарман, гайдып барса, Хожа Назарович нә-
дәли хешелле какар. «Ине, саңа дине теория баш ұрма-
ғың пейдасы. Машыны мотор чекйәр, эмма тигирсиз
гыбырт әдип билерми? Тежрибе тигирдир, мотор теория.
Хайи дерексиз йитирилен мүтдет, бу чака диссертация-
ның кеминден бир бабыны гутардын. Индикиңе сапак
болсун»...

Догрудан хем, Хожа Назаровичниң алнында дураң
ялы, теенели пелсепесини динлейән ялы бирден йүзүниң
сызаныны Хайытгулының өзи-де дуйды.

Ашгабатлы дерцевчиниң кейпине көче сырып йөр-
мөңдигини дүшүийән, асса сүр диймесиниңем, ики тара-
пына гаранжаклап отурышыныңам, бир эммажыгының
бардыгыны аңшырян Салаетдин ёлларың кесишйән ери-
ниң бәрсинде ондан:

— Инди нирә?.. — дийип сорады.

Ол гапдалына гарамандыгы үчин мыхманың йүзү-
ниң боз-яз боланындан колхоз правлениеһине совул-
ман, баш көчәни кесип гечеп минутларындан бәри йүре-
гини бүкгүлди басанындан бихабарды. Хава, Хайытгу-
лы толгунарды. Хер бир даратт, хер бир өй, хатда хө-

ли-шинди үйрүп машина бакан окдурылян итлерем онуң гөзлерине иңдән ыссы гөрүйәрдилер. Ине, Маралың догуп-дөрөп, өнүп-өсен ерлері.

Окув йылы аякланса, ол бу ерик ене-де гелер. Шу өйлериң биринде той тутулар. Бу отагларың биринде ики гөвүн өмүрлик бирлешер. Шондан соң бир-бириниң өмүр-ха — өмүр танамадык, гөрмедик, билмедик ики машгаланың арасы якынлашар, гелим-гидим башланар. Гайын эне, гайын ата. Гайын эне — икинжи эне, гайын ата — икинжи ата диймек болаймасың?

Сүйжи арзувлар билен хакыкатың арасында башы бозулмадык айлар ятырды. Ширин хыяллар оны багт салланчагына салып, үврәп отурандыгына гарамаздан, дәне сепелейән дайханыңкы ялы келлеси бир сага, бир сола өврүлйәрди, узакдан гөрени билен чәкленмән сиңниң середйәрди. Көчәни тутушлыгына назар торы билен сүзүп барярка, Хайытгулы адам танарлык аралыкдакы ховлуларың бириндән хасанаклап чыкан эгнн пилли бир кишини гөрөнде, гармагының галтгасы чекен балыкчылар шекилли, шейле бир ашак эгилди велли, тасдан машиның алынкы айнасына маңлайыны дегирипди.

Адатына гөрә, бирнеме бүкүдип, гаты чалт йөрәп гелйән эгнн пилли дайханы Хайытгулы дессине танады. Ол Най мирапды. Салаетдинем танан болса герек, Мөв-ламбердневиң йүзүне сораглы гарады: Дурмалымы я-да гидибермелими?

Умуман, пурсаты геленде, салпы мурты идемек, онун билен гөрүшмек Хайытгулының ниетинде барды. Эмма гелен гүни душушарын, онда-да Бегжанларың — Марал дагыларың көчөсинде пете-пет гелерин диең пикир онун хыялына-да гелмәнди. Галыберсе-де, салпы муртлынын шу көчөде яшаматы-да онуң үчин төзеликди. Эгер хакыкатданам Най мирап шу көчәниң угрунда яшаян болса, онда ол диңе таныш дәл, эйсем, ишиң пейдасына-да герекли адам.

Төтәнлейин душушыга бичак бегенен Най мирап мыхманларың хытды-пытдасына гараман, олары өйүне илып гитди.

VIII

Догрусыны айтсаң, бу гүн-эрте Ашгабада тил этмек онуң ниетинде ёкды. Бу хыял Салаетдин гиденсон, бирденкө дөрөди.

Шофёр оглан гиденсон, Хайытгулы эгин-эшигини чыкарман, ёрганың үстүндәки йүпек япынжаны биряна серпди-де юмшак яссыга баш гойды. Шол ятышына блокнодына бирлай сер салып чыкды, соңра укусы тутан ялы, гөзлерини пугта юмды. Чаклаңжа хекаяны окар салымдан ол шол ятышыны үйтгетмән, телефона элини етирди-де коммутатордан Ашгабат билен гүрлешип болындыгыны-болмаяндыгыны сорады, соңра Маралдыр Аннамәммет дагыларың телефон номерлерини айтды. Ашгабады берйәнчәлер гараңкы гатлышып, хашамлы отагың ичи йүрек гысыдыржы түмлүге гапланыпды. Үстесине-де адатдан дашары үмсүмликди. Хамаңа дурмуш хәрәкәтини тогтадан ялыды. Ол телефоның тутаважына эл етирмезден өң стол билен кроватиң аралыгындакы пессежик тумбочканың үстүндәки шар гөрнүшли чыраны якды. Хайытгулы Аннамәммедияң номерини соң яздыранам болса, онуң билен өң гөплешди.

— Таплар ничик, «Мәгре?» — Аннамәммет сораг үстүне сораг ягдырды..

«Мәгрәниң» таплары гиң маныда алаңыңда хем, бир ягдай диймезче дәлди. Гелели бәри пажыгалы вака дегилли бир топар ерлери айланып гөрән болса, Най мирап билен йүзлейже сорашып-идешен болса, колхоз башлыгыдыр партия гурамасының секретары билен душшан болса, дагы нәме? Асыл Мәгрәниң хут өзи бо-

лаянда-да шу гүндүкче шулар билен канагат этмели боларды.

Эмма ислег мүмкинчиликлерден ёкарда дуряр.

Шонуң үчин болса герек Хайытгулы достуның сорагына «Ягдайымыз Фантомасы аңтаян комиссар Жууңкыдан өверли дэл» дийип, бир агыз жогап гайтарды.

Олар бир мейдан дертлешдилер, ич дөкүшдилер.

Тутаважы гоюп-гойманка телефон сие жынңырдады. Инспектор телефоны алап студентден 16-нжы компатдан ким-де болса бирини чагырмагы товакга этди. Студент сәгинмән, «шол компнатда яшаян гызлар хәли бир композитор билен чыкып гитдилер» — дийип, хәбар берди.

— Композитор? — Хайытгулы көйнегиниң баржалыклерини яздырып гойберди. — Ялңышян болайма, жиги?!

— Ынанмасаң, өзүң бил!

— Композитор? Яшмы, гожа?!

— Гызлар гожа кишини башына япсынмайт, яшулы? Белки, эшиденсин, Нурмырат Нуралыев? Яш, мешхур композитор. Танамадыңмы?

Хайытгулы гахар билен тутаважы ерине оклады.

Ол от деген гамышлык ялы, дуршы билен ялын болуп ловлаярды. Габанжыңлык дуйгүсы онуң гөзлерине гара даңы баглап, ягты жаханы гараңкыратды. Онуң сөйгүсине болан ынамы болса деңаграмлыгыны йнтирен дарбазчы кимин ииче танапың үстүнде ики тарапа ыраң атырды. Хайытгулының илкинжи гезек шейле ягдая дүшүшинди, муидан өң даш гулакдан пыланкес аялыны я сөйшүп йөрен гызыны пылана габаныпдыр дийип эшиденде: «Диймек, ол ынамсызлык дердине учрапдыр, бу ёканчлы кеселдир, дашрак болуң» дийип, шол адамың үстүнден гүлерди.

Шол ёканчлы кесел инди онуң өзүне-де ёкашып, аңдүшүнжесини зәхерләпди. Гайтмазының өңки агшамы мединститутда болан душүшкык, хамала кино — лента

суратда дүшүрилеп ялы, йигидиң хақыдасына өзбө-
лүшүлүгүндө сакланярды, ол ислендик махалы душү-
шүкдө гөзи билен гөрөн затларыны динө яда салмак
дөл, эйсем, гөз өңүнө хем гетирип билжекди. Догабитди
яткешлик, галыберсе-де профессионал сынчылык.

Эгер композиторларың студентлер билен шол гижө-
кө болан душүшүгү хақыкатдан хем кино алнып, ол
хем сай-себөп билен шу пурсатда Хайытгулының элине
дүшөн болса, ол лентаны отлап, күл эдерди. Арман ят
лента дәл, якар ялы. Яды якып болмаяр.

Ятлаамалар ите меңзейәр, гачсаң ызындан ковар.
Шол гижө...

...Студентлериң адындан чыкыш эден Марал өз-
ерине гечип отуран соң композиторлар Союзының баш-
чыгы яш композитора сөз берипди. Шонда Хайытгулы
Маралың элини гысмак билен гүмра болуп, трибуна
чыкан яш композиторың адыны эшитмәнди.

Шонда Маралың хем ики гөзи трибунадады. Акжа
дишлерини гүжеңләп, жадылайжы нәз билен гүле-гүле
кириккери немленипди. Эйсем, трибуна середйән, гүл-
йән динө Маралмыды?!

Хайытгулы шол агшамың ятлаамаларыны богун-бо-
гун сөкүп агтарса-да, Марала ёкар ялы гара тапмады.
Шоңа гарамаздан, яңкы эшиден хабары билен шол аг-
шамкы душүшүгүң багланышыгының бардыгы велин-
икучлы дәлди.

От сөнсе-де, күли галяр...

IX

Район прокуратурасының старший сүлчүси Палта
Ачылович Ачылов геленде, даң атыпды дийсеңем бол-
жакды, атанок дийсеңем. Хова үмүрлиди, чигрекди.
Жахан ягтылманды. Эгни полотенцалы майкалы йигит

тиң эйванда гезим этип, бедентербие машкларына ба
ламаздан өң, ганыны йөрешдирйәрди.

Олар сессиз-үйсүз элleshдилер.

— Гадырдан Хайытгулы Мөвламбердиевич, мен с
зиң башлыга ташлап гайдан кагызларыңызы өтеп а
шам чинтгәп-чинтгәп окап чыктым. Гөзлеримниң гызы
лыгы-да шондаидыр. Ятан болсам, бирки сагат ятанд
рын. Иш меселеси хақында айдыланда болса, эдил ш
дем кәбир затлары аныклашдырсам диййән?!

Палта Ачылович сөзүне дыңгы берип, «хава, айды
бериң» дийлерине гарашды. Хайытгулыдан «айды
риң» диенем болмады, баш атанам. Ол элини энтеге
гойбермән, чалажа силтерләп дуран депе сачы дүше
келте бойлы бу адамы ниреде гөрөндигини хақыдасын
гетиржек болуп гара башына гайды. Ашгабатдамы
Керкидеми, ниреде?! Я йыгнакда янашык отурайдымы
ка?! Белки-де шу ерде: көчеде-затда габат гелендирис

Гүррүңдешиниң оя батандыгыны гөрөчлериниң би
покада дикилмегинден аңан Палта Ачылович, онуң үй
сүни чекмек үчин соңкы сөзлемини билгешлейин икин
жи гезек гайталады. Дине шондан соң Хайытгулыны
ёкары сөрпилен кирпичлери жанланды:

— Багышлаң, мен сизи ниреде гөрөндигими ядыма
дүшүржек болуп, нәме диениңизи аңшырмандырын
Сорабериң, мен диңлейәрин — Хайытгулы пурсатдан
пейдаланып, гысылмакдан чыгжаран элини Палта Ачы
ловичниң пейжесинден эмай билен согруп алды-да, арка
сына тутды. — Гулагым сизде.

— Тәзе дерцев тәзе маглуматлара эсасланып гечи
рилжекми я болмаса арзалара жогап гайтармак макс
ды билемми?! Хава, мени шол ве шоңа меңзеш бирнәч
«үчинлер» гызыкландыряр, гадырдан.

— Бейле болжак болса, яка тутушжак ялы, күртдү
рип дурмалың-да йөрүң, мыхманхананың дашында бир
майдан гезим эделиң. Хем-ә «үчинлер» жогап окадыгы

болар, хемем бедентербие. Барыбир бу гүн демир
кандан чыкылды.

Хайытгулының бу теклиби Палта Ачыловичиң хо-
луна гелди. Ол хем дем-салымда чыкарынып гелди-де:

— Мен бир окда ики товшан урулмагының хер хачан
тарадарыдырын, йөр, бәри. — Палта Ачылович элини
барының үстүнде бирлешдирип, өңе дүшди.

— Биринжи «үчиниң» жогабы шейле — Хайытгулы
шундан бөкүп дүшди-де, сүлчи билен денлешенсоң,
өзүниң кесилен еринден алып гөтерди. — Бегжаның
ата-энесиниң арзасы боюнча соң-соңларам дерцев ге-
терилипдир. Йөне, хэлки сизиң айдышыңыз ялы, диңе
аралара жогап гайтармак ниетинден угур алнаң бол-
оңга чемели, хич хили тәзелик ёк, шол өңки соралан
көмлардан икиленч дүшүндириш алныпдыр. Эттиач
өңи мен олары-да алып гайтдым. Таншарын дийсеңиз,
алың оқаң, мениң тумбочкамың ёкаркы гөзүндедир. Йө-
не велиң, озалыңдан дуйдурайың: нетиже бермедик
дерцев документлерини оканыңдан окаманың ягышы,
өйниң ядаяр, дуйгың күтелйәр. А биз болсак, хас гин
герим билен ишлемәге, гутарылмадык иши гутармага
гелдик. Хава, биз шунча йыллап азатлыкда йөрөн ган-
дара «элиң билен эдипсиң, эгниң билен чек» диймәге
гелдик. Ханы, индики «үчини» эшдели?!.

— Мениң аңлышыма гөрә, гадырдан, сиз Бегжан зор-
дук билен хеләк эдилепдир диңе гутарныклы нетижә
гелипсиңиз?! Я башга хили чакламалар хем бармы?!

— Меселем?!

— Меселем, өзүни өзи хеләк этмеги мүмкин ахырым?!
Деря якың, ичгили йигитдир, гөвнүне деглен болса...
гөр затлара гарашаймалыдыр.

— Ёк — Хайытгулы аныгына етең ялы, гаты ынам-
ды гепледи. — Өзүни өзи хеләк эден болса «нәме үчин
гелди тапылмандыр» дийлен совал гелип чыкяр. Оңа
нәме диерсиңиз?!

—Ба-хов, мунуң айдянына серет. — Палта Ачылович бармакларыны гарнының үстүнде ойшатды. — Мейди гөрлөп адамлар нәме Амыдеряны бойдан-баша сүзүп чыккандыр өйдйәрмисиниз?! Агыррак бир зады билине даңып өзүни башашак оклан болса, батга гөмлендир, соңа вагтың гечмеги билен чүйрәп ёк боландыр. Деряда гөмчирилен гөзлеглеринң протоколларына-да танкыды илар билен серетмек гөрөк.

—Серетмесине середерис, йөне дийилсе-дийилмесе бу чаклама ырга

—Чаклама болса ырга болар-да, гадырдан — Палта Ачылович, шунуң билен бу хакдакы жедели бес этмек үчин икинжи бир чакламаны орта атды. — Биз бәрде келле дөвүп отырыс велин, ол башга бир йылыжа ердөк кыйпи-сапа чекип йөрөн болса нәтжек!? Өйүндәкилер билен ылалашман, өйден баш алып гидйән паңкелле огуллар бар, гынансак-да.

—Палта Ачылович, сиз Бегжаның говы машгалада ошат тербие аландыгыны, галыберсе-де, онуң оба огландыгыны ятдан чыкарырсыңыз. Орта мекдеби гутарып бам шиндиз отлыны гөзи билен гөрмедик огланлар эртек обада көп.

—Сиз мамла — дийип, сүлчи соңкы чакламасының эсассыздыгына өзүнинем дүшүнйәндигини, йөне келлисини гелши ялы, гешнң гердишине айдып гойберендигини боюн алды.

Олар эртирлик эдинмек үчин нахархана гирдилер.

— Диели, гадырдан, сизнң Бегжаның зорлуклы өлүме сезевар эдилендиги хакындакы чакламаңыз хакында та бап гелйәр. Эйсем, индики меселе елүме элтеп себәптери такыкламакдан ыбарат. Бу бабатдан, сиз нәме дийип билерсиңиз. — Сүлчи сорагыны аныклашдырды. — Ар алмакмы я йөне гахар үстүне эдилен ишми?! А белки-де габанжаңлыкдыр?!

—Озалдан йүреге салнып йөрлен гара ниет, ахмы. Аматыл пурсатда амала ашырылан пажыга. Ине, мениң

угур алян «үчиним». Галаны болса ишиң довамында йү-
че чыкар. — Хайытгулы бир дөвүм чөреге яг чалып, иш-
де билен агыз урды. Ол эртирине йылы нахар ийип би-
ленокды.

Палта Ачылович маңлайыны, такыр депесини дес-
малы билен сырып, чайың иң соңкы дамжаларыны пи-
тласына сыркырды.

— Мениң Дөвлетгелди билен Худайбердиден гөвнүм
гара чекмән дуранок. — Сүлчи зордан пыяланың дүйбү-
ни япан буламак ялы чайың гулк эдип ювдуп гойберди-
де ене-де агзыны сүпүрди.

Хайытгулы:

— Диймек, тикини тээден сөкйэс-дэ?! — дийип, ая-
гына галды. — Инди менинем сизе еке-тэк бир сова-
лым бар: ишиң оңын чөзүлжегине ынамыңыз бармы-ёк?!

Сүлчи бармагыны илки Хайытгула бака, сонра өзү-
не бака чоммалдып, даш-төверекде нахар ийип, чай
ичин отуранлар эшитмез ялы, ювашжа пышырдады:

— Оны икимизиң гайратымыз билйэр.

Мыхманхананың гиңиш эйванында олара милиция
шигиндэки узын бойлы бир адам гарашярды. Палта
Ачылович оны гөрөн дессине танады-да:

— Шу участрога беркидилен милиционер — дийип,
Хайытгулының чакыны тассыклады.

Эйваның тутян мейданыны өлчөмөк ислейән ялы,
ики тарапа йөриш эдйән милиционер Палта Ачылови-
чиң сесини эшиден болмага чемели, ялт эдип бәрисине
гаранды-да оларың якын гелерине гарашып дурман,
такырдап басганчаклардан ашак дүшди:

— Маңа Пиримгулы Абдыллаев диерлер, участко-
ной. — Капитан йүзүни кесе тутубрага-да эндиги боюн-
ча саг элини гулагына етирип, дессине-де ашак гойбер-
ди. Танышлыктан соң ол начальнигиң буйругы билен
ёкардан гадым эййәмки иши тээден дерчөмөгө гелен
гадырлы мыхманың ыгтыярына иберилендигини хабар
берди.

Сүлчинің Абдыллаев билен гелим-гидими болмаса-да, салам-хелиги велин барды. Эшитмишине гөрө, көп чагалы болмалыды. Йөне онуң ичги меселеси герегинден артыкмач ыхлас гояндыгы барадакы муну-мышлар гулагына хэли-шинди дегйәрди, асыл бир гези гички сеанса кино барярка онуң посёлканың баш көчсиден ыраң атып, өз-өзүнден хүнүрденип гелйэндигин гөзи билен хем гөрүпди. Шонда сүлчи оны бир гыр чекип, кемсиз утандырыпды. Келлеси долы, гөзлер думашлы Абдыллаев бирбада оңа акыл өвретжек болса адамың кимдигини сайхалламан, Будённыныңкы яды габа муртларының учларына тов берип, саг элиниң бармакларыны пистолет гөрнүшине гетирип, Палта Ачыловичин дөшүне дирәпди. Ол гара чыны билен:

— Ким сен айт: ёгса тыхладарын, ким сен?! — дийип барха сесине бат берйәрди.

Өзүниң кимдигини танатмак сүлчә еңил дүшмәндә Эйсем-де онуң фамилиясы капитаны хушуна гетирди. Ол дилини пелтекледип, өтүнч соражақ болярды:

— П... п...алта Ач-чыло-вич, б... б...агышлан...

Онуң өтүнч сорамагының Палта Ачылович үчин шу пурсатда чигит ялы-да эхмиети ёкды, ол киноның журналистидан гижә галарын өйдүп горкярды. Шол бир вәзиртиң өзүнде көрдешини шу ягдайда ташлап гидибермеге-де ысабы чатманды. Ол капитаны өйүниң бәри ялта на чешли угратды-да:

— Инди болса муртуңы ятыр-да догры өйүңе гит — дийди. Капитан:

— Маңа ятырдым — дийип, зоңтар муртуңың икитайынам бада-бат ашак салпартды. — Инди гидәйинми? Инди гүнәм гечилди герек?

— Гидибер, шу тайда болан геп шу тайда-да галар?

Шондан соң Ачылов габат гелен еринде капитаны муртуңы ятырмагы пише эдинди. Палта Ачылович айтмага ялтаңмаса, Пиримгулы Абдыллаев хем муртуңы ятырмага ялтаңмаярды. Гожа капитаның дегийшмәни

говы гөрйәндиги, яшының улудыгына гарамаздан, ай-
яллыан танкыды белликлери гашыны чытман кабул эд-
әндиги гадырдан сүлчиниң инче дамарларыны юмша-
ды, хаял этмән начальниге етирмек ниетинден эл чек-
дирипди. Йөне пишигиң йындамлыгы саманхана ченли
дийилши ялы, Ачыловың дилине беклиги-де, гечиримли-
ги-де милиция бөлүминиң начальнигини гөрйәнчә бо-
луп чыкды. Ол сөз гысганман, капитаны, хатда эгнине
аккып йөрөн погонуны оңармаян, пьянкеш, гутаран
идам хөкмүнде суратлаңдырып, дилеки айыпламасыны
шейле терзде жемледди:

— Шо тетелли адамлар милицияның адына ыспат
гетирйәр. О зейиллилериң пейдасындан гечен говудыр.

Сүлчиниң өз теклибни шейле гутарныклы гөрнүшде
хөдүрлемеги район милиция бөлүминиң начальнигине
таты ёкуш деген болса-да, ол сыр билдирмән, гүррүңи
барян милиция ишгәриниң товгуна ток дийилмән
бөрүлендигиниң себәбини онуң якын гүнлерде пенсия
чыкяндыгы билен дүшүндирипди.

Пиримгулы Абдыллаев Ачыловы шондан бәри гөр-
мәнди, йөне «шу тайда болан геп шу тайда-да галар»
иен сөзүнде дуруп билмәндиги оңа мәлимди.

Палта Ачылович Хайытгулы билен сорашып дуран
капитана йүзлей гарады-да:

— Бе, ене-де йылдызларыңы дагадыпсың-ов? — ди-
лип, шляпасыны маңлайына сүмрүп, гаңдалындан гечип
идиберди.

Капитан погонларына сер салды, хақыкатдан хем
бир эгнине бир йылдыз, бейлеки бир эгнине ики йылдыз
гелишенокды. Ол элини ниреде саклажагыны билмән,
алжырап, сүлчиниң ызындан йөрәп угран Хайытгулы-
ның сөбүгине дүшди.

Мыхманхананың гиңиш коридорында ашгабатлы ин-
спектора ене-де бир тәзелик гарашярды.

Умуы гирелгәниң гапысының ачылмагы билен лаң-
на еринден галан башы боғмаклы, көнеже донлы бир

аял эглип салам берди. Ондан дөрт-бәш гадам аңыр-
-ак сакгалыны гысымлап отуран баба-да гобсунды. О
дан аңыракда дивара япланып дуран, аягы керзон
-эдикли, отуз яшы якалап йөрөн новча йигит Хайытгулы
ның якынлашмагы билен командирини гөрөн солдат ял
каддыны раслады. Онуң йүзи-гөзи аладалы гөрүйәрди.
Ондан соңкы макентожлы, чал багана телпекли, гөзү
гамашдырян чув ак нейлон көйнегиң үстүнден гар
галстук дакынан, сакгал-мурты сырылан, этли-гаң
адамың йүзүнден гар ягярды. Ол окап гутаран газет
ни хасыр-хусур дүйрлөп, сагадына серетди. Ондан
аңырда, эдил Хайытгулы дагыларың эелән отагларының
агзында Най мирап чөке дүшүп, нас кәдисини дишле
рине тык-тыкладып нас атырды, онуң янында кепке
сакгалы билен мурты гатлышан бир нәтаныш гарры-да
барды. Ол бармаклары билен коридора бойдан-баша дү
шелен халы дорожканың сүтүклерини пешеләп, салы
муртлы мираба алла нәмелер хакында гүр бөрийәрди.
Оларам өр турдулар.

Хайытгулы оларың икйси биленем эллешип салам
лашды-да екеже минут гарашмакларыны хайыш эди
ичери гирди. Пенжегини чыкарып, элиннң етен ерин
зыңан Хайытгулы, аркасындан ишигиң япыланыны эши
дип, ызына өврүлди:

— Булар нәме?!

Игенже гөрә, сагбола гарашан капитаның гөзлери
тегеленип, зонтар муртуның бир тайы сарсып гитди:

— Олармы?! Олар-а, о нәме, шаятлар...

— Шаятлар, ша-ятлар. — Хайытгулы бурнуна бурны
дегәйжек болуп дуран учасковойң тас якасындан
алыпды. — Сиз бизиң әхлиже планларымызың үстүнден
атанак чекдиңиз. Ким сизе буйрук берди, ким сизден
хайыш этди, ким сизден сорады, ким?!

— Хич ким, ёл-ёлдаш...

Ичөрдәки болян галмагалың дашарда эшидилмегини.

ден ховатыр эдипми я өзүниң бирнеме өте гечендигини
диңпымы — нәмеми, Хайытгулы көшешди:

— Хич ким айтмадык болса, озалы билен бизиң яны-
мыза гелерлер, чагырмалымы я өйлерине бармалымы,
ким герек, ким герек дәл, ойланшардык. А сиз болса би-
ниң билен сорашмак-идешмек ёк, мунча адамлары иш-
ден гоюп айланып йөрсүңиз.

Пиримгулы Абдыллаевниң берекетли додаклары хе-
рекетленди:

— Ёлдаш инспектр, ругсат берсеңиз, айдайың...

Хайытгулы хенизем шо гирен еринде дуран капита-
на отургычларың бирини гөркезип:

— Отурың, соң айдарсыңыз — дийди.

Капитан отурды:

— Шу иш болыпча башланан дерцевлерниң иң овал-
мысында-да мен бар, иң соңкуларында-да мен бар. Хожа
Назаров икимиз шу ере гелип, болуп гечен хадысаны
дернедик, соңра шаятлары Халажа чагырып, сораг эт-
тик. Шо пиллелер Халажам районды, өзбашына. Гүман
дийип, шо ерли пелшер Дөвлетгелдини габадык. Бойнуна
гоймак элимизден гелмәнсоң, онам прокурор бошатма-
лы дийди. Шейдип, Бегжаның ганына галан ганхор та-
пылмады. Соң нәмелер боланыны гөрен болсадыңыз...
аягымыздан, бай, арза язандырлар-а. Пара алып, иши
итыранам бизлер болдук, ишиң хөтдесинден гелмейәнем
бизлер болдук, башымыз бела галды. Соңкы барлага
геленлерем элиме эл ялы кагыз бердилер-де «шу гөрке-
зилен адамлары гөркезилен сорагында мыхманхана
алып гел» — дийип табшырык бердилер. Ай, оларыңам
алан галасы болмады. Соң Чәржевдәки областной уп-
равлениеденем гелип гидидилер. Шолара-да шаятлары
топлап берен мен. Ене овалкы ялы болар дийип чакла-
дым, нәбилейин бейле болжагыны... мен бниоват, ёлдаш
инспектр.

Хайытгулы учасковойың сөзүни бөлмән. ахырына
ченли дыкгат билен диңледи. Капитаның гутарылма-

дык иш боюнча гечирилеп дерцевлериң әхлисине диялы гатнашмагы онуң үнсүни өзүне чекипди. Ёкар аайдыланлардан Хайытгулының дерцевлериң гиң гер алып билмәндиги барадакы чакламалары тассыкланды. Ондаң башга-да башдансовмалыга ёл берлендигини, бирмензеш стилде ишленилендигини ол дерцеве гатнашаның өз дилинден эшитди. Сорашып дурмага ва ёкды, дашарда капитаның чагырып гетирен адамлар гарашярдылар.

— Шаятлардан кимлер бар? — дийип, хәлиден бери бир четде сортдурып дымып отуран Палта Ачылов гүррүңе гошулды.

Гайынатасыны гөрөн гнев ялы, ере бакян капитан башыны гөтерди:

— Бегжаның атасы бар, энеси бар. Гүйч Эе бар. Худайберди Ялкап чөлде, киносетиң директорам гели йөрөндир. Башга ене ким герек дийсеңиз, айдын, бәш минутда газык эдерин. Бу тайдакылара мен әнигинден-шәнигине ченли белетдирин... башлыкдан башлап чолугына ченли...

— Белет болсаңыз, сизе шейле табшырык. — Хайытгулы сагадыны гошарындан айырман тов берип болан соң сөзүниң ызыны айтды.—Худайберди Ялкап дийлениң тержимехалыны тутушлыгына өврениң. Сагат икклерде шу ерде жемленшерис. Башарсыңыз, герек?!

Капитан:

— Нас эдерин, ёлдаш инспектор — дийип, гидибержек болды, эмма погонларындакы йылдызларың ербер дәлдиги ядына дүшүп, ызына доланды. Шинелиниң эгинден сыпырып, пенжегиниң голтук жүбүсинден бир гысым йылдыз чыкарды-да столуң үстүне дөкди:

— Яман бибаш бизиң чагалар. Шинелиңи я пенжегиңи чыкардыгың, бәш минутдан гөрсен, я млаччы лейтенантсың я-да рядовой, бу сапар хер калай ыксап эдидирлер. Улусы кичисинден бетер, кичиси улусындан өзем айтдыгыңча бара-бетер өжүгөр экен чага диеңиң.

Хабарлары ёк, аталарының бужагаз йылдызларың хер бирини алжак болуп нәче йыллап ат-гамчылап ишләниден. Шуңа-да бир айда бир чүйшәниң пулы харч боля...

...Хайытгулы Пиримгулы Адыллаевин матоциклетли элтип гелейин диенине унаман, гечегчи машыңлара бил баглап, Дөвлетгелдиниң өңки аялы билен душумак үчин Халажа гитжек дийип чыкып гитди. Капитан хем диңе йылдызларыны дакып боляңча эгленди.

Еке галан Палта Ачылович столуң бир четини дивара дегрип, гочак гара папкасының гушакларыны яздырды. Ол озалы билен кодексли китапчалары чыкарды-да элетер аралыкда режеледи. Соңра протоколдыр бейлеки бланкалары, бир дессе арасса кагыз, бәш-алты саны ужы чиш галамдыр шарикли ручка, басгычдыр өчүргичлери сергә гойян ялы, столуң үстүне хатарлады. Столуң тахылыны ярына ченли чекип, Гүйч аганың мундан он йыл өңки берен дүшүндиришини хем-де оюнжак ялы кичижик пистолетини шоңа салды. Диңе шондан соң ол өзүне хас болан гужур билен ише гиришди. . .

Х

Улы, гатнав ёла етиберенде ызындан етен йүк автомашыны оны Халажа алып гитди. Посёлогың меркезинде машыңдан дүшүп галан Хайытгулы гадымдан бәри гиң мейданы тутуп ятан, йыл гечдигиче агачлары сейреклейән багың ичини кесип гечди-де гөс-гөни деллекхана барды.

Жайың ичи ала говурды. Ёкары гөтерилип, туташан чилим түссеси ишиги ачдыгың бенди йыкылан сув кимин үстүне окдурыларды.

Онуң гирмеги билен бир салымлык арасы ёлнан гүррүң дессине тәзеден гозгалды. Эгни гүпбүли бир гоңаның келлесине сабын чаян ак халатлы деллек:

— О-хов, халыпа, онда тэздең дернежеклер дий-шо иши? — диймедик болса, Хайытгулы чыкып гидибержекди. Нобата гарашян кэнди, деллегиң болса бир өзүди. Инспектор даянды. Ёк, инди ол гүррүңиң аныгына етмән гидип билмез. «Башга бир дерневиң гүррүңи эдилйән боларлы. Бизин геленимиз хачан, хабарлы илгезер ялы?».

Онянча чекгелерини гара чөнүр басан, башы гулакчылы пыяда диваның бир янына чалажа гышарды-да.

— Бизиңкем бир эшитмиш, агам. Дүйн Керкиден гайдамда эшитдим. Автобусда айтдылар шөмишин дийип. Нәме, оны сенем танаёрдынмы, усса? — дийди.

— Шу этрапта келлесине түй битйән болса бизем оны танамалы, олам бизи. Гырма болса онда геп башга-ча, халыпа.

Геп-гүррүңиң герими гиңеди, бейлекилерем гызыкландылар:

— Тапаярмыкаларай?

--- Тапарлар.

— Тапарлар диймек дилде аңсат. Хо-ол өнрәжик «Коммунизм» колхозында экспедиторы гүрүм-жүрүм этмедилерми? Ханы шондан дерек бармы? А сен мундай ничем йылыны агзыңы долдурып «тапарлар» диен болян.

— Тапмасалар болмаз-а. Гиден гидибермелими эйсе?

— Тапжак болсалар, тапарлар-ла. Дийсеңем, дерневиңилериң гөзлерини даңайян болмасалар. . . пулы болан пили. . . дийип эшиденсиң?

— Индиден соң ол обадан ганхоры агтармак гөвүн алдамакдан гайры хич задам дәл..

— Нәдендир өйдйән?

— Нәдериң нәме? Гошуну еңсесине даңандыр.

— О диениңем-э догрудыр.

Онянча деллек такыр сырылан келлә атыры боллук билен пүркүп, ишини гутардым этди-де мүшдерә дегийди:

— Ингрими яшыңы ызына гайтарандырың, тур инди, яшулы.

Диванда гышарып отуран гулакчынлы:

— Ингримини гайтаран болсаң, яшулыны аркайын гөздөн өйленибермели эденсиң усса — дийип, яш оглаң ялы жыкыр-жыкыр гүлди.

Сач-сакгалыны сыйрдыран гожа-да олардан пес отурмады:

— Гел йнгримисини айранам экениң-дә галашының нәтжек?

— Галанам эп-эсли дагы бармы, яшулы?

— Эп-эсли болмаса-да баш бүтин алтмыш-а бардыр...

— Түвелеме, онда ер ясы боланы бәри бар диенлери-дә? — Деллек гөзлериниң немини элиниң терси билен сырып, отуранлара сала салды. — Инди болса, адамлар, сиз гаршы болмасаңыз мыхманы отурдаялы.

Хайытгулы хернәче гарашса-да гүррүң дерңевли меселә доланман эйсем башга-башга угурлара сырыкды.

Дөвлетгелди Дөвхановың башкы сөйгүси — Аймерет билен инспектор кеселхананың баш врачының кабинетинде душшды.

Гысга бойлы, топаз ялы долмач, акмая гелин ак октайының билгушагыны раслап, кабинетте гирен еринде аяк чекди:

— Мени соран сизми?

Баш врачың иш столуның бир гырасында ерлешен Хайыткулы баш атды:

— Хава, Аймерет Ишчиевна, мен.

Баш врач Ичери ишлер министрлигинден гелен инспекторың гарашяңдыгышы айдандыгы үчин Аймерет милиция эшигиндәки, йүзи салык, орта яшан адамы гөрмекчиди. Онуң дерегинне узын бойлы, адаты жемприц үстүиден гара пенжек геен яш йнгиди гөрүп «галат эши-

ден болаймайын» диен хыял билен тас ызына өврүлипди. Энтегем соңкы пурсатда баш врачың «мениң кабинетимде гарашяр» диени аңына гелди. Этійәжи элден бермән, ишик агзында сакланыны-да шонуң үчинди.

Инспектор таышлык беренсоң, ара салым салман нәме үчин гелендигини айтды:

— Сизиңкем ене шол көне ишти диймегиңиз гаты ахмал. «Маңа азар бермәни хачан бес эдерсиңиз» диймәге-де хақыңыз бар. Мен оны гизләп дуржак дәл. Менден өңки геленлерем шол бир совалы хетжикләндирлер. Менем шолары ене хетжикләрин. Йөне сиз бир зада дүшүниң: биз муны кейпине эдемзок. Эгер хәзир вагтыңыз болмаса, соңа гойсагам болар.

— Соңа гойлан соңланмаз.

— Оңялы болса... — Хайытгулы блокнотыны эпләп жүбүсине дыкды.

— Хас говы. Эд-дил шу вагт гүнәсини өтмеги товакка әдип гелсе, гүнәсини өтүп билердиңизми?

— Кимиң?

— Дөвхановың.

— Ол гелмез.

— Гөвнүңиз етик боларлы, жогабыңыз чөп дөвене меңзейәр.

— Ол мениң ыхласымы чөп ялы дөвди, билер болсаңыз.

— Үхлас-чөп? Чөп-ыслах? Сизиң башыңыз бошмы?

— Бош. Мен хачанда ыхласым йигренже өврүленде билер болсаңыз, диңе шонда дурмуша чыкарын.

— Диймек, энтек гарашярсыңыз-да, шейлеми? Мен ялңыш дүшүндиммикәм?

— Ялңыш.

— Багышлан. Чөп дөвлен болса...

— Билер болсаңыз, яра битсе-де орны галяр. Онсоңам мен Дөвлетгелдиниң ягдайына белет. Ата-энесиниң диени онуң үчин канун. Ата-эне хак айдярмы, нәхак айдярмы — онуң үчин пархы ёк. — Аймерет Ишчиевна

сөзлери сөз ялы дәл-де, эйсем, айдым ялы хең билен
ийдәрды. Сәгиненокды. Хамана озалдан ят тугулап ялы-
ды. Хер сөзүң-сөзлемиң манысына гөрә, йүз-гөзи үйт-
гәп дурды. Онуң йүз-гөзи айнады. Шол айна болса пи-
кирлериң, ички дуйгуларың шекили дүшйәрди. Шонун
үчин хем доктор гелниң айдяңлары йүреге дамярды.

— Көп затлар тербие берлишине баглы болмагы че-
мели, билер болсаңыз.

— Нәме үчиндир биз хемише гүнәлериң барыны баш-
галарың герденине атармагы говы гөрйәрис. Өзүмиз
болса арабасы көпрүден гечениңки ялы четден гарап
хең гечене баха кесйәс. Дүйпли пикирленсең, шоңа би-
зем гатнашыклы, шол гүнә бизем шәрик... сиз шол ачы-
шы хачан ачдыңыз? Өңми-соң?!

— Билер болсаңыз... хакыкаты боюн алмак агыр.
Эркеклеринем шол хакыкатың өңүнде эжизлик эдйән
чаклары гыт дәл. Дөвлетгелди билен таншан гүнлери-
ңизде мен онуң эрк-ыгтыярсyzлыгыны, нәме дийсең
«лепбей, буйруң» дийип дуршуны адаты бир зат хөк-
мүнде кабул эдиндирин. Огланлар нәме гызлара яран-
мак үчин өз гылык-хәсиетлериңиң эхли гараңкы тарап-
ларыны бир гыра чыкарярлар... Диңе говы боласы гел-
йәр оларың. Диңе яранасы гелйәр оларың. «Гел» диен
гүнүм гелерди, «гелме» дийсем, гелмезди. Кино гидели
дийсең, кино гидер, гитмәли дийсең гитмез. Билер бол-
саңыз, бу онуң бар болуп дуршы экени, Гыз-гелинлерем
өз диенлериңи гөггердибилселер башга арманлары ёк.
Сизиң хәлки диениңизе дүшүндим мен азда-кәнде. Дөв-
летгелдә тәсир этмәндигим үчин, онда эрк-ыгтыярлы-
лык дүшүнжесиңи оярмандыгым үчин өзүми языклы
сәйярын. Белки, маңа-да яшлыкда гызларың көпүсине
хас болан эгонстлик дүнйәгарайыш пәсгел берендир.
Мен муны гүнәми эгсилтмек үчин айдамок, билер болса-
ңыз... Бир вагтлар оны адам өлдүрмекде айплабам гөр-
дүлер.

— Бир вагтлар дәл, асыл шу вагтларам шейле.

— Пешеден пил ясажак болман. Билер болсаңыз, ол өлүдөн горкяндыгы үчин мединститута гитмеди. Өлүдөн горкяндыгы үчин ил-гүнүң патасына-да бармазды ол оглан. Медик болса болуберсин.

— Шо-ол пажыгалы гиже...

— Шол агшам гүн батыберенде ол мениң ызымдан иш сриме гелди. Менем өе моторлы элтди. Шол агшам ата-энесиниң өөржөк боляндыкларыны, нэтжегини билмейэидигини айдып яман зейренди. Мен оңа нәме маслахат берип билердим? Ол озаллар «хемише биле боларыс. Биле яшарыс, мен сенден башганы исләмок» днерди ахырын. Шейле диййән адамың, йүрек билен сөййән адамың өзи чыкалга агтармалыды. Мен оңа хайсы йүз билен өз ыкбалымы ятладайын?! Өзүми кемсиденимден өленим говы дәлми нәме? Дуйгымы, ыхласымы кемситмәниме шиндизем шүкүр эдйән, билер болсаңыз. Шол гиже хем гитмек инстинде ёкды. Йөне шол гүррүнден соң мен еке галмак иследим. Ол бир диеними ики гайталатман, гиже 2-ден ишләнде бойнуны буруп чыкып гитди.

— Шонуң билен гатнашык кесилендир?

— Ёк. Гатнашык онуң өйленмеги билен кесилди.

— Сиз өз ыхласыңыз барада гөрөшден боюн товладырын диен хыялдан дашдамы?

— Агачдан күл ясамак аңсат, күлден агач ясап болмаз, билер болсаңыз...

XI

Хайытгулы Халачдан доланып геленде, әйнегини ёгнас бурнуның ортам билине мүндүрөн сүлчи гаршысындакы башы ялаңач, аягы керзовой әдикли, ики элини хем столуң үстүне гоюп, йүзүни ак там әдип отуран новча йигиди агзына гарадып, протоколы аяклапды.

Ол тә кәрдеши плащыны чыкарып, демини раслаян.

ча сөзүне дыңгы берсе-де, текстдөн гөзүни айырман, өңө өңкүсү дек омурдында шоколад бар ялы, агзыны пакгылдадып лабызлы окаяшыны довам этди.

Гутаран бадына Дөвлетгелди Дөвханова гол чекдирип, ызындан өзөм гол чекди, өзүсө дегишли затлары гыссанман, ерли-ерине йыгышды. Соңра сораг эдилениң еңсесине гечип, ажыкдым днен маныда гарына шапбатлап босагадан этледн.

Палта Ачыловичиң гитмеги билен Дөвхановың бир яғни салпарды. Бу Хайытгулының аңлайшына гөрө, дартгынлыгың аламатыды. Дөвхановың хенизем өңки-өңкүлигинде гөзүни гырпман бир нокада гарап дурмагы, йүзи-гөзи онуң энтегем долы өзүсө гелип билмэндигине шаятлык эдйәрди. Сорагчының өзи болмаса-да, онуң кешби, әйнегиниң аңырсындан хас-да улалып гөрүнйән хырсыз гөзлери, хакыкатдан хем Дөвлетгелдиниң гөз өңүнде дуран ялыды. Ол элини жүбүсине сокуп, ялаңач дивара арка берен Хайытгулыдан хем хич хили онлуга гарашмаярды.

Залда Палта Ачыловичиң аягының тапбылдысы ятышансоң, Хайытгулы:

— Нәме бейдин дымык жайда демигип отырыс, йөр, ачык хова чыкалы дийиш, гапа бака йөнелди.

Олар биле-биле тиркешип дашары чыкдылар:

Үмүр гөтерилип, гөзъетим дурланса-да тебигат кече бассырмак ислейән ялы, топбак-топбак гара булут күделерини асман гиңишлигиниң бир ужундан дүшөп уграпды.

Мыхманхананың алныны тутуп ятан үзүм далбарларының ашагы икичөк гүрлешмек үчин йөрите оңарылан ялыды. Жайың нахархана тарапындан гелйән-гидйәнлериң гүмүр-ямыры дийәймесен, сөзүсө пәсгел бержек өкды. Мыхманхананың ишини доландырян голак гоңаның болса бары-да бирди, ёгы-да, чай дийсең, чай берер, сув дийсең сув, геп сорасан, жогабыны гайтарар, ёгса-да дилсиз-гулаксыз ялы өз гүни-өз аладасы билен

болуп шол ылгап йөрөндир. Онуң өзүне иш тапышына хайран галаймалыды!

Ине, шу махалам ол бир гужак говача чөпүни голтуклап, Хайытгулы дагыларың алнындан чыкды. Энегине бары-ёгы бәш-алты түй битен яшулы Хайытгулы билен Дөвлетгелдиниң саламына аяк чекмән, шо гидни отурышына саг-аманлык сорашарды:

—Кейп көкмүдир, доганлар, көкмүдир? Сен саг-гур гун гезип йөрмүң, еген? Эгер гушдырнак чая мейлиңиз болса, ханы мениң ызым билен гелибериң... Яглыжа петир билен сарганам-а болмалыдыр өзүни-хә... Гелибериң ызым билен...

Галошыны дашда чыкарып, өйне гиржек болуп дурка-да онуң додаклары гымылдаарды.

Хайытгулы йылгырды:

—Гең адам! Салам берсең, дили ачылар, ёгса-далал. Бир ерде дек дураныны гөрөмок, хемише иш башында. Сүңцүниң еңилдигине-де телпек гояймалы. Шо басганчаклардан чакып-дүшүшүни бир гөрсең. Ол йөрәнок, ылгаяр.

—Онуң хемише шо бир болшы — дийип, Дөвханов эшидилер-эшидилмез сесленди.

—Бә-ә, онда гожаң йүреги дөмре дөнөндир-ов. — Хайытгулы сөзүне салым бермән, эсасы меселә гечди. — Дөвлетгелди, сен догружаңы айт: Аймереди сөййәрмидиң?!

—Хава...

— Хава болян болса, онда нәме башга бирине өйлөндиң?!

Озалданам аягы душакланан көшек ялы, өкже огурлап гелйән Дөвлетгелди Дөвханов дуран ериңде гөгерди:

—Атам-энем «Өз элимиз билен өз диен гызымыза өйлөндиржек, я гелерсиң, я гечерсиң» дийип дурлар...

— Өз эллери билен өз диен гызларына өйлөндирдилер герек?!

—Хава...

—Инди сен огуллы-гызлы ата, хавамы?!

—Хава.

—Дисели, шу гүн я эрте, атаң-энең «Би гелнимизде-нем гөвнүмиз сув ичмеди. Я шу өйден биз чыкалы, я-да ол чыксын» дийип, дашыңа гечселер нәдерсин?!

Дөвханов илкинжи сапар Хайытгулының йүзүне диканлады:

—Бей диймезлер-э?

—Дийәйдилер-дә?

—Дийәйселерми?! — Дөвлетгелди бир мейдан оя батды. — Дийәйселер... Нәме аял дийип ата-энеден гечип болмаз...

Бу жогаба Хайытгулының депе сачы сых-сых болуп, биыгтыяр юмруклары дүвүлди, ол хырчыны дишләп, башыны яйкады:

—Вах, арман, ят боляң, бар угра, угра, угра...

Эдил шол пурсатда хамала Дөвлетгелдиниң илдери-не гарашып дуран ялы нахархана тарапдан асса-асса басып, тыңкыжа гарныны сыпалашдырып гелйән Палта Ачылович үзүм далбарының ашагында Хайытгулының өке дураныны гөрүп, шоңа бака совулды.

—Нәме бейле тукат, түйсүңиз бозук, Хайытгулы Мөвламбердиевич, я-да сизи ятламалар хорлаярмы?!

—О ничик ятламалар?!

—Багышлаң, бижай сөз дилимден сыпды, мен икир-жиңлемелер диймекчидим — дийип, сүлчи ялңышыны дүзетди.

—О башга геп. — Хайытгулы элини жалбарының жүбүсине сокуп, ики яна гезим эдйәрди. — Дөвлетгелди бизиң агтарян адамымыз дәл. Ол ата-энесиниң чызап чызыгындан чыкып билмейән мыррых огул. Ол адам өлдүрмек бейледе дурсун, гарынжаның жанына каст этмәге гурбы чатса, онда мениң зат билмедигим. О кы-сымлы адамлар не дост болуп билйәрлер, не душман.

Отлучөп билен дишлерини газаян сүлчи овордыны чиширип, агзындакылары биряна пүфлэл гойберди:

—Еребакардан ер горкар, Хайытгулы Мөвламбердиевич! Аймерет нәме дийди?!

—Аймерет шо өңки гөркезмелериниң копиясыны гөчүрип алан ялы, шо бир дненлерини гайталаяр. «Онун гөвресиңе, медиклигинне гараман, ол өлүден горкяндыр, шол себәпли илиң патасына-да бармаярды, сиз болса талдан таяк, пешеден пил ясажак болярсыңыз» дийип үстүмизден гүлен боляр. Аймерет хак. Мен она гөстирдим, мен шоңа кепил.

Палта Ачылович Дөвлетгелди билен Аймередин арасындакы соңкы болуп гечен вакалар Аймередин өңки гөркезмелерине өз тәсирини етирер дийип чакларды. Дөвлетгелдиниң алжыраңны гөрнүши, гайгычыллыгы тежрибели сүлчиниң калбына мүңкүрлик тохумларыны экипди, шонуң үчин ол онун налажедейинлик, эркыгтыярсызлык ялы сыпатларыны хасаба алмажак болуп чалышарды. Аймередин соңкы айданларыны эшиденсон, Ачылов говшады.

—Мегерем, хаклы болса, хаклыдыр. Тутан еринден кесйән кечжал атадан бейле намарт, не сүйт, не гатык нерзендиң догуп-дөрөйши тебигатың хатасыдыр, гадырдан.

Гүррүндешиниң голтугындан гарпызы гачан шекилли мүззерендигини гөрөн Хайытгулы гөвнүне геленини дилине алды:

—Ялңышмаян болсам, Дөвлетгелдиниң элиниң араса болуп чыкмагына сиз яман гынандыңыз?!

— Ёк, Хайытгулы Мөвламбердиевич, мени еңил еңшиң ызындан ковалап йөрөн шөхратпараздыр дийсеңиз, гаты ялңышарсыңыз. Мен өзүмиң алмаз ялы йити дуйгур дуйгымың, укыбымың даша урлан палта дөнендигине гынанярын. Мениң шоңа небсим агыряр — дийип, Палта Ачылович тутуп дуран үзүм далбарыны гахар билен эпди. Ол дөвлен шахажыгы дилине дегирип гөр-

ди-де ташлады. Ене дөвди, ене чейнеди, шейди, үзүм-лигиң анры четлерине-де барып гайтды. Соңра алма, эрик шахажыкларыны алып гелди. Ялтанман, олары богун-богун эди дөвүшдирди. — Середиң, барыны бир башындан туташдырлык эдибермели. Бу алдажы гыш бизи бар миведен бинесип этди. Озалындаң гамы ийлен болса, муң ялы болмазды. Ине, мен шоңа яман гынан-ын, мениң хақыкатдан, шоңа небсим аграяр... »

XII

Барлагың Худайберди Ялкабовың дүрмушы билен гызыкланмагы, Дөвлетгелди Дөвхановың башындан ду-маңың совуландыгыны аңлатмайды. Ол өңки дерневде субут эдилишине гөрә, Бегжан Веллеков билен ярамаз гатнашыкда болан еке-тәк адамды. Тә гүнәкәр тапылян-ча дерневчилериң бир эли Дөвхановың якасында болар.

Эйсем-де болса, Ялкабовың ише тикилен дүшүнди-ришинде Бегжан билен Дөвлетгелдиниң арасының саз дәлдигиниң ныгталмагы, шейле хем онуң якып ерден гассап тапылмадык ялы, узакда яшаян Гүйч Эйә йүз тутмагы тәзе дерневчилерде шүбхе дөрөдйәрди. Асыл өңки дерневлерде Ялкабовың шахсыетиниң өвренилмән, чегде галмагының өзи-де дүшнүксизди.

Пиримгулы Абдыллаевин ярым салкында Худайбер-диниң тержимехалыны өвренип гелип, дилден эден бея-ны Палта Ачылович тарапындан таса гетирилип, гыс-галдылан гөрнүшде кагыз йүзүне гечирилди:

«Худайберди Ялкабов. 1933 й. догл., онйыллыгы Б. билен биле гутарыпдыр. 1956—57-нжи йылларда. 3 ай-лык шоф. курсыны Керкиде гутаряр. 1957-нжи йылда, ноябрь айының ахырында колх. шоф. болуп ерлешйәр. Қакасы Ялкап Жума колх., 1 бриг. бригадири, 1957-нжи йылда арадан чыкяр. 1958-нжи й. июль айының аягында Най мирабың гызына, Нәзлә өйленйәр. Гыз тоюң эр-

теси өй... элт. Себәби.. Шол айың ахырында Нәзлин өйлеринден коварлар. 1959—62-нжи йылл. харбы гуа лудка. Гелен соң ене өңки ишине гирйәр. Саллах (Се бәбини аныкламалы).

Везипеси — шофёр. Биринжи клас. Ишине өкде.

Гылык-хәсиети — хетденаша гызма. Якында завга рың үстүне ачар алып топулыпдыр. (гаражда ишл. ай данларына гөрә). Мекдепде оканда хем тиз-тизден оги билен урш. экен. (мекдеп муг. айтмакларына гөрә).

Машгала ягдайы — энеси, 3 саны кичи эрк. доганл. бар. Олардан икиси өйли, башга ерде яшаярлар. И кичиси Өвлйэг. Ашг. оба хож. институт. окаяр. Худ. чөлө йүк экидипдир. Бәш-алты гүнлерден гелмели...»

Палта Ачылович язгысыны басгыч басып кепеденсоң, Хайытгула берди.

Хайытгулы эшиденлери билен чәкленип:

— Гелен дессине я барарыс, я чагырарыс, гараз, узага чекмән душударыс — дийди-де хаты окаман, тә зе ачылан папканың ичине оклады. Соңра столуң бир бурчунда күде болуп ятан сораг протоколларыны гөрүш дирди. Эдил Аймередиңки ялы, Абрай Шүкүровың берен гөркезмелеринде хем, Гүйч аганың дүшүндиришлеринде хем гөзе илтешерлик тәзелик ёкды. Магнит лентасын язылып алнан язгыны диңлемек хат окандан гызыклды, галыберсе-де жанлы геплешигиң артыкмачлыгы айры башга. Хайытгулы магнетофоның язгыларына диң сал ды: Палта Ачыловың «Бегжан өңем арак ичйәрмиди?» диен сорагына алан жогапларыны Хайытгулы гайталап-гайталап диңледди:

МУГАЛЛЫМ: Ёк, биз оңа гутардыш экзаменлерин дең соңкы жемлейшигимизде бир обурт шампан хем ичирип билмәндик.

ГҮЙЧ ЭЕ: — Мениң-э пыланкесиң оглы пылан ер де арак ичип, мес боланмыш дийлени хақыдама гелен

к, болса-да шол ягшам ягшы тутдуран экен, намыт.

СУЛЧИ:

— Сакалдаш, мугаллымыңкыдан чыкып гайданыңыздан соң ёлда, икиңиңиң араңызда хей геп-түррүң болдудумы?»

ГҮЙЧ ЭЕ:

— Биңиң арамызда хич хилеки геп-түррүң боланёк, пркрор. Олам геплемеди, менем геплемедим. Онуң эгинлерини йыгрып, йүзүни ашак салып баршы хенизлерем гөз алымдан гиденёк. Хыялыма гелшине гөрә, суссу-песди. Йүрекдәки дердини хич ким билен пайлашып билмән, агыр дерди еке чекән адамлар дымма болаган болёрлар. «Нәме бейле хапа болуп йөрсүң, я бири ыкарат бердимиди» дийип, соражак-соражак боланымда, шейтан дилиме бадак салёрды. Хав-ва пркрор, соңам ёл үстүнде Дөвлетгелди пелшер билен биле дуран шопур гепе гүймәп, ёлдан гойдылар мени..

СУЛЧИ:

— Сакалдаш, дүшүндиришиңизде Бегжаның ёлдакы ягдайы хакында хич зат айтмансыңыз, я сорамадылармы?

ГҮЙЧ ЭЕ:

— Соралан болса айдыландыр, пркрор, соралмадык болса айдылан дәлдир. Адам диениң чагака геплемеги өвренсе, гарраберенсоң геплемезлиги өвренгич бор экени.

СУЛЧИ:

— Бегжаның ёгаланы бәри докуз йыл гечип, она аяк басды. Хей шунча йылың ичинде Бегжаның йитирим болшуна дегишли мыш-мышлар гулагыныза дегмедими? Базарда я чайханада, я ене бир башга ерте? Ким айтды

дийип сорашдырар дийип гөвнүңизе
гелмесин, сакгалдаш. Бизе диңе шо
мыш-мышларың өзи герек.

Шаят Гүйч Эе Дөвлетгелдиниң туссаг эдиленини
эшидипдир, бошадыланыны эшидипдир, башга хич
хили мыш-мыш гүррүңлер гулагына чалынмандыр.

Хайытгулы «суссуспесди», «агыр дерди еке чекйэн
адамлар...» диен сөзлери блокнода язып алансоң, Бег-
жаның атасы билен, энесиниң сораг протоколларыны
гөрмек иследи. Диңе шонда Палта Ачылович Веллек
чопаның өз херекетиниң телекдигине дүшүнишмеги үчин
она бир гүнлүк мөхлет берендигини айтды.

— Яңы битен ярамызы тазелемекден не хайыр?! Шу-
ча вагтлап гөзлендим, гөзленди, тапылмадымы, тапыл-
мады. Инди болса сизем бизден юмшак-гаты гөрмөн,
бизем сизден. Бары бир өлени дирилдип билмерсиңи.
Биз оны хич кимден гөрмейэс, ол бизе аллатагаладан
етендир. Ине, Веллек аганың пелсепеси шулардан ыба-
рат.

— Яшулының болшуны гең-таң гөрмезлик үчин өзү-
мизи екеже минутлык онуң орнунда гоюп гөрмек етер-
ликдир. Гелиң говусы, Бегжаның суссуспеслигиниң, ич-
гә йүз урмагының себәплерини аныкламагың угруна чы-
калың. Шу тайда бир чөп ятан болса-да ятандыр...

Испекторың теклиби бирагыздан голдав тапды.

Кимиң нирә бармалыдыгы чөзүленсоң, олар учаско-
вой капитаның матоциклетине атландылар.

— Нәхак, машины ызына гайтарыпсыңыз, Хайытгу-
лы Мөвламбердиевич, милицияда нәме көп, машин көп,
Инди болса гүнүмизе кайыл болуп, шу сумматымыз
билен варагы чыкан мотора мүнмели — дийип, хелте-
де ыкжам орнашан Палта Ачылович гайыш өртгүжү
чекип, алкымына дегирди. Хайытгулы ызкы отургыжа
мүнди:

— Шуна-да шүкүр эдиң, Палта Ачылович.

Бир дөпөндө моторы отлан капитан башындакы герб жөжөккө башгабыны хелтегич аркасындакы гапыржага оклады-да рула гейдирилен касканы чүмрө гейди. Эттиач үчүн ясалан башгап кө кишилерө ярашык берсе, кө кишилерө өңкүжө гөркүнденем дындарярды. Ярысындан көпүсичаларан муртуның учлары товлам-товлам болуп зөңгарып дуран Абдыллаевин хем сыпаты, башгабыны чалшырансон, таналмаз дережеде үйтгөпди. Ачылов капитаның йүзүндө гөзүни айырман кикир-кикир эдип гүлйөпди:

— Инди көнө гадырдан, эгниңизе демир дон, элиңизе-де эгри гылыч герек. Шоларам болайса, гадымы римли гладиаторларын музейде сакланып жапсыз экспонатларының эхмисти гачарды...

Гожа капитан дузлы дегнишмәни йүзүпө алмады. Эйсем-де, болса, газа элини стирмәнкә:

— Шу сапарлыкча, нарушение дийселерем жәхеннем, эмма инди мотора мүнжөк болсаңыз, сизем шулар ялы демир тонбы геймели боларсыңыз. Мен чынымы айдярын, гадырдан, Палта Ачылович — дийип, Хайытгулыны-да йылгыртды.

Дашына хаят чекилен баг-бакжалы ховлының агзында мотор тогтады.

— Шу дөвөзеден гириң, догры гидибериң, хо-ол гөрүңйән үсти шиферли жай бар-а, ана, шол тайдан Хажат экәни тапарсыңыз. Я гөркезип гайдыберейинми?!

...Хайытгулы дөвөзәниң босагасындан этлемәнкә, өзүниң үст-башыны тертибе гетирди: гара жалбарының аяк этеклерине тозан сиңип, чаларыпды, плащының отуран ери мыжжык болуп, өндөң өвсен шемал акымы онуң ыза йыкылып даралан, учлары эдил Пиримгулы Абдыллаевин мурты ялы, товлам-товлам хүйт гара сачларыны пытрадыпды. Ужы чыш, гончлы гара ботинкасы хем шужагаз аралыкда бир хөпдө яг гарасыны гөрмедиге дөнүпди.

Ол гириң ериңде габат гелен эгни ектайлы гелиң

ден Бегжаның энесини сораглады. Гелин үсти-башы обаның яш-елеңлеринден тапавутланмаян нэтаныш йигиде бипервай назар ташлап, гапыларың бирини ачды-да:

— Хажат эке, сизи бир оглан сораяр, бәри чык-ы-ың — дийип гыгырды.

Башга ягдайда, башга ерде «оглан» дийилсе, гаты гөржек Хайытгулының хәзир бу сөз гулагына хош якды. Өйден гыссанмач чыкан ак ектайлы Хажат дайза болса гарашып дуран «огланы» гөрди-де, хамана маңлайыңдан итерилеп ялы, сакга аяк чекди. Йүрегини тутуп ишиге сөөнди. Нэтаныш огланың кимдиги билен гызыккланан ак ектайлы овадан гелин хем шу ердеди. Ол утанмакдан яна ганы йүзүне уран Хайытгулы тарапа гытык бир назар айлап, эркек кишиниң янында эглип-галып дурмага эжап этдими-нәтдими, сувы жүрүндөкден акдырман, сувлы габың үстүне атылан ак хасаны серпикдирип гойберди-де, күршгәни жомпа сува батырды. Совук сувдан бир овурт иченсоң, Хажат дайза даянды. Веллек аганың Палта Ачыловиче айданларыңдан хабарлы болса-да, Хайытгулы жуда бейле болар дийип чакламаярды. Энәниң гозгалаңа дүшмеги Хайытгулының пикирине гөрә, эсассызды. Энтек хич зат сораланок-иделенок, бу нәме болдугыка?! Эгер, озалыңдан айтман-диймән, хабар-хатырсыз Марал билен гол тутушып гелен болса, онда башга мәселе. Шоңда энәниң шейле ягдая сазевар болмагының себәби айдың боларды. Эмма ол шу махал эке, өзүниң улужа гызы билен шу йигидиң якын гатнашыклыдыгы энәниң дүйшүне-де гирмедик болса герек.

Келеби нәче айландырса-да, уч чыкарып билмедик йигит чилим чекмәни өвренмәндигине өмрүнде илкинжи ёла өкүнди. Шейле халатларда чилим япышалга болуп, адамы оңайсызлык ягдайыңдан халас эдйәр. Онуң өйкениңи зәхерли түссе билен богяңдыгы гөзе гөрүнмейәр.

Хайытгулы өзүнде хич хили гүнә дуймаса-да, сары гиден сечекли йүң яглыгың сыпырылан еринден ак сач-

лары чыкып дуран энеден өтүнч сорамагы зерур дийип хасап этди. Эмма ондан өнүртилэн эне:

— Мен гурайын хернэ, сизи яман үнжэ гойдум. Жемал гелин «бир оглан чагыряр» диенден ардышдырып отуран жам окаранам ташлап, турайыпдырын. Мен сизе айтсам, нэдиш геленимем билемёк. Сиз... сиз мениң гөзүме Бегжан болуп гөрүңдиңиз. Бир ерден онуң «Эне» диен сесем гулагыма деген ялы болуп гитди. Тас йүрегим агзымдан чыкыпды, мен сизе айтсам, хер дайым гөзүм ёлда... Гелэйжек ялы болуп дур... — дийип өзүндөн налады.

Агыр йүкүн ашагындан чыкан ялы, Хайытгулы аматлы пурсаты элден бермән, өзүни танадып, максадыны беян этди. Жемал гелниңем «оглана» болан гарайшы дүйпгөтер үйтгеди. Ол Хажат дайза билен ашгабатлы мыхманы кабинетине алып барды, өзи гидип чай гетирди.

— Сиз аркайын чай ичип отурың, хайырмы, мениң болса ажажык ишим бар — дийип, мүдир гелин көне айдымларда айдылышы ялы, асса басып, сейкин йөрөп чыкып гитди.

Чайы гайтарян Хайытгулы:

— Мең энемем сизиң ялы, гарашяр, гечип дуран айлар-йыллар билен иш ёк, ядаман, арман, ынанжыны йитирмән гарашяр — дийип, өз эжесиниң кеч ыкбалы хакында гүррүн берди. Мең атам уршуң башланан йылы ил хатарында урша гидипдир. Үчүнжи йыл дийленде, агыр яралы болуп гайдып гелипдир. Энемиң айдышына гөрэ, бир йыла голай өйде болуп, саглыгыны дикелденсоң, ене гидипдир. Ол пакыр «оглум болса, арманым ёк» диер экен. Атамың гиденине бир хепдэ етмән, мен болупдырын. «Гөрүп гиденем болса мунча болмазды» дийип, энем хэзирлерем ах чекйэр. Дерексиз йитен болса башга геп, «пылан ерде мертлерче Ватан угрунда гурбан болды» дийлип, ачык-айдың язылан гара хат

алыпдырлар, шонда-да гарашяр. Агтыклары мекдебе гатнап йөр, шонда-да гарашяр. Мең энем гарашмакдан гаррады...

Хажат дайза хэли-шинди «вах, вах-ей» дийип, башыны яйкаярды.

Хайытгулы оңа бир пыяла чай узатды:

— Уруш гутарып арадан бирки йыл гечен соң, атамның гарындашларының яшулылары жемленишип: «Өлениң ызында өлүп болмаяр. Яш башың бар, биз сени жуванлыкда дурмушын леззетлеринден махрум эдип, гүна галып билмерис. Эгер дурмуша чыкайын дийсең, бизден саңа ругсатдыр. Мундан буяна ыгтыярың элиндедир» дийипдирлер. Энем болса «Эгер агтыкларыңызы эклемек агыр дүшен болса, шоны айдың, я онуң-мунуң дилине дүшүп, машгалаңыза ыснат гетирен болсам шоны айдың, ёгсам мен сизден эр сорамок» дийип, гөзяш эдип аглапдыр. Хэзирлерем «Эне инди бир гөвнүңи алдама» дийсең, «Хо-ол пыланкесиң оглы гелмәнмиди нәме, шоларам-а гара хат алыпдылар» диййәр. Асыл атамның патасыны-да алмага разылык бермәндир.

— Гөзүң билен гөрмесен, адам диниң мүңкүр боландыр, мен сизе айтсам, Бегжан оглумың йылынам үч йылдан соң бердик бизлер. Огланларың атасы шонда мениң райыма гарамады. «Оглундап элиңи ювай, кемпир» дийди. Индиден соң Бегжан оглумың гелжек-гелмежеги маңа-да беллидигине беллем всли, мен сизе айтсам, меңкем бир гөвни алдамакдыр-да. Шонда-да ёлда-ызда бир сес эшитсем, гаранёрын... — Хажат дайзаның гөзлери яшарды.

Хажат дайзаның сачына ак дүшүп, гөзлериниң янларында гасынжыклар пейда болан болса-да, бир махалкы оваданлыгың ызы йитмәндир. Хайытгулы гелжекде гайын энеси болмалы энәни сынлап, шейле нетижә гелди: диймек Марал сыратлы боюндан башга әхли гөзеллигини-парахат середйән окара ялы гөзлерини-де, галам билен чекилен ялы яй гөрнүшли гашларыны-да, бөгүл

япражыгы кимин гызгылт хем долмач додакларыны-да, инчеден гелен гөвресине ярашып дурап сүйнмек йүз гурлушыгыны-да энесинден алыпдыр Маралың гаррылыгыны отуз-кырк йыл озалындап гөржек болсаң, Хажат дайза середэймелиди. «Энесини гөр-де гызыны ал...» дийип, неслине весъет эдеп аталар хем эхтимал шу затлары гөз өңүнде тутандырлар?!

Ёкардан иши тэзеден дернемеге гелен яш йигидиң кагыз-галама япышман, хамана гөрме-гөрше совлан көне таныш ялы, ичини дөкүп отуршы Хажат дайзаны башда басан ховсаладан халас эдип, йүрегиңиң ургу-сыны өңки каддына гетиринди. Эртирлик эдинип, инди ишли-ише даргажак болуп дуркалар Пиримгулы Абдыллаев барып «Ашгабатдан адам гелди» дийип, алып гайдаңда-да, ёл бойы йүреги бүкгүлдән Хажат дайза Веллек ага сүлчиниң янындан йүзүни күртдүрип чыкан-соң-а хасам дарыгыпды. Хайытгулының кимдигини болса оңа Веллек ага билен сүлчиниң хузурына биле бармак ниети баша барман, дашарда еке галан Най мирап танадыпды. Гахары бейнисине чыкан Веллек ага бирсыхлы сакгалыны дншлөп, даш ишкде гарашып отуран аялы билен гоңшусы Най мираба эрте гелмели дийлендигинден гайры зат айтманды. Шол сөбөпли хем Хажат дайза адамсы билен сүлчиниң арасында ненеңси гел-гүррүңлериң болачындан бүтинлей бихабарды. Гайдышып, ёлда-да адамсының ызына келтек тиркелен ялы, тиркешип йөрен Най мирапдан чекинип, нэме боландыгыны сорамаң, гөни иш ерине гайдыпды.

Нотаныш йигидиң эжесиниң ыкбалына йүреги авап, дерди артан эне дерцевчиниң дине сарг-аманлык сорамага дөл, эйсем, оглы Бегжан хакында хабар алмага, я алланэмелери хабар бермеге гелендигини аңшырарды. Ол асыл сөз ачыларына мөхетделди. Хайытгулыны сакла-ян болса «Веллек агаңың чүрт-кесик гаршылыгындап Хажат дайза-да хабарлыдыр, она-да саргалаңдыр, шоңа гөрө-де Хажат дайзаны геллетмек угруна бармасе гел-

рек» диен ой-пикирди. Хер халда өзүни гызыкландырян сораглары орта атмаздан өңинчө, Беллек аганың сүлчө айданларыны ятлатмак зерурлыгы дөрөпди. Хайытгулы шейле хем этди:

— Биз яшулының ягдайына дүшүнйәрис. Онуң бизден гаты гөрмәге хакы бар. Йөне онуң «гүнәкәри аңтажак болсаңыз, озал нирдедиңиз? Сизе гүнәкәр герек, бизе болса перзент. Инди икисем тапдырмаз. Эдеп худайдан тапсын...» диймеги ялчыш. Мен оны, энтек душушсак, өзүне-де айдарын. Гүнәкәр худайдан тапмаз, гүнәкәр совет кануындан тапар. Адалатлы совет кануының болса йүреги гиң, эли узындыр. Сиз көп яшан адамлар муны менден говы билйәнсиңиз. Яшулының «аңтажак болсаңыз, озал нирдедиңиз» диймеси бижай ерликли игенч, кануны талап. Муңа сөз ёк, дайза. Йөне мен сизе бир зат айдайын: сизиң оглуңызың гөзлеги хениз-хенизлерем гидип отыр. Иш гутарныклы япыландыр дийип, гөвнүңизе гелмесин. Эдиллип йөрлен ишлериң болса кәси айдылса, көпүси айдыланок, бизиң дүзгүни-миз шейле...

Инспекторың яны дили ачылып угранды. Онуң индики дийжек болян сөзлери хем дилиниң уңундады, эмма энәниң гиң пенжирәниң ак йүпек тутусына сер салып, оя батмагы Хайытгулының бадыны гөвшатды. Хажат дайза гүррүңдешиниң сөзүне салым бермегинден пейдаланды:

— Өйдүп агтарылян болса, хи бир шунча йылын ичинде гөрдүм-билдим диен болмазмы?! Асман узак, ер гаты... хи биз-ә билмедик, мен сизе айтсам. Өлдүрүп өч аландырлар диер ялак бизлерде ганы көйүп ятән душман болмаса, ягымыз болмаса, атасы өмрүни чөлде гечирди, менем шу ерде. Бирниң товугына кишит диен болмасак, хи биз-ә билмедик? Бизиң тохумымызда я бир кимсәң төрдө отуранына дил етиренимиз хем ёк, өжүни аландыр дийсек. Мусагуш ялы пақыр-пукара зехини йпти-өтгүр, өз хакына кайыл огланды бизиң оглу-

мыз. Кимиң дабанындан басдыка ол бу яланчы дүйә-де?! Онуң өлүми киме герек болдука?! — дийип, Хажат дайза башларыны яйкап-ййкап, ичигип-ичигип дем алды.

— Меселәниң чөзгүди шу сорагларда жемленйәр, эне. Арадан узак вагтың гечмеги бизиң ишимизи хас-да агралдыр. Матаны бичмән, көйнек тикип болмайшы ялы, вақаны хемметараплайын, догры өврәнмән хакыкаты дикелдип болмаяр. Хакыкаты дикелтмек болса бизиң боржумыз. Хер ким өз ийән чөрегини хаклажак болуп дыржашяр. Шонуң үчинем шу ере гелдик. — Хайытгулы шу сөзлери өзи айтман, башга биринден эшиден болса, белки-де оны «дабаралы сөзүң уссады» хөкмүнде айып-ларды, иң болманда, бир салым игенишип, гүлүшмәге бахана боларды.

Хәзирки сөзләр болса йыгнаклардакы доклад ялы кагызлардан окалман, эдил гөзяшы кимиң, бүттиң эндамыцы лерзана гетирйән жадылы гүлки кимиң йүрекден чогуп чыкярды. — Өзүнем шунча йыллап сыры ачылмадык дүвүнлери чөшләрис диен умыт билен гелдик, эне. Инди болса мен сизиң «шунча йылың ичинде гөрдүм-билдим диен болмазмы?!» диен сорагыңыза жогап берейин: шагала хайван диерсиң, эмма шол хайван болса-да товуклары нәмахал огурамалыдыгыны билйәр. Шәли яман адамлар болса гара ниетлерини амала ашырмаздан озал ойланярлар, «суддан гуры» чыкмагын бир дол, онлап, йүзләп ёлларыны агтарярлар. Йүзе чыкмаз ялы эдендириң» диен хыял олара бат берйәр, голдаяр, женаяга алып баряр. Хыял олары салгым ялы алдаяр...

Шейле диймек билен Хайытгулы энәниң калбыны шыякландырян ялңыз шеми ечүрйәндигине гыланса-да, сөзүни ызына гайтарып алман, гүррүци өңки угруна кофды:

— Сүйжи яландан, ажы хакыкаты эй гөреним үчин мен сизе-де догрымы айтдым. Эгер ынжыдан болсам, өтүнч сораярын...

Хайытгулының эден чакындан узага чекен гүррүңиң довамында Гүйч аганың Бегжаның суссыпеслиги хакындакы айданлары тассыкланды. Эмма инспектор хер нәчө чинтгиләп-чинтгиләп сораса-да эне өзүниң хош гылыклы оглуның соңкы гүлдерде таналмаз ялы өзгерендигиниң себәплерини дүшүндирийн билмеди. Галыберсе-де Бегжана дегишли затларың «гөрмәлем-көймәлем» дийлән дүшүнжә эерилип, өз вагтында гүрүм-жүрүм эдилмегине Хайытгулының небси аграды. Онуң «белки де сырлы йитгиниң ачары шол затларың ичинден тапылар» диен тамасы барды. Хажат дайза айтмышлайын башда дерневе гелен адамлар Бегжана тараплык бир зат болса барыны гөрүшдирип чыкыпдырлар, эмма өзлери билән алып гиденлери екеже суратлы альбом болупдыр, онам бирнәчө гүнден соң гайтарып бериңдирлер. Бу хабар инспекторы биржик-де көшешдирмеди: биркимсе йитирйәр, биркимсе тапяр...

Йигит сөзүни гутардым эденсоң, Хажат дайза:

— Эрте ене бармалымы? — дийип сорашды.

— Сизниң билән геплешдик. Соң ене герек болсаңыз, өзүм сизи тапарын. Яшулы болса чагырыландыр, гелип гитсин. Хош вагтыңыз, эне.

XIII

Диңе шол агшамкы отурлышыга гатнашанлар дәл эйсем Бегжаны биринжи класдан башлап, тө орта мектеби гутарянча окадан мугаллымлардыр клас ёлбанчылар билән икичәк гүррүңдеш болан Палта Ачылович Антен йигидиң мекден йыллары хакында бир топар гөрөкли маглуматлары гетирди: Бегжан башдан тапавутлы окапдыр. Хатда оны класдан класа бөкдүрип гечирмеклигиң максада лайыкдыгы мугаллымларың педагогик советлеринде хем середилипдир. Эмма мектебиң шот махалкы директоры «ёкардан четимизе дегиләймеги

мүмкин» дийип, педсоветиң карарыны район халк магарыф бөлүмине етирмэндир.

Бегжан нересе утанжаң экени. Хер сапар билим бачасы кесгитлениленде ере гарап, боз-яз боляшыны мугаллымлар сөйги билеп ятлаяр. Мекдебиң тарыхында илкинжи болуп, күмүш медаль говшурыланда болса. Бегжан клубдан гөни чыкып гидипдир-де, бирчаклар эне доланып гелипдир. Сөйүшипми-сөйүшмәнми — бу макда хич ким хич зат айдып билмэндир.

— Галанынам, нәме, шу списокда гөркезилеп адамдардан сорашдырып гөрмели болар-да — дийип, Палта Ачылович Бегжан билен биле окан 22 окувчының долы ады ве атасының ады гөркезилип, мекдеп дирекциясы тарапында берлен ресми хаты Хайытгулы Мөвлябердиевниң өңүнде гойды. — Инди болса, гадырдан, сиз тарапдан гаршылык болмаса, коньяк дийлип атландырылан үзүм ширесинден йүз грамжык ювтамчы. Йүз грам, гаты гитсе, бир стакан мей мениң гүнделик нормам. Ики зат мениң жанымы саклаяр: биринжиси — спорт, икинжисем — спирт. Егса, бу акыл зәхмети мени биреййәмлер йыкарды. Кейпиңиз болса, гечиң стол башына...

— Спортда сизиң билен гидишип билерин, спиртде велин озалындан элими гөтерйән — башарамок.

Палта Ачылович коньяккы чүйшәни чыкармаздан өчүнчә, көпманылы йылгырып, пенжирәниң тутуларыны чекшидирди.

Дернев ишиниң депгини гитдигиче гүйчленйәрди. Ишиниң иң агыр тарапыны өз бойнуна алаң Хайытгулы өртир гидип, гижәң бир чаклары гелерди. Аргынлык онуң укусыны гаталдыпды. Келлесини яссыга дегрип, гөзлерини юмуп билдиги болдугы, соң топ атсаңам аты-бермелиди.

Бирмахаллар Бегжан билен биле окан йигитлер әй-йәмхачан ата, гызлар эне болупды. Оларың кимси колхозда, кимси район меркезинде мекан тутуп, дүрли кәр башындадылар. Республиканың ичери ишлер министр-

лигинден гелен старший инспектор бир ерде гөвүнжеллик билен кабул эдилсе, башга бир өйде дүшүнмезлик билен гаршыланярды. Айратын хем адамсы габанжаң гелинлер билен душумак, олары ачык гүррүңе чекмек Хайытгулы үчин бир батман кәтмени башдан айлап, бир танап ери агдарандан еңил дүшмейәрди. Дерңеви гызыкландырян сораглары галапын «Билмедим», «Ядыма дүшмейәр», «Ай, шон-а пыланкес биләймесе...» дийли жогал берилйәндигине гарамаздан, Хайытгулы элини соватман, ише хас ичгин, хас чуң гиришйәрди. Хер барш гайдан еринден Бегжаның гысга өмрүниң хайсы-да болса бир кичижик ойтумыны шөхлелендирйән, я болмас онуң гылык-хәсиетиниң кемтер ерини етирйән маглуматлар алып гайтмагы, иң болманда, йылысыны йитирмедик якымлы ятламалары өз гулагы билен эшинди гайтмагы Мөвламбердневиң ишиң пейдасына ишлейәндигине болан ынамыны эсасландырярды.

Эртирден тә гүн өйледен агяича, дуз датман йөрөн гүнлери-де болупды. Эл ялы чөрек билен бир күрушгө сув ичип ятан гижелери-де болупды. Улаглы баран еринден п्याда гайдан чаклары-да болупды, я терсине. п्याда баран еринден машынылы гайдан пиллелери-де болупды. Хеммеси болупды...

Ол ишиң пейдасына ислендик чәклендирмелере каййылды.

Палта Ачылович хакында айдыланда болса, ягдай бүтинлей башгачады. Ол гыссанман, иши тайлы байтал ялы өз майдалына ковярды. Даң атандан, тә жахан ягтылып, дирилик херекете гелйәпчә, Хайытгулы билен кө багың ичинде, кө мыхманхананың эйвапында ылгашып эндамына гара дер геленсоң, пахархападан мазалыжа гарныны галдырмасы барды. Ондан соң гара гайың папкасыны голтугына алага-да, Бегжаның табелчи болуп ишлән бригадасына гидерди. Мейдан дүшелгеде агач кетлериң бирине кече я халы дүшедип, кодексли китапчаларыны, арасса кагыз күделерини тертиплешдирип

бирды-да илкинжи гелен гүни, бригадириң дилинден
шып алан списогы боюнча кимиң гезеги болса, шоны
нына чагырарды. Гөркезме берйән кроватдан эльетмез
аралыкта гойлан отургычда отурмалыды, нас атжак
болса-да Ачыловдан ругсат адмага борчлудыгың оза-
ныдан андырыларды.

Ресми сораглара башламаздан өңүрти сүлчи гөркез-
ме берйәниң машгала дурмушына, ниреде нәхили га-
нындашларының бардыгына, оларың хайсы везипелерде
шлейәндиклерине ченли аныклашдырарды. Соңра эт-
тек бармакларыны гарнының үстүнде ойнадып, хожа-
ыкчы аялларың пагта ягының якылан-якылмандыгыны
илжек болуп газана бир токга соған оклайышлары ялы,
әмелтей сорагларың бирини орта атып, шол угра-да
гүррүңдешиниң гөни гөзлерине гараярды.

— Ялан маглумат үчин йөрите маддан бардыгыны
ялатмак мениң боржум. Шонуң үчин өзүңизе гаты жүр
олуң. Сизден диңе билйәнже, гөзүңиз билен гөрөнже
итларыңызы айтмак талап эдилйәр. Эшиден болсаңыз,
амден, хачан, ниреде, кимлериң янында эшидениңизи
идың — дийип, ялтанса-ха кодекс китапчаларына бар-
макларыны чоммалтмак билен чөкленерди, ёгса-да ара-
на беллик гойлан сахыпасыны ачага-да окап берерди.

Бир сораныны ислендик санда гайталап сорамага
ны барды, гахарың гелмели дәлди. Барды-гелди гаха-
ни гелйәсе-де бир мейданда араны сазламагың эбе-
йини тапярды.

Гутарныклы гүррүңден соң әхлиже айданларының
утиаман, отуран еринде кагыза гечирмелиди. Гезек
ишлешыга етенде:

— Шу ерде болан геплер шу ерде галмалыдыр, ёгса-
на наның елченип берилйән ерине бармалы боларсы-
ыз — дийип, ярым оюн-ярым чын билен ичиңи бүк-
адиден долдурып гойберйәрди.

Гарны ач болса, ер билен асман гапышайсын, Ачы-
лының эли ише бармазды. Умуман, көне юристиң тары-

ныны гутарныклы жемлемек үчин ёкарда айдылаан
рың үстүне онуң өзүне буйруп билйэндигини, эл ур
ишинде чирк гойман, дилетирмесиз документлешдирже
болуп дыржашяндыгыны гошмак герек. Ол өзүннц г
ры варсакыдан, мөхүрсизем болса, гол чекилен кагызл
ра ынам эдйэндигини хич кимден яшырман, Хайыт
лының ягтыгөзин гелен агшамларының биринде шу ха
да сөз ачыпды:

— Хайытгулы Мөвламбердиевич, алсаңыз, сизе б
достлук маслахат: адамлара ынансаңызам ынаның, о
гаршылык ёк, йөне ишин хатлашдырмак тарапына
кембаха гараман. Кө кишилер бар-а, пырлам
ялыдыр, шемал ниреден өвүссе, шыгга шо бака айлан
белли бир угур-утгасы ёкдур. Олар ялакылар бир д
нинде дурман, йүңсакгал эдйэрлер, гадырдан. Сиз, б
ки, энтек бүдрөн дэлсиңиз, сиз энтек яш. Э мени бол
бир махаллар бүдрединдилер... Шондан соң мен док
ментлешдирмек днен сөзүң манысына өмүрлик дүшү
дим. Хабардар болуң — дийипди.

Хайытгулы болса Палта Ачыловичи бирнеме гепле
жек болуп:

— Дәшжек болса, мүн яздырай, дәнер — дийип, эд
ни далдалады.

Шейле дийилжегине гарашан болмага чемели, сүл
элини агзына тутуп ардынжырады:

— Эли билен язып берен гөркезмесинден гайтса
онуң эмели аңсат.

— Меселем?! Эмели днен термин гаты гүмүртик
дийип, Хайытгулы Палта Ачыловичиң дилни гижитди

— Термин... термин! — дийип, Палта Ачылович ө
-өзи билен геплешип, пенжегини эгнине атды. — Арман
басым бармасак нахархана япыляр, ёгса сизиң ялы г
геле юристлере гүмүртик болап башга бирнече термин
лери дүшүндирмәге ягдайымыз чатжак. Умуман, мен
сизиң «Аңы дурмуш кесгитлейәр» днен классык кес
гитлемә герегинче дүшүнмейэндигиңизи хем ери геленд

айтмалыдырын. Белки-де, сизин бейниңизе «Аң дурмушы месгитлейэр» диен идиологик дүшүнжәниң чөкүндилери сиңендир?!

Хайытгулы кәрдешиниң нахар эдинмек барадакы теклибини голдап, еринден галса-да, гитмәге гыссанмады. Ол сүлчиниң дегишмесини гулагының душундан гечирит, чыныргатды:

— Арының кетегине чөп сокдуңыз, гадырдан Палта Ачылович, онуң инди ызасына бердаш бериң. Диели, шаят я чекинип, я башга себәплере гөрә, гараз, биринжи гезек билйән задының хеммесини айтмаяр. Я алжырап булашдырар, шонда нәтжек ! Айдырмы, гайдырмы, биңиң максадымыз хакыкаты йүзе чыкармак, шонуң үчин хем оңа дерцев дийилйэр, гадырдан. Онсоңам, хәзир биз гөс-гөни шаятлар билен иш салышман, аслында биңи фактлара эсасланан чакламалара якынлашдырып билжек шаятлары гөзлейәс. Шейле болса, гөзлеги иш хөкмүнде документлешдирмегиң нәме хажаты бар? Мундан бөйләк хем ишиңизи шейле довам этсеңиз, гаралап чыкан кагызларыңызы Керки архивине дашамак үчин тутуш контейнер герек болаймасын диен горкы билен сизе өңүнден ёлдашларча, кәрдешлерче дуйдурия. Биңиң дөвегимизиң болса хасылы гушлара алдырылан экинчили, пахалы кән-де дәнеси ёк. Елө совураймалы...

Ашгабатлы инспекторың ойнуна-чынына дүшүнишип билмедик Палта Ачылович бир салым ясы энегниңи сыпалап дурды-да ховул-халат чилим отлады:

— Хәзир биңиң орак ормак дөврүмиздир. Шол себәпден пахалы көп-де дәнеси аз. Дөвек дөвмәге болса энтеклер иш кән, шепе. Онсоңам сиз бир зада дүшүниң, гадырдан, бир хепдеде, ики хепдеде, гутарылмалы иш болса бу затлары икимизе етирмездилер. Ханы сизин оптимистик рухыбелентлигиңиз?! Ханы сизин зарплы бадыңыз?! Ханы сизинң...

Хайытгулының ичини тутуп гүлмеги билен Палта Ачыловичиң «ханы-ханысы» түкенди. Шадыян гүлки

дагдан ипен сил ялы йүреклерин кир-кимирлерини, адам сүңүни агралдыан аргынлык днен дүшүнжәни чөп-чалым кимин сырып-сүпүрип нирәдир алып гитди.

Хаммама гирип-чыкан дек, өзүни енил дуян сүңү кәрдешиниң «гүнәсини өтсе-де, ишдәсиниң тутулмагы» етирилен зыян хөкмүнде шамлык нахарыны Хайытгулының хасабына әдинди.

XIV

Дернез чуңлашарды.

Палта Ачылович 1-нжи бригаданың членлериндә алаң дүшүндиришлерини тертипleshдирип, гайыш гушаклы папкасына ерleshдирди. Ол бир хепделәп бригаданың мейдан дүшелгесинде дөредижиликли ишләп, Бегжаның биле ишлешен адамларының арасында өзүни дине ягшылык тарапдан алдырандыгыны, онуң гөвнүни деглер ялы хич хили буйтар-суйтар ваканың болмандыгыны аныклады. Бирсыхлы мензил сөкмели болаң Хайытгулы хем «мекдеп ёлдашларындан Бегжана яманлыктмәндир»диен ачык-айдың нетижә гелипди.

Дернез илкинжи хепдесиниң жеми жемленйәркә

— Кә-те ата билең огулуң арасында конфликт дөрәп атаң огулдан, огулуң атадан гөвни гечмегине гетирйән халатлары-да боляндыр, биз меселәниң шу тарапыны велиң ачык галдырыпдырыс. Шоңа келле ишлемәндир гадырдан — дийип, Палта Ачылович йыгырт басан маңлайына питикледи.

Ол инспекторың «меселәниң шо ачык тарапыны» хем гөздән салмандыгындан хабарсызды.

— Биринжиден, Бегжан — достлугың, ёлдашлыгың гадырыны билйән йигит. Ата-әнесиниң сарпасыны сак-лаяң огул. Ишдешлерини ынжатмадык, зәхметсөер ишчи. Икинжиден, Веллек ага Гарагумуң жүммүшинде гоюң бакың байры чопан. Ол сөвер огулуны иң соңкы ге-

жак овлак-гузы кампаниясына тайярлык ишлери баш-
ламанка — февраль айының башында оба гысга пур-
сатда гелип-гиденде гөрени. Веллек ага оглундан хошал
атадыр. Үчүнжиден, дүйәде иң гечиримли ысанлар —
ишлер.

— Диймек, — Палта Ачылович әйнегини чыкарып,
сөзлерини овкалашдырды. — Диймек, Бегжаның соңкы
ийларда биргеңси болшуның себәплери ене-де өңки нә-
беллигинде галяр-да?!

— Хава, Бегжаның хеләк болмагы билеп онуң соңкы
рагтларда «таналмаз ялы үйтгемегиниң» багланышыклы
боландыгына мениң ынанжым барха гүйжейәр. Адам
ыш паслының ховасы дәл, гүнде үйтгәп дурар ялы. Ди-
де гүйчли угры, я бетбагтлык адамың гурлушына тәзе-
ник гиризип билер...

Әдил шу пурсатда колхоз правлелиссинден тил ка-
тып, Худайберди Ялкабовың чөлден гелендигиниң хаба-
ыны бердилер.

Худайберди Ялкабовың дурмушы билеп дерңевчилер
рөне ере гызыкланмаярдылар. Палта Ачылович онуң
Бегжан билеп иң якын арагатнашыкда боландыгына
ахмиет берсе, капитан Пиримгулы Абдыллаев онуң
рагты өтүшип барян саллахдыгына гынанярды, Хайыт-
гулының болса онуң шахсы хәсиетнамасына дегншли
«хетденаша гызма» днен икиже сөзден гөвни гара чек-
терди.

Яш огланларың достлугы галплык манысындап ха-
нас, сагдын, эмма ере ягшы көк уруп билмедик нахал
ды, пугта дәл. Ислендик шемал оны өз угруна йыкып
дилер. Хайытгулының өзүниң-де бир гүн таяклашан ог-
ланы билеп эртеси ене апак-да-чапак болшуп тиркешип
рөрен яшлык йыллары ятдан чыкарлык ара ачманды.
Мекдеби гутараңдан соңкы докуз айың довамында Бег-
жан билеп Худайбердиниң арасыңдан «гара пишик» әт-
төн болмагы әхтимал. Гой, шейле болаңдыр хем ди-
тилсин. Әйсем-де шол затлар адама нәдереже тәсир

эдеркө?! Огланлык давасының соңы ганлы чакнышы
гетирип билерми-билмез?!

Эсассыз, хыялы гумансыратмалардан бейниц ядаяр
Ынандырарлык делили болманы үчин өзүни гум деп
синден жай салмак ислейэн билен дең хасаплан Хайыт
гулы ёлдашларының янында бу хакда келам агыз сө
гачырманды.

Ише дегишли юмуш билен район меркезине гиден
Пиримгулы Абдыллаев гайдып геленсоң, «Ялкабовны
өйүне бармалымы, я-да чагырмалымы?» диең меселе
йүзе чыкды. Сүлчи «чагырып геплешмели» — дийди
Хайытгулы яшулы кәрдешиниң пикирини макулламады

— Эгер биз Худайбердини геплетжек болсак диең
өйүне бармалы. Гыңыр, гызма адамлар бойнуёгын бол
яр, бәрде олардан «хә», «хүмден» гайры жогап алы
билмерсиң. Өйүне барсаң, хер халда мыхман хатыра
бар. Догрумы, Пиримгулы ага?!

Капитан илки бада эгнини йыгырса-да, арадан с
лым гечирмән инспекторың тарапына гечди. Олар эйни
на чыканларында, мыхманхананың ишини доландыра
голак гожа сүлчә бир хат букжасыны говшурды. Ха
букжасында Керки почтасының мөхри барды.

Профессионал дерңевчи хаты ачмаздан өңүрти хаты
нэвагт почта бөлүмине говшандыгыны гөркезйән м
рүне серетди. Мөхрүң гүни, айы, йылы гөркезйән с
ларыны сайгарар ялы дёлди. Хатың мазмунына ына
саң, ганхор эле салынды хасап эдэймелиди...

XV

Олар аш үстүне бардылар.

Ишикде дуран чагырылмадык мыхманлара гөзи ка
лышан Худайберди сачага элини сырып дуршуна йү
ак эсгә дөнен энесине бир затлар дийишдирип, лаң
еринден галды. Ол салама еңлес баш атып, сессиз-ү

сү
ла
ки
ль
дь
ви
ра
ял
сө
сү
ра
дь
ла
ла
па
ма
би
Со
-да
кү
бе
де
ла
ээр
до
өк
Гь
ну
өң
7.

сүз чыкып гидиберди. Мыхманлар хем капитан башлык-
лайын онуң ызына дүшдүлөр. Ховлының гап бөврүндө-
ки йөрите мыхманлар үчин ннетленен тамда Пиримгу-
лы Абдыллаев Ялкабовларың дуз-тагамыны кән дадып-
ды.

Өй эеси мыхманлары тамың төрүндө отурдып, теле-
визорың үстүнден махмал япынжаны айырды-да тә эк-
ранда херекет гөрүнйәнчә гүйменди, соңра ене өңкүси
ялы сессиз-үйнсүз чыкып гитди.

Эййәм өйүң ичине бирлай сер салмага етишен сүлчи:
— Дурмуш билен дең аяк басяр — дийип, эесиз
сөзлеми дилинден сыпдырды.

Экраны долдуруп дуран кырк өрүм сачлы гызың
сүңксүз тансына майыл болан Хайытгулы янында оту-
ранларың сөзлерине башыны ырамак билен канагатлан-
ды. Хәли-шинди эгинлериндәки пагонларының йылдыз-
ларыны сыпалашдырып гөрйән Пиримгулы Абдыл-
лаев болса билдиргисиз омзап-омзап экраның алкымы-
на барыпды.

Адам башына бир кәсе чай ичилип болунар-болун-
маз өй эсли гөк соған билен гатышдырылып говурлан
бир чанак жыррык говурмасыны гетирип орта гойды.
Соңра кроватың ашагындан бир чүйше арак чыкарды-
да адам башына пыяланы ярпылап гуйды, ене-де өң-
күси ялы келам-агыз сөз диймән элиндәки пыяласыны
бейлекилерин алындакы мейли кәселере бирин-бирин
дегрип чыкды-да башына гөтерди. Пиримгулы Абдыл-
лаев хем небсине буйруп билмән, өй эесиниң ызына
эерди.

Участковой милиционерни өзүни алып баршыны нә-
догры хасаплан Палта Ачылович ичинден оңа нәлет
окап, маңлайының дерисини йыгрып, йүзүни кесе совды.
Гып-гызыл эдилип говрулан жыррык этиниң ховры бур-
вуна уруп, ишдәсини отукдырса-да, ол Хайытгулыдан
өң чанага эл урмады.

Узага чекмедик сөзсүз танышлыгың довамында Ха-

йытгулы өй эсиниң дашкы сыпатларыны гөрөчлерини долы сиңирди. Инди ол оны бирнөчө адамың арасындан гөзүне даңы баглап хем тапып билжекди: чоюм ялы тутук йүз хетденаша совук. Хамы галың. Гөз хана сының чызыклары чун. Йүз гурлушының бичимине гараныңда сәхел ёгнас, жайты бурнуның ортам билинден ашагының эгри битмеги гөркүне шикест етирйәр. Гарайшы гөнүмел. Ашак эгиленде, сүйр депесинде ганат яаи гарлавач гөрнүшли яра ызына бныгтыяр гөзүң дүшйәр. Юка додакларының бир-бирине берк бирлешии дуршы болса онуң эденлидигине, өзүне буйруп билйэндигине, йүрегине дүвен ниетини амала ашырмагың хөтдесинден гелип билйән йигитдигине гүвә гечйәрди.

Адамың ички дүйәси көпленч халатларда ынсаның йүзүне чыкяр, херекетине, йөрейшине, хатда сесине-дөтәсирини етирйәр, йөне велиң, халк накылында ныгталышы ялы, «дашы жәжек, ичи мөжеклер» хем бар. Хайытгулының гөвнүне гелшине гөрә, өй эсиниң тукаг гөрнүши, гепякмазлыгы гарашылмадык мыхманларың гелмеги билен багланышыклы болман, эйсем тебиги өзболушлылыкды. Шол себәпли хем инспектор өзүңи көне танышыныңкыда отуран ялы сызярды...

Участковойы огланлыкдан танаян Худайберди район прокуратурасының старший сүлчүси Палта Ачылови хем колхоза лекция окамага геленде бир ёла гөрүңди. Шонда-да онуң эгинде хәзиркиси ялы, хер-якасы дөрт саны сарыжа йылдызлы иш кители барды. Ол сачагың башында отуранлардан дице бирини -- «Айгытлы әдим» кинофильминде Артыгың ролуны ерине етирен артисти яда дүшүрип дуран яш йигиди гөрмәнди. Шонуң үчин нәтаныш мыхманың назары башга яна совулдыгы гөзастындан дыкгат билен оңа тарап гаранярды.

Төвир галдырылансон, өй эеси чанакдыр бош чәйнеклери алып өйден чыкан угруна айбогдашыны гурап отуран Пиримгулы Абдыллаев Палта Ачыловиче лакатды:

— Нәхак иймединиз, ёлдаш сүлчи. Сиз Худайбердиниң түнтлигине эхмиет бермән, онуң бар болуп билши шол. Мен онуң тохум-тижине белет өнден-ахыра. Ата сы пахырам йүзүне гарасан, анрың бәриңе гелиберйән адамды. Нәхак иймединиз, я халамадыңызмы?!

Нәме үчиндир эйнегини дакынан сүлчи телегеплешиге гулак асян инспекторың бөврүне дүртүп өзүне гаратды-да:

— Гөрйэрмисиңиз, бу беиде нәмелер диййә?! Чекин-мәнжик ийибериң, өй эесиниң гаш-габагының чытылмагына гараман, ол дога-битди шейледир дийип бизе озалындан дуйдуран боля — дийип, кинаялы йылгырды. Соңра йүзүни чепе өвүрди:

— Ёлдаш капитан! Мен сораг эдилйән адамыңкада отуранымда ишдәми жылавлап билйән адамдырын. Галыберсе-де сиз бейле аладачыл адам болан болсаңыз, табагы такыр этмәнкәңиз айдайсаңыз болмадымы?! Халалыңыз болсун! Мен сизе телпек гойдум!

Худайберди чай экелди. Телевизоры өчүрди. Соңра гышармак үчин адам башына бир яссык оклады. Эмма өзи гышармады. Юмшак яссыкларың бирини багырына басып, хамала бергисини үзүп билмедик бергидар кимин башыны ашак эгди.

Бу онуң «хабарыңызы айдыбериң» дийдигиди. Хайытгулы ышарата гарашып дуран капитана үмледи. Үме дүшби капитан янында геленлер билен өй эесини таныш эденсоң, нәме үчин гелендиклерини-де гысгача айтды. Гепленип дурка, келлесини чалажа ыралап динләп отуран Худайберди сөзүң соңуна дыңгы берленсоң:

— Бә! Енедәм шо көне хеңнам дийсеңиз-ле — дийип, башыны гөтерди-де бирбашдан отуранларың йүзүне гарап чыкды.

Өй эесиниң тутук, ёгнас сеси, гөзүни гырпман диканлап гарайшы, айратынам онуң дилинден сыпан «хеңнам» диен сөз озалдан йүреги долуп дуран Палта Ачыловиче ярамады. Хәзир өңүни алмасаң, онуң мөрте бир

зат дийәге-де өй эсинаң еңседамарыны гатадаймагы ахмалды. Хайытгулы пурсаты элден бермән:

— Айдышларына гөрә, Бегжан билен икиңиз арасындан гыл гечмейән дост болмалы. Эгер шу геш угрунда бар болса, сизден дерңеви догры ёла гөнүкдирип билжек совалларымыза догры, ачык жогап аларыс диен умыт билен шу агшам биз сизинкә гелдик. Узак ёлдан арып гелениңизем билйәрис, нәтжек-дә иш гыссаг, айып-лашмарсыңыз — дийип, яссыкдан эгнини гөтерди.

Эсли вагтлап оя батан Худайберди кроватиң ашагында чаң басып ятан чемедаанындан бир фотоальбом чыкарды-да сен-мен ёк патладып Палта Ачыловичиң алнына оклады. Палта Ачылович отурдашларының пикирини билмек ислейән судья ялы ики тарапына гаранжаклап, әвмезлик билен альбомың илкинжи гатыны ачды. Хайытгулы сүлчиңиң бир янындан альбомың үстүне эгилди. Капитан болса жыңкыны чыкарман, папагыны башына гышык гейип чыкып гитди. Хайытгулы сүлчиңиң гашларының йыгрылмагындан капитаның гитмегине онуң жыны атланандыгыны аңды. Кәрдешиниң гахарыны ятырмак үчин болса герек, инспектор:

— Яшулы адамдыр, чайы көп ичсе отурыбилмез — дийип, Пиримгулы Абдыллаевиң «гүнәсини» акламага чалышды.

Альбомдакы суратларың хеммеси диен ялы өй эсинаң мекдеп йылларында дегишлиди. Көпчүликлейин алдырылан суратларда Бегжан билен Худайбердиниң янма-ян дурмагы оларың достлугының хакыкатдан хем «гыл гечмез» боландыгыны тассыкляарды. Галыберседе, оларың биле дүшен суратлары-да кәнди. Суратларың ашагында хич хили язгы болмандыгы себәпли, Палта Ачылович хәли-шинди «би хайсынжы класда дүшүлен сурат?» дийип сорап, сурата дүшүлен ери, вагты, кимиң кимдигини аныклашдырарды. Альбомың сахыпаларының соңланып баряңдыгына гарамаздан, энтек екеже

гызың хем суратына гөзи дүшмәндиги үчин Палта Ачылович хайрангалыжылык билен:

— Бизиң-ә валла альбомызың гылла ярыны биле окан гызларымызың суратлары эелейәр. Класында ягшы-яман гыз машгала болмаса, сапакларыңам хезили болмаяр. Гөрйән велин, сизиңем класыңызда сап огланлар окан боларлы... — дийип, өй эесине йүзленди.

Худайбердиниң йүзи бирхили ягтылып, додагының бир чети херскетленен ялы болуп дуялса-да ондан сезачыкмады. Сорагы жогапсыз галан сүлчи йүзүни туршадып, нобатдакы сахыпаны агдаранда сабырсызлык эдендигине яман гынанды. Сахыпаның ики йүзүни-де гызларың екеликде хем-де икибара алдыран суратлары безәп дурды. Сүлчи альбомы Хайытгула якын әдтди-де ясама йылгырды:

— Гөрүң, хер хайсы бир өйүң бикеси болмалы ажайып гызлар. Булар билен он йыл дәл, йүз йыллап хем биле окамак мүмкин — дийди.

— «Болмалы дәл», биреййәм болан бикелер — дийип, Хайытгулы кәрдешиниң сөзүне дүзедиш гиризмек билен Худайбердиниң гөвнүнден турды. Шондан сон өй эесиниң Хайытгула болан гарайшында нәхилидир бир дүшкүсиз йылылык пейда болуп, оңа середеңде гөзлериниң агы ак еринде, гарасы гара еринде парахат дурярды. Палта Ачылович хакында айдыланда болса, өй эесиниң пикири әнтек говулык тарапына үйтгемәнди. Өңүне гойлаң дуздан йүз өвүрмеги, өзүни совук, ресми алып бармагы өй эесиниң калбында нәразылык дуйгуларыны дөредипди. Шовуң үчин онуң дары ялы ясама херекети-де өй эесиниң назарында пил кимин улалып гөрүпйәрди. Шонуң үчин онуң сорагы уссатлык билен гизленип гойлаң дузак болаймасын дийдирийәрди.

Палта Ачылович болса өз тезегинде Худайбердиниң тагамыны датмандыгы себәпли өзүни аркайын сайярды. Худайберди Ялкабовың совуклыгы, дыммалыгы оның чигит ялы-да ынжалыксызландыранокды. Өй эесине

яраярмы, яранокмы, бу онуң өз иши. Палта Ачылович диңе өзүни гызыкландырып затларыны сорап, эшиденини билйәр.

— Сизиң билен биле окан гызларың бары шулармы я башга-да бармы — дийип, сүлчи сорагы довам этди.

— Бары шолар. Ынанмасаңыз выпускной сурат билен деңешдирип гөрүң, шолам шу альбомда, дашда дәл.

— Мен сизден ынанмаяндыгым үчин зат сорамок, гайтам терсине ынанмак үчин, аныккландырмак үчин сораарын. Сиз маңа шейле дүшүңиң!

Худайбердиниң юка додаклары бирлешип, хас бетерем инчелди. Гөрежи сүзүлип, гарасындан агы көпелди. Арман, өз өйи болярды, ёгсам дилине сырыгып гелен ажысыны сүлчиниң йүзүне пүркмөге тайярды. Соңуны гайгырып дуржак дәлди... Адам хөкмүнде халамасаңам, дөвлет адамы хөкмүнде, мыхман хөкмүнде сарпасыны сакламага борчлусың дийип, Худайберди өз-өзүни көшешдирйәрди.

Өй эеси өзүни эле алянча гарашан сүлчи нобатдакы совалыны орта оклады:

— Сизиң Бегжан билен ёлдашлыгыңыз чын болса, сиз билмели: шу гызларың арасында Бегжан билен якып арагатнашык сакланы, ягны, хат алишаны, гепиң келтеси, сөйшени болупмыды?! Гыссанмаң, ягшы ядыңыз са салың; хер халда арадан көп йыллар гечендир. Хич киме айтмаса-да сизе айтмалы, хакыкы достлар йүрекде сыр сакламаярлар, айратынам сөйги меселесинде...

Өй эеси йүзүни ере салды. Ол шол дуркуна жогап ерине келлесини яйкап, дилини жукгулдатды.

— Ери, сизиң жукгылдыңызга жогап бермекден меннетлиже боюн товламак дийип дүшүңмелими, я оңам бир анладян маңыжыгы бармы?! Онсоңам, биз тоты дәл гадырдан, бир-биримизе жукгулдашып дүшүңишер ялы. Мен сизден сорага анык гайтаргы бермегиңизи хайыш эдйәрин. Ортада сачак боланы билен бу чай башынын сакырдысы дәл, ресми гүррүң. — Палта Ачылович ал-

кымы чишип, бармаклары альбомың үстүндө ойнак-
лаян болса-да сеси велин өңкүси ялы юмшакды, гөдек
дийип, асылышмага хич хили эсас ёкды.

Аслында болса, Палта Ачылович Хайытгулының
сөзүне гидип, онуң ызына тиркешип шу ере геленине
пушман эдип. өзүне сөгүңйәрди. Кабинете чагырылан
болса, агзындан чыкан сөзүнің кагыза язылжагына гө-
ни етеп болса, бужагаз огланжык атасы ялы адамы ой-
натгы эден болуп жукгулдамазды. Сүлчүнің кабинетинде
отуранларың ниреде отурандыгыны дуймаклыгың өзем,
онуң пикириче, көп затлары анладярды. Ол гөркезме
берйәнің суссуны басып гүрлетмек—гарашыляи نتیжә-
ни газанмагың гөни ёлудыр диен ялңыш тезесини өңе сүр-
йәрди. Ол өзүнің иш тежрибесинне даянып, шейле дий-
йәрди: гөркезме берйәнің үстүне гыгырмак, горкузмак,
я гысмак кануна сыгышыи зат дәл, мунуң үчин бизе
телпегимизи терс гейдирлер. Дилиң сүйжи болсун, гараз,
үстүнден арз этмәге бахана тапмасынлар, сен говусы
шейле бир ягдай дөрөт, гой ол өзүнің ниреде, нәме
үчин ве кимиң алынында отурандыгыны хер секундә
сызып дурсун. . .

Шунча гүнден бәри бир отагда яшап, бир ишиң ба-
шында ишлешип йөрөн кәрдеши Хайытгулының гы-
лык-хәснети, отурып-туршы, геп-гүррүңи, иш билши
гөвнүне жай болан болса-да Палта Ачылович хениз «бу
йиңиде жан ынансаң болжак» диен чүрт-кесик карара
гелмәнди. Агшамларына мыс-мыслап, сорашдырып, ни-
реде нененси гарындашларының яшаяндыгыны, нәхили
везипелерде ишлейәндигини билипди, хатда Ашгабатда
медицина институтында Марал атлы гелинлигиниң окап
йөрөндигинден-де хабарлыды. Ол диңе Маралың шу
обадандыгыны, шунча йылдан бәри не өли, не дири де-
рек тапылмадык Бегжаның сүйтдеш доганыдыгыны би-
лепокды.

Өзи велин, аялының шәхердәки чагалар комбинна-
тының мүдири болуп ишлейәндигинден, ики огул ве ики

гызың атасыдыгындан гайры бир зат айтманды. Хайытгулы аслында, хич хачан-да таныш-билишлериниң, дост-ярларының ыжтымагы гелип чыкышы билен, тержиме-халы билен, гарындашларының ниреде ишлейэндиги билен гызыккланып йөрөн бенде дәлди, өзлери айтсалар-а динләрди, айтмасаларам өз гөзи билен гөрөнлеринден нетиже чыкарарды. Дернев ишгәрлериниң сынчылык адам танамак бабатындан дуйгусының йити болмалыдыгыны назара алсаң, Палта Ачыловичи хемметараплайын танамак үчин вагт етипди. Йөне велин, Хайытгулы дине иш билен бент болуп, Палта Ачылович хақында ойланмак бейледе дурсун, хатда Марала ики бармак хат ямага-да пурсат тапанокды. Вагт боланда ислег болмаярды, ислег боланда вагт. Аслында, велин, бош вагт билен ислегниң габат гелмейшиниң баш себәби-де ики дүйи гүлүң арасындан гөгерен гызган ялы, Марал билен онуң арасында Нурмырат Нуралыев диеп яш композиторың гөгермегиди. Шол ат ислегиниң терсине, гарашылмадык чакларда ядына дүшүп, Хайытгулының бөврүңде санжы болуп дөрөйәрди. Энтегем онуң дадына етиш йән «иш» атлы ялңыз дерман барды...

Харман дәнелерден дөрөйәр, деңиз дамжалардан. Хайытгулы Палта Ачыловичниң баран еринден дуз датмайшыны, агшамларына гүнделик зерурлыга өврүлөмөй ырсагалыны, ичжек боланда-да гапыны ичинден батлап, айналарың тутуларыны чекишдиришини хер гөрөнде хайран галып, бир геңси болярды. Аз гепләп, көп динлемеги эндик эдинен Хайытгулы гереклисини айдып бигерегини тә вагты-сагады гелйәнчә ичинде саклап йөрди.

Хәзир болса ол өй эеси билен сүлчиниң геп-гурруниң сеплешмейэндигиниң себәплерини агтарярды. Онуң аң етиришине гөрә, сүлчи геле-гелмәне өй эесиниң калбында гапма-гаршылыклы пикир-ойларың оялмагыны газанды, галыберсе-де, онуң ягшы ниет билен гелмәндигини аңдырып дуран гөзлери юмшак сөзлериң,

мылайым сесиң ясамадыгыны эшгәр эдип, динлейжиниң еңседамарыны гаталдырды. Диймек, беланың көрүги ясамалыкта. Гөзүнден яш пайрап дурка, гүлен болмак, я терсине, гүлүп дуркаң агламжырамаклыга ясамалык дийилйәр. Оңа келлесинде дары ялы аклы болан адам ынанмаз. Иң говусы, тебигы болшуны йитирмезлик, перделемезлик: гоӣ, гахарың геленде гахарың гелендигини билсинлер, гүленде гүлки сесиң эшидилсин!

Умунан, зәхмет ёлы яны башланан яш инспектор көпи гөрөн сүлчиниң иш усулының хем үстүнлик, хем кемчилик тарапларыны айыл-сайылламагың өзүне бу гүн болмаса эртир герек болжакдыгына ынанжы етикди. Шонун үчин үнсүни бөлмән, сорагың ызына гарашярды.

Дилини жукгулдатман, сорага анык жогап бермелидиги хайыш эдилен өй эси Палта Ачыловичиң даргурсак адамларың хатарындан дәлдигине мазалы гөз етиренсоң, өнки аграмлылыгыны саклап, шейле дийди:

— Сөйги меселесине Бегжаның гарайшы сизиң дүшүнишиңизден тапавутланярды. Ол өзүниң шол дуйгусыны хич бир кимсә жар этмән, өзи билен алып гитди. Ынансаңыз ынаның, ынанмасаңызам өзүңиз билиң. Ене нәме?!

— Мен сизиң маслахат бермегиңизе эсасланып, шу гызларың суратларыны окув гутарандан соңкы дүшүлен коллектив сурат билен деңешдирип гөрдүм. Догрудан хем, хеммеси догры гелйәр. Сизиң билен жеми сениз гыз оқапдыр, шейлеми?!

Өй эси якар-якмаз баш атып, сүлчиниң сөзүни тассыклады.

— Шейле болян болса гадырдан, онда илки гызларың суратларының ортаарасында елменип дашына нагыш чекилен, соңра болса нәме себәпдендир гопарылып алнан докузынжы суратың орны бар. Середиң. — Палта Ачылович альбомы гүррүндешине тарап өврүп, гопарылан суратың бош орнуна бармагыны дүртди. — Шона нәхили дүшүнемели?!

—Бу сорагмы я... — гүррүң?! — Худайберди алжыраңды бир терзде дашына гаранжаклады. — Сиз нәме хакыкы жәнәятчыны тапмагы башарман, гел-гел маңа асылышжак болярсыңыз, ол болмаз. Ким сизе ругсат берди? Бизем дүшүнйәрис хөкүметиң када-канунына...

Гедемси өй ээсиңиң деңаграмлылыгыны йитиренине ичинден бегенен Палта Ачылович онуң галмагалышы әвмән. совалы гайталап сорады:

—Кимиңки болмалы шол докузынжы сурат?! Мен сизе ачык айдайып: дыммалык зыян гетирмесе, сизе пейда гетирмез.

Худайберди хысс әдип, улудан бир дем алды-да кичи-жиқ гөзлерини гырп-гырпладып:

— Шол сурат мениң личны өзүмиң суратымды. Соң, хер сапар ёлдашларым гөренде мениң үстүмден гүлйәрдилер. Шонуң үчинем гопардым...

— Белки-де ол Бегжаныңкыдыр? — дийип, сүлчи әйнегиниң үстүнден гөзлерини хайяр гүлдүрип серетди.

Худайбердиниң йүзи далага дөнди. Ол этлек пенжесини чәйнегиң үстүнде гоюп чайы чайкандырялды. Муны гөрүп, Палта Ачыловичиң гөзлери улалды, ол ховул-халат жалбарының арка жүбүсини элledi.

Ялкабовың, хакыкатданам, ниети оң дәлди. Чекгесиниң бир яны титирдәп-титирдәп гидйәрди. Онун шу махалкы ягдайы ики ёлуң чатрыгында хайсы тарапына гитжегени билмән, оя батан ёлагчышы ятладялды.

Сүлчи болса элини жүбүсинден айырман:

— Бизде бар болан маглуматлара гараында, соңкы гүнлерде Бегжан билен икиңизиң араңыздан гара пишик әтлән болмалы, гатнашыгыңыз белли-күлли кесилен болмалы. Нәмәниң үстүнде араңызың бозуланыны-да айтдылар. Йөне биз оны хут өз дилиңизден эшитмекчи. Шол чакнышыгың нәме билен гутараныны-да айтжак болун, гадырдан — дийип, дурнаң үстүне урна әтди.

Өй ээси гөз ачып-юмасы салымда альбомы сүлчи-

иң элинден силтерлән алды-да иң соңкы гатындаи бир ураты гопарып алнына оклады:

— Окаң!

Палта Ачылович суратың арка йүзүндәки язгыны эсли окады: «Өмрүмизиң ахыркы сагадына чепли бир-биреге вепалы болмак арзувы билен. Бегжан 2. III. Ө й.»

— Да-а-а... иң соңкы душущык... иң соңкы. Муңа белки иң соңкы душущык диймегимиз ялнышдыр-а?

— Ялныш дәл. Иң соңкы душущык шол. Иң соңкы. — Ё-о-ок, гадырдан, иң соңкы душущык шол гүнүн өтеси, Бегжаның гайып болмагындан сөхелче пурсат иң, белки бир сагат, а белки-де ярым сагат өң болаи өлмалы.

— Душущык билен узакдан гөрүп галмагың пархы-м билмезлик я кемакыллылык я-ха чакданаша акыл-лылык.

— Диймек, сиз шол пажыгалы вакадан бир гүн өң муң билен душущыпсыңыз-да? — дийип. Хайытгулы өклапып билмән сөзе гошулды.

— Хава.

Инспектор өй эсиниң шол соңкы душущыгы ядына алмагыны хайыш эдип, өзи болса шол суратың арка-индакы язгылара гөз гездирмек билен гүмра болды. Худайберди тә соңкы душущыгы ядына дүшүрйәнчә, Хайытгулы Бегжаның альбомда ерлешдирилен бейлеки суратларыны гөрмәгә-де, арка йүзүндәки язгыларыны амага-да етишди. Өңки суратлардакы язгыларың хем-синде «Худайбердә Бегжандан» я-да болмаса дине «Худайберди достума» диен ялы бирмеңзеш стил сакла-ларды. Соңкы суратда Худайбердиниң адының бол-азлыгы, хас бетерем язгының әхени инспекторы гоз-лаңа салыпды. Ол сыр билдирмән, Худайбердинин ламасына гулак асды.

Онуң айданлары рас болса, олар ишден соң колхоз авлениесиниң янында бир-бирлерине пете-пет гелип-

дирлер. Бегжан оны өйлерине алып гидиндир, гайтманчы боланда болса оңа шол сураты ядыгәрлик берипдир. Соңра Худайберди Бегжаны өз өйлерине әкиденмиш Ишлекли хем иенмишлер. . .

Худайберди аягына палта урярды. Ашгабатлы ии спектор Бегжаның энеси билен гүррүндеш боланда, олуның йитмезиниң өң янындакы гүнлерде өе гелип-гидениң болан-болмандыгыны сорашдырып гөрүпди. Шонда эне хич кимниң адыны агзаманды. Инди ол Худайбердиниң гызларың арасындакы гопарылып алини сураты өзүмиңки дпение-де, асыл Бегжаның суратының аркасындакы язгының язылан айыны аңладян сәллара-да мүңкүрлик әдип башлады. Ичине гирсең гүнишлигинден, арасса-тәмизлигинден йүрегиң гинейә мыхман отагы инди барха даралып, дөрт дивар оңу гөвресини атагзы кимни гысып-мыжырдадып бариялыды. Өзүни гызыкландырян башга-да бирнәче сорагларла жогап алан Хайытгулы гайтжак болуп турубереңлеринде, Бегжаның суратларының икисиниң герек башжақдыгыны андырды.

Дерневчилер протокола гол чекмек үчүн эртир гү нортадан соң мыхманхана бармалыдыгыны айдып өй эеси билен хошлашдылар.

Оларың ызысүре кемпириң отагындан чыкан Пиримгулы Абдыллаев даш ишике ёлдашларына бир гил, ара бирнеме дашлашандан соң, Худайбердиниң энесинден сорап эшиденлериниң беянына башлады.

XVI

Худайбердиниң әжеси оглы өйленендеп соң Бегжаның аягы кесилендиги барадакы өз гөркезмесини гүр хандан ант ичип делиллендирен болса, Бегжаның энеси меселәни хас-да айдыңлашдырды: Бегжан Худайбердиниң тоюна-да бармандыр. Йигит етеп улжа оглундакы жада болан йүреги отлы эне Худайбердиниң март айы

ның 2-нде «Бегжанлара бардым» диеп төркемөсөнүн-
де ялана чыкарды. Шоларың үстесине сырлы хатың
нәбелли авторының «Ялкабовың яздырмаң» диеп мас-
лахатыны гошсаң, онда дерцевчилер ганхорың ызыны
чалды дийсеңем болубержекди.

Пиримгулы Абдыллаевың гатнашмагында Палта
Ачылович билен Хайытгулы Мөвламбердиев маслахат-
лашып, Худайберди Ялкабовың шахсыетиниң гараңкы
гарапларыны ягтыландырып билжек бирнече совалла-
ры тарашлап, таса гетирдилер. Ине, олар: Биринжиден,
сырлы хатың авторы ким? Максады нәме? Эгер ол дер-
цеве көмек бермек ислейән болса, онда ол «Ялкабовың
яздырмаң» диймек билен нәхили фактлара эсасланяр?
Икинжиден, нәме себәпден Худайберди ялаң сөзлейәр?
Гоюн өлдүрмек үчин узак участокда яшаян Гүйч аганы
чагырмагың зерурлыгы болупмы — болманмы? Я-да ол
Бегжаны еке галдырып, өңден йүреге дүвлен бет ниети
амала ашырмак үчин тапылан бир баханамы?! Үчүн-
жиден, Бегжаның соңкы суратындакы язгылар аслында
кимниң эли билен язылан, киме дегишли?! Булардан
башга-да Нәзлиниң ыкбалына чуң аралашмак герекиди.

Бу ики ынсаның ыкбалының бир чешмеден баш
алаян гоша яп ялы, бир-биринден асыллы, бир-биринден
гелип чыкян нетиже болмагының ахмалдыгы барадакы
чаклама Хайытгулының эркини элинден алыпды.

Сүлчүдир участковой капитан дагыларам Хайытгулы
билен бир чукура түйкүрдилер. Шу гүн-эрте эдилмели
кишлер болса шу терзде такыкланылды: аноним хатың
авторыны гөзлемеги, шейле хем Худайбердиниң Гүйч
аганың хызматына мэтәчлигиниң боландыгыны-болман-
дыгыны аныкламагы Палта Ачылович билен Пиримгу-
лы Абдыллаев икиси өз боюнларына аляр. Хайытгулы
Мөвламбердиев болса Ашгабада гидип гелмели. Бегжа-
ның соңкы суратындакы язгыларың графикик эксперти-
задан гечирилмеги зерур.

Гүнлер гечип барялды...

Хайытгулы отуран еринден Керкиниң ичери ишлер бөлүмнүнчү начальниги билен телефон аркалы геллешип, самолётың соңкы рейсине билет меселесини чөзмөги ондан товакка этди.

Эл шайыны тутмаздан өңүрти Най мирап билен душушып, онуң Худайберди хакындакы пикирини билмеги йүрегине дүвөн инспектор, сүлчини мыхманханада емигалдырып, Пиримгулы Абдыллаевниң моторында салпымуртуң гөзлегине атланды.

Экишиң гызгалаңлы гүнлери дайханлары дине атыздан агтармалыды.

Гүн энегини ере берен болса-да, экише беркидилсе тракторларың таррылдысы ятышманды. Гөзленйән адамга габат гелйәнчө, олар энчеме атызлары айланып чыккымалы болдулар. Балагыны дызына ченли чермәп, атызларың бириңде сув тутуп йөрен Най мирап Хайытгулының гелсини бегенди. Кепжесини ере сапжып, гадырлыгөрүшди. Хабар алмага эли дегмәндигинден зейренип, шу гүн-эрте баржак болуп йөрендигини яңзытды.

Аңырсына-бәрсине гөз етмейән гиңиш атызың ортасындан гечйән окаябың райшында отуранларыңдан сон, Хайытгулы Худайбердидир Нәзли барада сөз ачды. Най мирабың мурты хас бетер салпарып, гөзүниң оды өчди:

— Оуф... ф... — эдип, улудан ичгин дем алан мирап райышүсти кесеклериниң бирини элине алды-да талхакимин оврагмага башлады. — Сиз мениң көңө ярамыдырмаладыңыз, иним...

Инспекторың тамасы чыкмады. Ол Худайберди хакында гайынатаның дилиңден отлы-ялыңлы гаргышлары эшитмекчиди. Мирап болса гызыны горап билмәндиги үчүн дине өзүне гаргыңды: «Мени дәним, сакгалымдан ассаларам аз. Кино дийсе, кино гитди, театр дийсе театрга гитди... Ышколда хөвесжеңлериң кржогына-да гатнашды... Хулласы, келам, диенине дәл диймедик. Шейдибем иле-гүне масгара болдук. Баш гөтерип көчеде йөрәргимиз галмады. Бейле болжагыны билен болсак,

кино гитжек аякларыны кесмезмидик, айдым айтжак диллерики кесмезмидик? Гыз огланда гүнә ёк-ла вах, жанымың янгынына айдыберйән. Багы совук асла, багда не чәре? Хемме бела — багбанда. Шөми, иним, я шө дөлми?!

Гынанчлы баш атып, мирабың сөзүң тассыкляин Хайытгулы дессине-де:

— Худайберди-бейлеки дийип дурман, ким билен сөйшен болса шоңа чатаймалы экениңиз — дийип гойберди.

— Озалам бир ичи янан «Атамың өлжегини билен болсам, бир хеппе кепеге чалышардым» дийипдир, иним. Өзи айтмаса, даш гулакдан эшитмессек, нәбилжәк. Пылан ерден савчы гелип гояноклар, нәдерис — дийип, айдыпдырам энеси. Ёк-гайры диймәндир шонда-ха. Онсоңам мен Худайбердиниң атасына мәкәм вада берипдим. Болан иш болупдыр, инди ахмыр эдип Керки галасындан өзүңи башашак ташласаңам, пейдасы ёк. Иним инди, инди сенден хабар соралы, ишлериң ненең? Ровачмыдыр?

Онуң хер сапар габады геленде «ишлериң ненең, ровачмыдыр?» диймеси барды. Хайытгулы хем өңки жогабыны гайталады:

— Энтег-ә, яшулы, эден ишимиз үркүзен гурбагамыза дегенок. Ашгабада гидйән яшулы, салам-саргыдыңыз болса айдың. Хич кими танамаян болсаңызам, бизиң башлыгымыз-а танаянсыңыз. Ол Амыдеряның сувуны көп йыллап ичепдир.

— Эмелини, адыны айтсаң танарыс, иним.

— Хожа Назаров! Керки район милициясының өңки начальниги.

— Биз оны танарыс, иним, ол бизи танамаз. Нечельниклер еке боля, биз болсак көплүк. Йөне агыр гөрмән, гытжа дерманлардан гетирсең, о башга меселе...

Най мирабың янындан гелен угруна Хайытгулы ёл шайыны тутмак билен болды. Сакгалыны сырып, гушак-

лыгындан ёкарсыны ялаачлап, ыкжам ювунды. Ботинкасына яг чалып, өвүшгин беренсоң ене ичерн гирди. Шу махал Палта Ачылович билен Пиримгулы Абдылаев стол башында йүзбе-йүз отурып иш пайлашардылар. Кимниң нәме билен мешгулланмалыдыгыны чөзйөрдилер. Хайытгулы ак япынжаларың бирини алып, утукгы гыздырячча хернә оларыңам маслахаты ахырланды. Саг-саламат доланып гелмегини дилег эдил, капитан инспектор билен хошлашды.

Сүлчи Хайытгулыны дашындан сынлап, онуң хер бир херекетинде Ашгабада барып-гелмәге мүмкинчилик дөрөндигине нененси бегейэндигини гөрйәрди. Йигит эдил авы оңан авчы кимин, чалажа хиңленйәрди...

Йөне аңырсы он-онбәш минут гечерем велен, онуң шатлыгындан нам-нышан галмаз. Ашгабада гитмек Хайытгулы үчин дүйәде иң мүшгүл ише дөнер...

XVII

Аноним хатың авторыны тапмаклык өзүне табшырылап капитан Хайытгулы билен хошлашан дессине моторыны тарладып, гөни Дөвлетгелди Дөвхановларыңка бака елк ясады. Дөвхановың мундан бары-ёгы ики хепде өң өз эли билен язып берен дүшүндиришини аноним хат билен деңешдирип гөрмеклик көне милиция ишгәрини канагатландырманды: ол асыл бассыр-юссыр эдил дурман, баран угруна хаты окап бермекчиди, соңра болса «шуны сен нәме максат билен яздың?» дийип сорамакчыды.

Эгер хақыкатдан авторы нәбелли хат шоларың ховлуларындан чыкан болса оңы тассык этмегиң мүшгүли аңсатды: Дөвлетгелдиниң өзүниң язмандыгы эййэхачан беллиди, эгер аялына яздырандыр дийсеңем, онда аялының конспектлерини гөрәймелиди. Гүлнар гелин шу обада башлангыч клас мугаллымасы болуп

ишлейәрди. Гүман эдилйәнинң ата-әнесине болса капитан белет: олар «газана янашса-да гарасы ёкмаян» адамлар. Дөвлетгелдиниң мекдепде окаян йөрөн доганларының язув ишлери хем мекдепде сакланяндыр, диймек, клас ёлбашчылары билен гөршәймели болар.

Гараз, ашгабатлы инспектордыр керкили сүлчә өзүниң кимдигини гөркезмәге оңайлы мүмкинчилик дөрәндиги үчин участковой капитаның дийсең кейпи көкди. Өзбашдак ишлемели болапда ол өзүни иңән аркайын, хем ишжең дуйярды. Иругич дийип дурман, герек болса ярым гижелерем «пылапкес, өйдемисин» дийип, ислендик ховлының гапысыны какыберерди. Чайың үстүне барса, чай ичерди, ичгиң үстүне барса, ичги. Кәте онуң хем ызындан чакылыкчылар гелердилер. Бири тоя, я хешдеге чагырса, башга бири араламага чагырарды. Онуң тозга кимин тозаймалы әр-аялы, бир-биринден өмүрлик гечдим эдип әхт эдилен доганлары, бидерек задын үстүнде бир-бириниң үстүне пил алып топулап гоңшулары тәзеден бирлешдирип, алкыш алан пиллелери болупды. Ол хем эдил доктор ялыды, ислендик вагтын хызматыңа тайынды. Той этжеклер оны геңеш тоюна алып гидердилер, бир гүн овалындан гелип, лай депгәдә айдып гидиберйәрдилер.

Онуң юмшаклыгы, садалыгы оба-ил арасында халанса-да гуллуқ жайында халанмаярды. Ичери ишлер бөлүминиң начальнигиниң хут өзи хем оңа «Сизиң юкайүреклилигиниң ишиниңе пәсгел берйәр» дийип, нәгилелик билдирйәрди. Начальнигиң шейле пикире гелмегине бир сапаркы «этмиши» себәп болупды. Өз кабинетинде участковой милиция ишгәрлерини топлап гүррүң гечиренден соң дашары чыканларында, Пиримгулы Абдыллаевинң мотоциклетиниң хелтегиндәки даңылгы затлары гөрөн начальник:

— Хә, ёлдаш капитан, тоя барярсыңызмы, бу пешгешлер нәме? — дийип, сорапды.

Начальникден кинаялы йылгырма дәл-де, иң бәрки-

си «говы эдйәрсиниз» дийилмегини тама эден Абдылаев догрусундан гелипди:

— Бу сачаклары дерцевде ятацларың гарындашлары ибердилер.

— Ибердилерми, я...

— Әй, ёл угрума алып гайдыбердим.

— Ишинизи түкедипсиниз, ёлдаш капитан — дийин, шонда начальник оңа дилден дуйдурыш ыглан эдипди — Индикиде гайталанмасын. Сизин юкайүреклигини ише пәсгел берйәр...

Башга бири болан болса, начальнигини соңкы диеини не дәл дийсе-де дьерди. Яшулы милиционер индикиде өзүне дегиншли болмадык ишлер билен баш гошмазлыгы сөз берип, иңирдиден башыны халас этди. Йөне велики «өвренилен гылык — өрклесеңем дурмаз» дийлип, йөне ере айдылан дәлдир. Мундан соын өз болшуну үйтгедерден капитаның яшы эсли өтүшипди. Онуң начальниге берен сөзүнде дуржак болуп, аррыгыны гынамаандыгының баш себәби шолды.

Дилден алан дуйдурышының гүйжи гачар мөхлетте гечиберендир дийленде болса, Палта Ачылович биле икисиниң арасында шол өңки айдылып гечилең бигелшик бир вака йүз берип, капитаның муртуны салпардыпди. Шонда шахсы карточкасына язмак шерти билең «кебзесине елменен» кәйинжиң ол энтеклерем ашагыңдан чыкып биленокды.

Адамчылыкдыр-да, көпи гөрен капитан гөвне алмайын дийсе-де, сүлчини гөренде мыррыхы атланып, шол эден «ягшылыгы үчин» саг болуны айдасы гелйәрди. Йүреке топланан сөзлериң хеммесини йүзе чыкарсаң онда ики арада салама ер галжак дәлди. Ёк, ол асла эсасы гүнәниң өз башындадыгыны дуйман дураңокды, ядыңызда болса, сүлчи оңа хич ерде айтмазлыга вада берипди. Онуң сөзүнде дуруп билмәндигине капитаның жаны янярды. Адамының лебзи хем ағыздан чыкармыш, жаны хем. Пиримгулы ага өзүни гаты гөрмәге хаклы:

ды
ка
чо
л
ль
не
ра
дь
ур
ба
ли
ож
си
ге.
че
гар
ха
гел
де
ма
ша
ди
би
ёл
ла
ди
шо
ша
хон

дырын өйдәрди. Өңлөр нәме дийсе, лепбей дийни йөрөн капитаның инди эбетейини тапса, сүлчини товук ялы чокажак болуп дураны шонуң үчинди.

Йөнә Хайытгулы Ашгабада гиденсон, аныкланылма-лы затларың иң агырының өзүне табшырылмагы зерар-лы, капитан Палта Ачыловиче ислендик минутда мин-нетдарлык билдирмәге тайынды...

Дөвхановларыңқыда оңа илкинжи шовсузлык га-рашярды.

Дөвлетгелдиниң бир хепде бәри кеселханада ятан-дыгыны айданларында гожа милиционериң маңлайына урландан бетер болды: бир хепдәниң вакасындан биха-бар галмак! Ери, муңа агзачыклык диймән дагы нәме дисерсиң?

Капитан йүзүни гөни Халажа тутдурды. Дүкандан ожук-бужук алып, кеселхана барды. Көричегесиниң ке-силенине бир хепде гечен хем болса, энтегем Дөвлет-гелдиниң башы ясыкдады. Оны танамак кынды: хамы чекилни, дулугының сүңклери зоңтарылып дурды. Ол гара чөпүр басан йүзүни потолога тутуп ятырды.

Пиримгулы ага онуң билен бир салым аяк үстүнде хал-ахвал сорашып, хошлашман чықып гитди. Дөвлет-гелдем, онуң билен бир палатада ятанларам Нурылла деллек геленсон, Пиримгулы аганың нирә бейле ховлук-мач гопандыгының себәбине дүшүнишип галдылар.

Нурылла деллек зәхмет хакының муздыны алмады...

Диңе өз душларына геленде, гожа капитан бил гу-шагының салпарып, шамлык эдинмегиң пурсаты гелен-дигини билди, билсе-де өйлерине совланы билен бары-бир богазындан зат гечмежегине гөзи етик боланы үчиң ёлуны довам этди. Ол илки мыхманхананың ишини до-ландырян голак яшулудан хаты гетирип гидениң ким-дигини аныклап, тайяр чайдан бир овуртлады-да гөни шол ады тугулан почтальоныңка сүрди. Дайханлар аг-шам чайларыны гич ичйәрлер. Пиримгулы аганың бараң ховлусында инди газан атарыларды...

Капитан бу ерде-де кән эгленмеді. «Белки-де колхоз правлениесинде маңа көмек этжек тапылар» диен хыял оңа ганат бекледі. Палав кәди кимин сүйри келлесе тақыр сырылан, әйнегини емшик бурнуның ужуна мүндүрип, чот какян баш бухгалтер онуң билен баш атып саламлашды-да, десмала чоланан чәйнеги оңа бакап сүйшүрди. Чотда жемленен санлары кагыза гөчүрив алансон, хасапчының мыжыррык болан кагыз ялы гин маңлайының гасынлары язылышып, бирнеме текизленди:

-- Сораң, атдаш!

-- Сиздендир.

— Хетдимиз болмаз, атдаш, ики гүнлүк улы болсаңам, улусын, сораш.

Саг-аманлык сорашыландан соңра, капитан экишиң гидишинден хабар сорады. Хасапчының маңлайындакы гасынлар хас көпелди:

— Шу йылкы гыш нәгуран башына гәрди, атдаш?! Яман гич башладык, хәли ярпам боланәк. Хә дийип жан эден-ә боляс, атдаш. Райунданам «нәтдиңиз» дийип тилпун үстүне тилпун, гел-хә геллик, гит-хә гитлик... Райун боюнча орта гүрпде барёрыс, атдаш — дийди.

— Хабарым бар, мундан буян экишиң депгини тизлешер, ховада ганыматлашып баряр. — Шейле диен угруна капитан янбукжасыдан авторы нәбелли хати чыкарып, хасапчының алнына гойды. — Инди, болса халыпа, атдашлыгың чын болса, шу хаты язаның ким дигини маңа аныклаш. О герек, бу герек дийлип язылаң арза-парзалар... документлер сенде сакланяндыр.

Баш хасапчы хата бирлай гөз гездирип, манысыны маңзына синдирди:

— Чак-чен әдилйән бармы, я бирбәшдан дөрмелими?!

Капитан бираз бөврүни диңләп, ише дегишли бир адам бар болса, барының атларыны санашдырды. Атдашының агзындан чыканыны сыпдырман кагыза язып

алаң баш хасапчы «инди болды» дийленден соң, еңилдем алып, күрсүсүннң яплангыжына аркасыны диредит:

— Эрте ир биленжик гелэй, атдаш. — Атдашының йүзүннң бада-бат чытыланыны гөрөн баш хасапчы ене стола багыр берди. — Я өкде телекми!?

— Телек болмаса... нәсини айдырсың, халыпа!

Атдашларың хер хайсы столуң бир янына гечип, шкафларда режеленип гойлан галың папкаларың бирин-бирин чаңыны какып уградылар. Йөне велиң олар хәлки дүзүлен списокдан тиз йүз өвүрмели болдулар. Бир-ики йылың герекли документлери жемленеп күти папкалардан айры-айры адамларың эли билен язылан кагызлары гөзлән отураңдан, адамларың атларына гараман, бирбашдан хатлара гарамак хем еңил, хем пейдалы. Егса, аягы душакланан көшек ялы, дерңевнң өрүси дар болярды...

Хәли-шинди бармагының ужуны дилине дегирип, папкаларың сахыпаларыны ағдарышдырян баш хасапчы қиминдир эли билеп язылан кагыз габат гелдиги десенине ики тарана-да дең аралыкда гойлан авторы нәбелли хата гөз айлаярды, гөвнүңе чирк гитсе, хатлары бир-бирине дегширибем гөрнәрди, меңзешрәкдир өйденини әтияч үңи капитана-да гөркезип:

— Ханы өзүңем бир бак-ла, атдаш, сен херхалда исписалистсиң --- диййәрди.

Авторы нәбелли хат билен бейлеки бир хатың меңзешлигини танап-танамазлык үңи специалист болмаклығың гереги өкды. Дерңевнн гызыкландырян ики сөзпри харплар билен ялыышсыз, дүрс язувың кадасындаң чыкылман язылынды. Бу какда гүррүң болаң махалында эсасап ики пикир дөвкөлиңди: Биринжи пикир (Хайытгулы): соватлы элден чыкан язув. Почеркиниң таналмагындаң гөркүвың билкастлайың эдилеп иш днерлермуца. Иккинжи пикир (П. Ачылович): я-да, язан окувчы. Мен дүрс язув дүзгүннннң берк сакланыммагына эсасланярын. Мысал үңи, ине, бизем соватлы адамлар-да.

Хәзир барымызы бир класа жемләп, дүрс язувдан диктант язмалы дийселер нәдерис?! Орта баха алып билсең кайылсың, гадырдан!

Капитан чакламаның башкысындан башлады. Палта Ачыловиче гәрә, ашгабатлы инспектора көпрәк хормат гойяндыгы үчин, онуң сөзүни сүлчиниңкиден аграмлы хасаплаярды.

Атдашлар баса отурып, гижәшиң яры төвереклериниченли ишледилер. Эмма бу ерде ене-де Абдыллаевич палтасы даша дегди. Шейдип, биринжи гүнүң гөзлеги шовсузлык билен тамамланды. Онуң ишини шовлуландыржак, муртуны товлуландыржак гүн инди догмалыды...

XVIII

Хайытгулы Ашгабатда. Пиримгулы ага бойнуна алап табшырыклары билен мешгул болуп йөр. Мыхманхананы дуршуна еке өзи сорап ятан Палта Ачыловичиң гөвүн шәхери гөчи гөчен өе дөнди. Ол өзүниң шол ягдайыны боюн алмажак болуп ятып гөрди, болмады, душа дүшүп гелди, ене болмады.

«Адама дүшүнмек кын» — ички эшигинде мыхманхананың коридорына чыкып, ики тарапа гезим эдйән сүлчи хыял керебине чолашды. — Ыссы болса, совгы күйсейәр, совук болса, ыссыны. Гар ягмаса, «мунданам бир гыш болармы» — диййәр, көп ягса, бу гыш-а башына гөрди — диййәр. Биримиз шадыян ойнап-гүлүп йөрсек, башига биримиз она «еңлес адам» — диййәрис. Гөзгашымыз чытык болса «пыланкесиң-э элмыдама атасы яңы өлен ялы» диййәрләр. Тебигат бизиң хеммәмизе яранжак болса, лолы хелей боларды. Пасыллар чала дөвлөн дөвек кимин гарым-гатым боларды. Дүйнем, дерңеви еке өзүм алып барян болсам, көп иш эдәйжек ялыдым. Ашгабатлы оглан билен бир отагда ерлешениме өкүнйәрдим. Бир-биреге пәсгел берйән ялыдык, гөв-

үмө болмаса. Еке болсам дынч алайжак ялыдым, ислән вагтым туруп, ислән вагтым ятып, ислән вагтым ишләп. Инди болса дөрт дивар гысач ялы гысып баряр, ханымы ниредә гойжагымы билемок. Адам ялы мердемек, адам ялы намардам...»

Ол бирденем ода-көзә дүшди: харсал гейинсе-де, салың гара папкасыны яныңдан гоймалы дәлдигини яныңдан чыкармады. Кителиниң иликлерини ёлугрына алыдырип, ниредесиң Худайберди Ялкабовларың төвереклерини дийип мыхманханадан башыңы сайлады.

Өңки планына гөрә, ол хәзирки барян ерине агшамара, хеммелер мейдан ишлеринден доланып геленсон гитмекчиди. Ичи гысыберенсон болса, бирденем «Маңа хеммелер герекими? Гарри-гуррулар өйлериндидир. Асыл ишол хеммелериң ёк махалы мен ишлемели» диен хыялыны ел учуран елегә дөндериңди. Ялкабовларың өйлеринде төверекләберенде, ол нирәдир харс уруп барян Най мирабы гөрди, гөрсе-де гөрмедиксирәп гидиберди.

Бизда галан Най мирап ёлуң ики тарапыны тутуп иштан дарагтларың арка тарапыңдан зымдырылып алынган чыкканда, Палта Ачылович бир әдим ыза тесди:

— Да-а-а, сакалдаш, яңы ызда галан ялыдыңыз велин...

— Ёлдаш пуркрор, ёлуң келтесини, узагыны билмек, бизиң шу тайлы болдугымыз дәл. — Най мирап гөрүшмек үчин элини узатды. Эллешдилер. — Ишлер ровачмы, ёлдаш пуркрор? Инимизем Ашгабада гитжек ишйиб-ә йөрди, гидендир-дә элбетде.

— Гитди, сакалдаш. — Сүлчи сорагың илкинжи бөгетини жогапсыз галдырды. — Ганымат, биругра гидип дур.

Сүлчи геплешигиң арасыны ёлмагың эбетейини аггарярды. Хошлашыгы якынлашдырмак үчин:

— Худайберди Ялкабовларың өйлери шу голайда болмалы, мен ялңышамок герек, гадырдан? — дийип сорады.

Най мирап ялңышмандыгыны тассыкландан соң, диллине гелип дуран «хош онданың» дерегине:

— Сағлык нәдйә, сакалдаш? — дийип, башына беланы сатып алды.

Эмма онуң чакышың терсине, Най мирап:

— Ай, ёлдаш пуркрор, бизиңки бир йыкма-йыкылдыр-да — дийип, хошлашмак билен болды.

Шол аралыкда Палта Ачылович өзүниң шу адама болан нәанык гарайшыны эсассыздыгыны андымы, нәтдими, оңа шу ере гелмегиниң себәбини яңзыдып, гураксы сесини яг ялы юмшатды.

— Сакалдаш, «юрды белет чапар» дийипдирлер. Сен маңа айт: хей шу төвсреклерде отурымлы гассап бармыдыр? Шуну билибилсең, сен мени хер өе бир баш сокуп чыкмакдан дындарарсың, сакалдаш.

Мирап, хемшише бир задыны йитирен ялы ашак бакып йөрен назарыны ерден үздү-де, бирхаюкдан:

— Хо-ол, ховлыны гөрйәрмиң — дийип, Ялкабовларың өйлерини гөркөздү. — Ол-а — Худайбердилериниң болар, шолардан догры ёл билен йүз әдим йөре-де, дашына айланан пагсасы бейлекилерден бир гөз белен ховлының ишигини как-да «Маңа Сапбы гассап герек» дийәй, ёлдаш пуркрор...

Олар бир-бирлеринден мишетдар болуп, гөршү дурмагы вадалашып айрылышдылар.

Аңырсы ики сағатлардан сүлчи Сапбы гассапларын ишини битирини гайдып гелди. Кейпи көкди. Йүреги бир неме гинәи ялы болунды. Гелен угруна өе-де гирме мыхманхананың алындакы үзүм сабатларының ашагында гойлан столуң дашындакы отургычларың бирини бир гыра чекип, дызыны әнди, Шапбат ялы гөк япраклары арасындан ере дүшйән гүи шөхлелери ере сечилеи бир гысым күмүш теңге мысалы ялдыраардылар.

Гөзе гөрүмейән микроблар ялы, келлесинде гыбырда-гыбырт херекет әдйән үзлем-саплам фактлар бир

-бирлерине биригип, бир тутуш чакламаны эмеле гетир-йёрдилер.

Ниредендир, огры пишик ялы, билдиригсиз пейда болан голак гожа элиндэки сүзмели жамы стола такыр-дадып гоянда, сүлчинин дарагта гонан серчелерин топ-лумы ялы, бир ере жемленен пикирлерин үркүп, хер хай-сы бир тарапа дүв-дагын пытрап гитди.

Голак гожаның гетирен окарасыны гөрен сүлчинин озалдан экип гоян гуман тохумлары бир демде гөгерди: аноним хаты bize говшуран ким? Голак гожа. Гүнде-гүнаша одук-будук гетирен киши болуи, бизден гөз-гу-лак болуп йөрөн ким? Голак гожа. Нэме ол бизи үзнүк-сиз эклемеги өз үстүне алар ялы шейле артыкмач гурп-лы адаммыка? Пул хөдүрлесең, гахары гелйэр... Догры, обалылар, умуман, хөдүр-керемн говы гөрийэрлер. Эмма бу дереже дэл... Аяк басышы-да бир хили ичалыңкы ялы, йүз-гөзи-де бир хили...

Палта Ачылович голак гожа билен икичэк душун-магың чемиин агтарып йөрди. Хер гезек, аматлы пур-сатда, Хайытгулы гелип, онуң ниети ызына гайдан ас-гырык ялы, баша бармаярды.

«Айны вагтында өз аягы билен гелди» дийип, Палта Ачылович зигир-зигир йөрөп, гидип барян гожаны ызы-на гайтарды:

— Сакалдаш, ханы дур!

Голак гожа ызына доланса-да отурмады.

— Отур, сакалдаш, ики агыз сөзүм бар саңа.

— Биз хемише отуран ялы, сүлчи. Отуран ялы хе-мише.

— Да-а-а... Ялкабовы тамаянсың, сакалдаш? Сорага гысга, долы жогап бермелидир, сөзүң долы манысында. Ялыңш гөркезме берени капун халанок. — Сүлчи галың гара паикасыңы ачмаса-да эйнегини велин дакыңды.

— Ялаң сөзлөрдөн яш гечендир, сүлчи. Яш гечди ялаң сөзлөрдөн.

— Да-а-а...

— Онсоңам мен киме гөркөзмө берипдирин? Гөркөзмө? Киме? мен онсоңам...

Назары барха йителйән сүлчи бармакларыны гарыныц үстүнде ойнадып:

— Алжырама, гадырдап — дийип, дикелибрәге-де отурды. — Гөркөзмәни сеп маңа бермели, маңа. Дүшнүкли герек, сөзүң долы манысында? Да-а-а... Сениң шу төвереклерде яшаян гарындашларың бар болса, олар кимлер, ниреде, хайсы везипәни ерине етирйәрлер, айтмалы боларсың — Дүзгүн шейле, сакалдаш.

Голак гожаңың сүлчиниң болуп отурышына гүлкүсн тутарды, эмма оюн ялы башланан гүррүңин барха чыныргап баряңдыгы үчин сакланярды. Болса-да гожа сүлчиниң геплерине башкы гарайшыны үйтгетмән, әвмезлик билен жогап гайтарярды:

— Ялкабовы танаянсың диймединми, сүлчи? Ялк...

— Гадырдап сакалдаш! Мен сенден Ялкабовы сорамок.

— Ялкабовы танаянсың диймединми, сүлчи? Танаянсың диймединми?

— Мен Ялкабовың адыны диле аламок. Ханы, варсакыны гутар, сакалдаш.

— Ялкабовы сорадың, сүлчи. Сорадың Ялкабовы.

— Со-ра-мо-ок диййәрин ене-де бир гезек. Сениң нәме хакың бар..?

— Тогсан, йүз, сүлчи.

— Нәме, тогсан-йүз?

— Зәхмет хакымы сорадың, сүлчи. Сорадың зәхмет хакымы.

— Мен сениң зәхмет хакыңы башыма япайынмы? — Сүлчи ниредендир чогуп гелен гахар толкунларыны ызына серпикдирип билмән, стола юмрук урды.

— Онда мен нас атжак, сүлчи — дийип, голак гожа ак бизден гиң бичилен балагының чермегинден нас кәдисини чыкарды-да дилини душаклады.

Өзүниң хетденаша гызмалык әдендигини аңан Палта

Ачылович дессине совашыпды. Эмма ол өзүниң сува оклан гармагының гурчуксыз галаныны гөрүп дурды.

Ёк, Палта Ачылович утдурманы халаян адам дәл. Бир утулса, бәш утар. Индики сапар хас сересаплы болар. Гурчугыны ийип, гармага илмедик балыгы тутжак болуп ол элиндеи геленини эдер.

«Чакымдан хас улурак балык билен иш салышырын» диен نتیжә гелендиги үчин ол мундан соң гармагыны улудан ясамагы максат эдинди: «Улы балыгы тутмак үчин улы гармак герек».

XIX

Хайытгулы дөртленжи гүн дийленде Ашгабатдан доланып гелди. Ол гелеи бадына өзи гетирен дервайыс документи ёлдашларының дыкгатына хөдүрледи.

Графики экспертизаның نتیжеси

Мен, республиканың ичери ишлер министрлигиниң ылымы-техники бөлүминиң графики эксперти Хожакгаев Хожадурды, билимим-ёкары, шу кәр боюнча иш стажым 9 йыл, нәдогры заключение берлен халатында женаят жогапкәрчилигине чекилжекдигим хакында дуйдурыландан соң, дерзеви алып барян сүлчиниң карарына дегишлиликде Бегжан Веллековың ики саны суратының аркасындакы язгылар боюнча графики экспертиза гечирдим.

I

Барлага берлен суратларың ирки вагта дегишлисинде «Худайберди достума Бегжандан ядыгәрлик үчин. 1956 й, октябрь» дийлен язгы, соңкы йылларда дегиш-

лисінде болса «Өмрүмизин ахыркы сагадына чепли бир-биреге велалы болмак арзувы билен. Бегжан. 2. III. 58 й» диен язгы бар. Язгыларың икиси-де бир хили гөк сыяда авторучка билен язылыпдыр.

II

НЕТИЖЕ: Язгыларың икиси-де бир адамың эл язгысы. Суратларың илкинжисиниң аркасындакы язгыда башга бир вагтда башга бир кишиниң голы билен артдырылан-кемелдилен сөз хем, сан хем ёк.

Суратларың икинжисиндәки текст хем өзүниң башкы өзболушлығында сакланылыпдыр, артдырылан-кемелдилен сөз ёк. Диңе шол язгының язылан вагтыны гөркезйән «2. III. 58 й» диен язгыдакы март айыны гөркезйән үч саны бирлик санының соңкусының өңки икисинден бирлөче ай соң артдырыландыгы аныкланды. Шол соңкы артдырылан бирлик (I) саны басылып язылып бабатындан хем өңки ики саны бирлик (II) санлардан тапавутланяр.

Шол суратың аркасындакы язгының язылан гүңүий гөркезйән санларың асыл нусгасы «2. III. 58 й» болман, «2. II. 58 й.» болмалы.

График боюнча криминалист — эксперт...

Гол

— Диймек, биз ялчышмандырыс-да? — дийип, Палта Ачылович Хайытгулы экспертисиниң нетижесини оқал гутаран дессине хич кими гелдетмөн, ички бегенживи дашына чыкарды. — Диймек, биз догры ёла дүшүндирис-дө, гадырданлар?!

— Элбетде, Худайбердиниң Бегжаның язгысының өз пейдасына галлашдырмагы, догрусундан гелмөн, ялап сөзлемеги... гең — дийсе-де, Хайытгулы Палта Ачыловичиң вагтындан өң гелен нетижесине гошудмалды... — Мен Ашгабатда боланымда Най Мирабың гы-

зының ықбалы билен гызыкландым. Дыкгата дегишли ене бир ваканың үсти ачылды — Нәзли билен Бегжан бир-бирлерини сөййән экенлер. Нәзли ики йыллык мөхлет билен Овганыстана гидипдир. Бүтүн машгаласы билен. Хатың текстини язып, бөлүме гоюп гайтдым Министрликде онуң адресине говушмагының аладасыны эдерлер. Инди болса хер ким өз аныклан затларыны айтмашак эделиң. Пиримгулы ага, сөз сизден.

Гожа капитан сөзи узага чекдирип дурман, гөзлегериң беяныны бәш-алтыжүмледе жемледі. Аноним хатың авторының ады тутуланда болса, отуранлар өз гулакларына ынанмадылар. Айратынам Хайытгулы Мөвламбердиев бу хабара айратын гызыкланма билдирди. Гошмача сораглар билен капитаның айтман гечен жикме-жиклигини тәзеден гайталатды.

Инди гезек сүлчиденди. Ол әйнегиниң чүйшесини эл яглыгы билен арассалап дакынды-да, галың гара папкасыны өңүне алды. Аноним хатың авторының гарашылмадык адамың үстүнден алып бармагы оңа-да тәсирини стирипди. Эмма ол Пиримгулы Абдыллаевиң тапындысына герегинче әхмиет бермән, өз пикирини өңе сүрди:

— Гүйч гассаба йүз тутмак зерурлыгы болупмы-болманмы?! Хеммәмизе белли болшы ялы, ганхорың ызыны чалмак үчин шу сорагың чөзүлмеги хөкманы суратда мөхүмди. Ине, шу меселәни мен гутарныклы суратда аныкладым.

Сүлчиниң тассыкламасына гөрә, гоюн сойдурмак үчин Гүйч аганы ёлдан гоймага хич хили зерурлык болмандыр, Худайберди Ялкабовларың эдил алкымларында яшаян гассап Сапбы Сапаров билен Худайберди дагылар гелим-гидимли болупдырлар. Сапбы ага өз дүшүндиришинде «Гоюн соймалы болса нәме үчин маңа гук диймедилер-кә?!» дийип, хайрангалыжылык билен гөркезипдир.

Такык болаң фактларың эсасында хер ким өз ге-

лен нетижесини орта атмалы боланда-да Палта Ачылович бейлекилерден өнүртүледі:

— Бегжан билен Худайберди — дост. Бу — факт. Догрумы? Догры болян болса, гадырданлар, соң Худайберди Нэзлә өйлөйөр. Эйсем нэмүчин Бегжан оларын тойларына бармандыр? Булар хем факт. Мен озал диңе Худайбердиниң энесиниң айдаңларына салгыланярдым. Экспертизаның нетижеси болса гөршүңиз ялы, мениң чакламамы бүс-бүтин тассыклайар: Худайберди Бегжан билен сөйшүп йөрөн гыза өйлөйөр. Шонуң өзи онда достлук дийлен мукаддес дүшүнжеден нам-нышан ёкдугыны аңладяр. Өйлөйөр. Эмма Нэзлиден онуң тамасы чыкмаяр... шол себәпли ол гызы өйлерине иберйөр, гайтаряр. Шондан сон.. онуң йүрегинде Багжана болан йигренч оды туташяр. Ол гүн-гүнден гүйжейөр. Ол өзүни масгара болан адам хөкмүнде хасаплайар ве шол гйже хем йүрегини совадяр. Инди ызыны диңләң—ганхор өзүнден гүман эдилмегинден горкусына, Бегжаның Нэзлә берен ядыгәрлик суратына язылан язгыны өз пейдасына галплашдыяр. Дерневиң өз вагтында нетижесиз гутарандыгыны хем диңе шунуң билен делиллендирмек болар. «2-нжи февралың,» «2-нжи март» эдлип галплашдырылмагы — Худайбердини шунча йылдан бәри жөнәята чекилмекден хем гылыч хем галкан болуп гораңдыр.

Бегжаның Гүйч аганың ызына эермән, гөни гечин гидибермеги шол тайда Дөвлетгелдиниң дурандыгындан дәл-дә, а именно, Худайберди билен арасының нәсәз боландыгы үчиндир. Ганхор — Худайберди Ялкабов. Гөюн сойдурмак меселеси — Гүйч аганы саклап, Бегжаны еке галдырмак үчин тосланып тапылан бир бахана. Мениң пикиримче, Худайбердини хаял этмән туссаг этмек герек.

— Бу фактлары никәр этмек гаты кын, эмма... — дийип, Хайытгулы гыссанман агзындан чыкян хер бир сөзүни аграмлап гөрүп гепледі. Эмма, Нэзли билен

Бегжаның сөйгүсү, галыберсе-де, аноним хатың авторының аныкланмагы... башгача бир угруң ызарланмагыны талап эдйэр...

Палта Ачылович Хайытгулының энтек долы тертип-лешдирилмедик, таса гетирилмедик чакламасы билен разылашмады. Ол дегишли документи ресмилешдирип, капитаның моторында Керкэ гидип гелди. Агшам сагат секизлер төверегинде, инспектордыр участковой капитаның гатнашмагында Керкэ прокурорының голы чекилен ики саны ордер билен Худайберди Ялкабовы ресми сурапта танышдырды.

Туссаг эдилениң элини аркасына тутдуруп, Керки түрмесине алып гитдилер. Хэли «мениң нэме герегим чыкдыка» дийип, ичи долы санжы билен гелйэркэ, мырманхананың ишигинде дуран үсти япык, айналары демир гөзенекли, гара машины гөрүп, гонжуна гор гуйлан Най мирап:

— Берекелла, иш битирдиңиз — дийип, дерцевчилери гутлады-да биринжи ёла насың реңки сиңен сыртарып дуран дншлерини гөркезип түйс йүрекден йылгырды.

XX

Гүндизлерине көлеге күйселип, агшамларына дашарда ятылян гүнлериң биринде оба почтальоны Маралың дөвлет экзаменлерини үстүнликли тамамландыгы хакындакы бушлук телеграммасыны алып гелди. Хайытгулы сөйгүлисине гутлаг телеграммасыны иберип, почтадан чыкып барярка Веллек ага билен тас маңлайы чакнышыпды.

Олар эсли вагтлап душушмандылар. Дерцев ишине көпе яраны төзелейэн бихуда зат хөкмүнде гараян Веллек ага Хайытгулы дагының үч айы аяклап гелйэн төзлеги гызыкландырмайрды. Яшулының хүй-хэсиетине белет болан дерцевчилер хем өз гезеклеринде онун чөл-

де боладыгы себәпли ише көмөк берип билмежекдигини назара алып, оны кәнир азара гоюп йөрөнөкдылар. Хер хачан гереги чыканда, Бегжаның әжесиниң иш ерине барайрдылар.

Салама баш гөтерен яшулы Хайытгулыны дессине танап, аяк чекди. Саг-аманлык сорашды, гызына телеграмма бермек үчин гелендигини айтды. Эмма иш хакында велин хич зат сорамады. Яшулының Хайытгулынын көмеги билен Ашгабада иберен телеграммасының мазмуну шу ашакдакы ялыды: «Көрпәниң тойы — айын 27-синде. Хөкман гелжек бол. Атаң».

Тоя гелжек болса, онда ене дөрт гүнден Маралың ёлуна гөз тутубермелиди. Хайытгулының гөвүн гушы ал асманга гөтерилип, мыхманхана бармаздан озал обаның ичинде бимаксат гезим этди. Йүрек Маралы күйсейәрди... Эйсем-де болса оларың арасы о диерлик саз дәлди. Марал Хайытгулының гатнашыкларында, геп-гүррүңлеринде нәхилидир бир совуклык дуюп, махал-махал гөвни гүмана гидйәрди: экзамен гүнлери, пәсгел бермежек боляндыр, галыберсе-де, ара даш, баш уран иши айдып-диерден кәң, кын...» Шу пикирлер ынам сүтүнлери болуп, онуң калбыны сарсырман сакляардылар. Егса, ол эгленмән Хайытгулыдан дүшүндириш талап әдип билерди.

Хайытгулының дердине болса биз белет.

Ол, хакыкатданам, экзамен дөври болансоң, Марала пәсгел бермежек болярды. Болманда, онуң Нурмырат Нуралыев диен яш композитор билен ыснышыклы гатнашыкларының себәпжиклерини айгытлы суратда сорамага өз гезегинде дүшүндириш талап этмәге эасас ёкмуды нәме?!

Ядыңызда болса, Бегжаның суратыны графки експертизадан гечирмек үчин Ашгабада гитмек зерурлыгы дөрәнде, Хайытгулы бегенжинден ики болуп билмәнди. Йөне соңкы минутларда онуң бегенжини гынанжа яздыран бир гарашылмадык вака болуп, Ашгабада гит-

мек онуң учин дүниәде иң бир агыр тешвише өврүлипди. Хәзир шол ваканы беян этмегиң айны вагты.

... Ашгабатлы инспектор чалажа хиңленен болуп, көйнекдир жалбарына үтүк басмак билен гүмра болса-да гулагы радиодады. Шу махал пайтагтдан республикамызың чөклерине дегишли соңкы хабарлары эшитдирилйәрди. Капитан гиденсоң, эгниндәки майкасыны хем сыпыран Палта Ачылович болса юмшак дүшегиң үстүнде гулагыны радио тутуп ятырды. Эртирине хем агшагына соңкы хабарлары диңлемек — сүлчиниң демир хануна өвүрен дәплериниң бириди.

Диктор соңкы хабарлары окая гутарандан соң, айдым өвредилиш гешлешигише башландыгыны хабар берди. Ярым минутлык аракесмеден пейдаланан Палта Ачылович дикторың дилине өйкүнип:

— Биз колхозың чепер хөвесженлери болса дәл, садырдан диктор, айдым өвренер ялы. Биз кодекс билен иш салышян адамлар, багышлавериң — биз оны соң, өврененлерден эшидәерис — дийди-де радионың «сесине сув гуйды». Эмма сүлчи хернәче гынанса-да, нурбаты бада-бат ызына товламалы болды. Хайытгулышың айдым өвренеси гелйәрди. Соңрак «вах, сен айдым өвренмәнжик гечсең болмаярмы» дийип, өзүне көйинжегини шол хәзир ниреден билсин!

Айдым өвредилишигине башламаздан өңүнчә диктор айдымы дөреден композиторың дөредижилиги хакындакы гүррүңе гечип, Нурмырат Нуралыевиң адыны тутанда, Хайытгулы болуп биленини болды. Дуйдансыз үстүнден бир бедре совук сув, гуйлан болса ол «вах» диймезди. Габанжаңлык тикениниң ызасыны озал чекип төрмедик йигит шол тикениң аягына дәл-де йүрегине батып баршыны инди хас ачык дуоуп дурды.

Нотаныш бир йигидиң сөйгүден долы калбында тензеле дөредйәндигинден бихабар диктор композитор барадакы өвгүсини хетденаша жошгун билен довам эдәрди: тәзе дөреден бу айдымы композиторлар сою-

зында динленилип, ёкары баха мынасын болды. Айдымын дөрөйши барада гүр бермегини хайыш эдип, биз талантлы композиторы студиямыза чагырдык. Сөз сиздендир, Нурмырат жан...

Нурмырат жан сөзүне «өңрөк биз композиторларын бир топары болуп, медицина институтының студентлери билен душусыпдык. Шонда...» дийип, башладам веллин, Хайытгулы овордына алан сувуның барыны бир яна пүркүп, жалбарың бир яныны бедрә батырана дөндерди.

Композитор болса богазына барха аграм саярды. шол гызың чыкышы маңа яман берк тәсир этди. Тәжбир операның үстүнде ишлейэндигиме гарамаздан, шол айдымың сөбүгине дүшмөсем, ятып-туруп карар тапма жагыма берк гөзүм етди. Гошгы гошян айдымчы шахыр достларымың бириңиң янына барып арзымы айтдым. Текст берк гөвнүме ярады, башладым. Мениң хич бир айдым-сазым-да шейле еңил, шейле чалт дөрөмәнди. Мен шол айдымы бизи йүз гөрмән танкыт эдем мединститутлы йити овадан, йити акыллы студент гыза багышлярын...

Хайытгулы радноның симини согурып, зары билен сре чалды-да яңыжа десмаллан геймлерини пенжеләп, чемоданына дыкышдырып уграды.

Айдымың шол тарыхы билен бичак гызыккланан Палта Ачылович шол «тарыхың» Хайытгула ёкуш дөгенини гөрүп дуран хем болса, диши согрулан ялы лаңна ериңден гөтерилди:

— Мен сизи уммасыз хорматляярын, Хайытгулы Мөвламбердиевич, йөне айдымы эшидели... Айдымларам гөрүп отурсак бизиң чакламаларымыз ялы, конкрет фактлара эасасланян экен-ов... гаты гызыклы зат.

Айдымың сазы-да, шахырың сөзи-де, айдымчының лабызлы овазы-да дийсең якымлыды.

Ашгабатда Марал билен душусмазлыгы берк йүргөнгине дүвен болса-да, Хайытгулы соңкы гүнүң агшамы

мединститута аяк үстүндөн барып гайдыпды. Хайытгулыны «барман» диен ерине бардыран зат композиторлы меселәни айдыңлашдырмак ислегиди. Эмма бада-бат гүррүңиң барлагың нетижелерине сырыкмагы дервайыс бир тәзелигиң үстүндөн элтипди.

Нәзлидир Бегжаның арасындакы арасса сөйги сырларыны айтмак билен дерневиң угруның үйтгемегине себәп болан Марал Хайытгулының үстүне ягдыран сорагларының нәме герекдигине дүшүнмәнди.

Яш композитор барада келам-агыз сөз ачылман, гысга пурсатлы душушык дуршуна шол тәзе тапында сарп болупды...

Дөвлет экзаменлери гутарандан соң хем институт билен хасаплашжак болсаң, бир-ики хепде гүйменмели болуняр. Дипломлары говшурмаклык тоюң болмалы гүни билен габат гелсе, я бир гүн-ярым гүн соңа галдырылса, нәтжек? Бу затлары өз вагтында өз башындан гечирен Хайытгулы сөйгүлисиниң гелжек-гелмежегини белли-күлли аныкламак үчин телеграмма иберилен гүнүн агшамы онуң билен телефон аркалы хем гүрлешди. Ол сөзүни узалтман, диплом берилсе-берилмесе, тойдан өңрәк етишип гелмегиниң зерурдыгыны Марала яңзыдып, оны иңкисе гойды.

Марал:

— Шейле зерурмы мениң бармагым? Уямың тоюнда мениң болмагым хөкман. Диңе шол дәлми сениң айтмакчы боляның? Я башга... — дийип, алңасаберенсоң Хайытгулы:

— Меселе көп тараплы, Маралым. Оларың хеммесем сениң уяң ыкбалы билен багланышыклы. Эгер... соң пушман этмежек болсаң, басым гел. Мен сени аэрапортда гаршыларын — дийипди.

— Онуң ялы телек болса, онда мен эртир, ирки рейсе билет аларын, дипломы хачан аланда нәме.

Хайытгулының гыссага дүшмесиниң эсассыз дәл-дигине Марал соңра гөз етирер.

— Да-а-а, ине, инди сизиң билен ап-аркайын гүр-лешмәге вагтымызам бар, ресми отагымызам бар. Сачак башындакы гепден болмаз, гадырдан. — Сораг протоколларың бир дессесини эле голай аралыкда гоян хем болса Палта Ачылович оны долдурмагың гамыны иймедди. Ол магнит лентасыны ишлетди. — Хәзирки ягдайларам өңкүден аматлы. Элбетде, бизиң үчин. Өз өйүңизде сиз адам шахсыетине шикест етирмәге хетдиңиз чатынды. Кемакылам биз болупдык, бейлекем. Айбы ёк. биз дөвлет адамсы... Бегжаның ким билен сөйшендигини айдып билжекми?

Худайбердиниң болуп дуршы жанлы адама гөрә дуршуна агачдан тарашланып, отургыжа отурдылан жансыз хейкеле көпрәк чалым эдйәрди. Сүлчи тарапындан өң телим дуйдурылан хем болса, ол бу гезегем онун сорагына келлесини чала ыраламак билен онды.

— Сиз кими сөййәрдиңиз, гадырдан?

— Нәзлини.

— А Нәзли кими сөййәрди?

— Билмедим.

— Шу сураты сизе ким ве хачан говшурды. ядыңыз за дүшүриң?

— Бегжан. 1958-нжи йылың 2-нжи мартында.

— Ниреде?

— Өз өйүнде. Мен бу хакда өнем айдыпдым. Хет-жиклемеге халамоқ.

— Ә мен, гадырдан,, халаян. Мен өзүмиң шол «кемчилигим» үчин хич кимден өтүнч сорамоқ. Бегжан хабарлымыды Сизиң Нәزلә болан гарайшыңыздан?

— Овалбашдан.

— Да-а-а... овалбашдан... турувбашдан! Онда муца нәме диерсиң? — Сүлчи иш столуның тахылындан өңден тайярланып гойлан экспертизаның нетижеси язлан хатдыр Бегжаның Худайбердиниң альбомындан алнан су-

ратыны чыкарды. Аграмыны кесгитлемек ислейән ялы аз салым элинде салдамлап гөрөнсоң, сораг эдилйәнин өңүне оклады. — Окап гөрүн.

— Окап ялы. Огланлык-да, онда-мунда тартакла-нып йөрмезлик үчин шейтдим.

Палта Ачылович аграс келлесини чеп эгнине бакан йыкып, бармакларыны гарнының үстүнде ойнаклад-ярды. Ол бейле чалт жогаба гарашманды. Эгер онун этмишиниң себәби хем башгачарак, сүлчиниң «хакы-катына» голайрак болан болсады, онда еңилрәк дем алса-да боларды. Бу боюн алманың, аңырсына етибер-сен, хич хили әхмиети ёкды ахырын. Шоңа гарамаздан, ол өзүни үстүнлик газанан шекилли гөркезмәге чал-шып, жошгунлы гепледи:

— Мерт йигитлер ялан сөзләнден, өленини эй гө-рер. Сизиң билен илкинжи душушыкда, догрусыны яшырман айтсам, гадырдан, якымлы тәсир галманды менде. Индики болшуныз маңа яраманам дуранок. Сиз хак эдйәрсиниз, боюн алан утяндыр. Канун хакыкатың дикелдйәр. Хакыны хак айдана рехимли дараяр. Дий-мек, суратың аркасындакы 2-нжи февралы 2-нжи март әдип үйтгедисеңиз, догрумы?

— Догры.

— Шо сурат киме инетлендикә, Худайберди Ялка-бович?

— ...Нәзлә...

— Ол сизе нәднн дүшди?

— Нәзли оны өзи билен гетирипди бизе... шол агшам.

— Ә-хә! Ери боляр. Мен сизден башга бир зад-а со-ражак-соражак болуп хушумдан учурып отырдым. Да-а-а... мен бирхили мүйнүгсирейән, шейле даяв йигит болуп гоюн өлдүрип билмейшиңизе! Обалы йигитлериң хеммеси днен ялы бу бабатдан өз гүнлериңи өзлери до-ландырырлар. Нәме үчин бейле боляр?

— Малы гассап соймалы.

— Сиз төверекде бармы хей, гассап диерлик гассап?

— Нәме үчин гойны Сапбы ага сойдурман, Гүйч Эйәни чагыранымың себәбини билесиңиз гелйән болса айдайын: Сапбы аганың эли сүйжи дәл.

— Чына якын, өрән ынандырыжы факт велин... оны пәдип субут эдип бор?! — Сүлчиниң гөвнүне гелшине гөрә, сораг эдилйәнден өзи кән геплейән ялы болуп гөрүнди. Хер кимиң өз кемчилигини дуймагы мүмкин, оны дүзетмеги болса херъетен оңармаяр. Эдил шу пурсатда өз-өзүни танкыт этмәге мейилли дәлдигини аңсанда, сүлчи башардыгындан аз сөзләп, сораг эдилйәни гүрлетмәге чалышды. — Сиз, умуман, акыллы йңгит, яланы нәме билен деңешдирердиниз, сиз языжы болан чакыңызда?!

— Яланы диңе ялан билен .

— Да-а-а... Умуман, кәмахал шейле боляр: чына гаранда, ялан эшидесиң гелйәр, себәби ялан чына гөрә сүйжи, себәби ялан чына гөрә гызыклы. Сизиңем яңкы диенлериңизе ынанмагам болжак велин, ханы онда Бегжан нирә гайып болды диен совал гелип чыкяр. Нәзли билен дурмуш гурмакда шовсузлыга учраныңыз гынанчлы факт, гадырдан. Да-а-а...

Айыпланяның әхли ички дуйгусы дашына чыкды. Кичижик гөзлери барха кичелип, хас бетер йителди. Гөвресиңи растласа-да ягшы-яман сөз диймедди.

— Адамларың айтмашына гөрә, сиз Нәзлини тоюн эртеси ковуп гойберипсиңиз...

Шу махал Худайбердиниң гөзүне серетмәге богны ысайжак киши герекеди. Зерур боланда, столуның тахылында сапанча гойян сүлчи Хайытгулының танкыдындан сонра ярагыны хемишелик табшырса-да жалбарының арка жүбусини элиниң ненеңси бараныны билмән галды. Гапының аңырсында милиционериң дурандыгы хакыдасына гелмедик Палта Ачылович чаласын еринден галды-да аркасыны дивара диреди:

— Бир топар пул эле соврулансоң... жаны янан

адамдан херки зада гарашаймалыдыр. Мениң өзүм бо-
лаямда-да...

— Бесдир.

Бу сес шейле бир пес яңланды велин, хатда Палта Ачылович оны эшиденине ынанжагыны-да билмеди, ынанмажагыны-да. Богаза зор салнып гыгырылаянда ол белки мунча болмазды. Сүлчи чилим отлады. Диңе оду-ны өчүрөрсөң, сорагы дикелтди:

— Кованың яланмы эйсем?

— Ялан. Өзи гитди.

— Өзи?

— Өзи. Нэзлиниң маңа болан гарайшындан бихабар-дым. Разылашыландыр өйдүдүм. «Нэзли сени сөймөйөр» диенлер болды, мени шоңа ынаңдырмага сынанышык этмегиң өзи маңлайыңы даша урмак билен барабарды. Шол гиже икимиз еке галдыгам ол мениң йүзүме гарап: «Худайберди, мен сени сөөмок. Белки, сен иң говы адамсың... Йөне мениң сөймөйөңдигим гаты чыным. Гел, сен өз өмрүңем, өзгөң өмрүңем заялама» — дийди. Мен, адам бир зат диймөгө укыплы болса, дийдим... дерек тутмады... Мен «Ил-гүн нәме диеркә, инди ич болмазмыка? диеними билйән...

— О шонда ким сөйөңдигини айтмадымы?

— Айтмады. Сорамадым... «Гич дөл» — дийди. Эргеси оны өйлерине ибердик. Ынананлар ынаңды, ынаңмадыклар өз пикирлеринде галдылар. Ол хич-ле.

— Тойдан өң гыз билен гөршүлип-гүрлешилен бол-

...
— Мен шол сөзи эшидерин өйдүп горкярдым. Башга агт белки онуң өзи айдаанда-да канагат этмездим. Шол гиже долы гөз етирдим шол гызың догумлыдыгына. Сөймөйөңдигине.

— Инде нәме өйленмән йөршүне мен хайран, гадырдан?

— Нэзлини мен ундуп билмедим. Шол гиже дүйнки кылы дур, элдегирмесиз...

— Да-а-а, Худайберди сениң сыпатыңдан гөрүп дурун: гөнүңден гелйәң. Эмма, багышла, мени ынандырып билмек үчин булар аз... Бизиң өз чакламаларымыз бар.

— Мениң бар диеним ялан. Бегжаны мен өлдүрдим. Мен. Мен. — Бу гезек велин онуң сесини сүлчүден башгаларам эшиден боларлы, гапыны ачан милиционер босагадан этлемесе-де дим-дик болуп буйруга гарашды.

— Алып гидиң.

XXII

Ханы ганхор? Ким ол? Ниреде?

Айры-айрылыкда ики чакламаңың сөбүгине дүшүлин икисинден хем шол бир жогаплар агтарыларды. Худайберди Ялкабовың туссаг эдилениннен бәри гечен гүнлериң ичинде Палта Ачыловичиң бир эдимде илери сүйшүп билмәндигини яшырмагың хажаты ёк. Эйсем- де, ол рухдан дүшмән, гүнде-гүнаша Керкә гатнаярды, участковой капитаның гатнашмагында Худайбердини хылват кабинетлериниң бирине чагырып, шол бир сорагларыны хечжикләп гайталаарды, гүнәсини бойнуна алан чакында элинден гелен көмегини аямажакдыгыны яңзыдырды, сөзүне гүвә гечәйжек дүрли тымсаллары мысал гетирйәрди... Сабыр кәсеси доланда болса, гахарыны өрклөн билмән, «Ислесеңем боюн аларсың, ислемесеңем. Бегжаны нәме сөбәпден өлдүрениңи айтдырмажак болсак, бизем шу ерде гечи бакамзок, ине, шунуң ичиндәкилериң бары сениң этмишиңи паш эдйән документлер, гөрйөрмиң?» — дийип, кагыз тикилен папканы салгыларды.

Махласы, онуң өз психики хүжүмлеринден тамасы улуды.

Ганхорың кимдигини, пиредедигини, онун нәме иш билеп мешгулланындыгыны хәзирликче диңе Хайытгулы билйәрди. Ол соңкы гүңлерде иңнән өндүмли ишләп

ганхорың ызыны чалыпды. Ыз оны осланмадык адамын хузурына гетирди. Шондан соң докуз-он йылкы дүвүнлер гезек-гезегине чөзлүп, Бегжаның өлүмине элтен сөбөп-лер, онуң нененси ягдайда өлдүрилиши... ужы тапылан юмак ялы чөшлене-чөшлене соңкы сарыгына етиберип-ди.

Инспекторың илки гөвнүсө гелен пикир өзүниң анык-лан затларының барыны сүлчә жикме-жик айдып бер-мекди. Яба сува дүшмәге гиденлеринде гүррүңе гас башлапды... эмма; соңкы секундларда хушуна гелен хы-яла аркаланып, геп-сөзүни тапба кесипди. Агзыңы ач-манкаң, нәме дийжегини билип дуран Палта Ачылович инспектора гүррүңиниң ызыны айтдыржак болуп кән дыржашды. «Гадырданың» бир мыдырдап башласа, аңсат-аңсат гойдуруп болмаян хәсиетини халамаян Ха-йытгулы өңи ачык көйнеги билен пижамасыны ёл угру-на чыкарып, элине алды:

— Мен, умуман, илиң кемчилигиниң хасабатыны йө-редйөн адам дөл, йөне херничик-де болса, сизден көбир затлары сорамакчы — дийип, Хайытгулы көп вагтдан бәри ичине сыгып билмән йөрөн сөзлерини да-шына чоғдуруп чыкарды. — Хәзир кейпиниңиң көкдү-гини назара алып...

Сөзүң соңуна гарашман, ялаңач гарныны сыпалап лох-лох гүлүп угран Палта Ачылович демини дүрсәясоң, дилемегин дерегине улы сөз сөзледі.

— Сизин билен биз эсли чакдан бәрик бир сачакдан дуз иййәс, бир-бирекден сорамалы затларыңы чекинип дурман сорашдырбермелидир. Эйсем-де сиз менден иш тежрибе хакында пикир алышмакчымы? Айбы ёк, мен тайяр. Сиз яш кадрлар, а биз болсак, руслар айтмыш-лайын, костяклардан. Яшлара биленимизи өвретмек би-зиң мукаддес боржумыздыр, гадырдан. Кәшгә сиз со-расаңыз, бизем жогап берсек, мен даң атянча сизин ыгтыярыңызда...

Онуң соңкы айданларындан Хайытгулы «сүлчи менин

сөзүмн оңлы диңлэмэндир» диең нетижә гелди. Инспектор ялңышманды.

— Палта Ачылович, нәме үчин яныңызда яраг гөтер-йәрсиңиз? Мен шейле зерурлығың барлығына дүшүнемок.

Яш йигит бейле гаршылыга, чүрт-кесиклиге гарашмадык сүлчиниң рухубелентлигинден дерек галмады, оңуң шу махалкы ягдайының тәсири сесине-де етипди. Ол өзүниңкә меңземедик бир түйсде:

— Не-нәме дүшүнмейәрсиңиз, гадырдан? — дийди.

Инспектор болса оңуң игенч әхеңини сызмадыксырады:

— Башга-да кән, нәме хеммесини биругра айдыберейинми я еке-екеден дүшүнишибирисми?

— Биругра гадырдан, биругра..

— Биругра болса, биругра. Икинжиден, сораг гидип дуран пурсатда сораг эдилйәни горкузып эле алмак пейдалымы-пейдасыз, догрумы-нәдогры. Енеми?

— Ене. Ене.

— Ене болса ене: сизиң иш стилиңизиң, үчүнжиден, түмүртик ери бар — сиз адама төрә кагыза кән ынаярсыңыз. Бу хакда өңем өз икирими айдыпдым. Бу бабатдан өңки диениңизе гошжак-айыржак задыңыз ёкмы? Иң соңкы совал: сиз тежрибели ишгәр хөкмүнде биз телли яшлара нәмелери маслахат берип билерсиңиз, эгер шейле пурсат гелсе...

Соңкы совал Хайытгулының гүррүңдешини гызыкландырды. Ол шейле дийди:

— Ине, сиз илки шундан башлан болсаңыз... мен сизиң келлесиниң үстүнде дуран сорагларыңызды дуршы билен терсине өврүп, аякларына мүндүрйән. Дерңевчиңиң везипеси хакыкаты дикелтмекдир. Шейлеми, гадырдан? Шейле. Оңуң үчин болса сөвешмели, онда-да хакыт баша-баш сөвеш гидйәр, жәнәятчы билен дерңевчинин арасында. Асгын гелсең, еңилдигиң, өкде гелсең еңдигиң. Еңилмек бизе гадагандыр. Еңмели. Еңжегем бол-

саң, элмыдама кагызлара язылан кадалардан чыкыяр. Бу тайда хер ким өз сөвеш ярагыны өзи ясамалы. Ярагың хили болса уссатлыга баглы, гадырдан. Йити болсаң, ярагыңам йити бор, күтек болсаң, ярагыңам күтеkdir. А сиз болса дерцевин адалатлы йити ярагыны мочалка өвүрмеги хайсыдыр бир совукганлылык хасаплайарсыңыз. Герек болса бизем ганымызы совадяс, герек боланда, гайталап айдян. Йөне чекич чекичлигинде галмалыдыр, ол деген еринден от чыкармалы, онуң билен гүнөкөрин бойнуны сыпаламагың хажаты ёк. Жөмлөп айтсак, сөвешде ган дөкүлсе, айып дөлдир, гансыз сөвешде енен-енден болмаяр... Инди болса жедели шу еринде түкедели.

Палта Ачылович балдырларыны шапбатлаң, яба бака лоңк-лоңк эдип ылгады-да:

— Кимиң хак — кимиң нөхакдыгыны дерцевин соңи гөркезер. Сизин ягдайыңыза дүшүнйэриң. Хайытгулы Мөвламбердиевич, сиз хэзир ялңыз теория билен ерден бир гаршы ёкарда гайып йөрсүңиз. Өйлөнерсиңиз, яшымыз кырдан гечер, тежрибе топларсыңыз, ана, шонда аягыңыз ере дегер — дийип, пикириниң гаршысына чыкылар горкусына бара-бармана өзүни сува урды.

Шол гүн гаты гөренини дуйдурмадык сүлчи эртеси ир билен машк этмөге-де турман, «чакызам тутяр» дийип, башына полотенца оранып, үстүне гүн дүшйәнчө чилим буругсадып ятды. Хайытгулы медпункта барып-гелйәнчө хэлки ах-вахлап ятан, асса гачан намарт дненлери, аям-зьят болан экен. Ягшы-да бир йыгышырылмадык ёрди- дүшеклериниң үстүнде хат гоюп гидиди:

«Гадырдан, сиз гитдиңизем, капитан гелди, мен шу гүн онуң билен Халачда боларын. Эрте-биригүн дыңч илмиш гүнүдир, өйден хабар тутсам диййән. Мен сизин маслахатыңыза эерип, канагат этмели үч гүнүми шу тертипде планлашдырдым, ничик гөрйөрсиниз? Эгер сиз вагт тапып, өз мөврүтинде мениң йыгышырмага етиш-

медик ёрган-дүшеклерими серенжам эдип гоһсаңыз, сизден гаты миннетдар болардым.

Сизе уммасыз хормат билен П. А.»

Яшы кыркдан гечип, акыл кәсеси долушан адамың яп ослан ялы, өйкеләп гидибермесине Хайытгулы хайран болуп, башыны яйкап-яйкап өзбашына хүңүрдеди. Шол гепленип йөршүнә ол ёрган-дүшеклери йыгышырды, сонра цитромоны сүлчиннң хәлки язгылы кагызына чолап, дашына-да «Хакыкы келлеагырының дерманы, шол бир вагтда өйкелеклиге хем оңын тәсир эдйәр» диен сөзлери чыршашдырды.

Эртирлик эдинмек үчин нахархана гитжек болуп дурка мыхманхананың ишени доландырян голак гожа бир шакәсе долы гатык билен бир петир гетирди:

— Бизнң дайханчылыгымыздан хи болманда бир ёла дадып гөрүн, мыхман. Бизнң дайханчылыгымыздан хи би илерден гелен болса «гатык ёкмы, сүзме ёкмы» дийип, сораберётылар, хи шунча махалдан буян сизнң гатык диениңизи эшитмедик. Эртирем шо столабай, өйләнем шо столабай, агшамам шо столабай, хи ирикмедиңизми? Сизлер сорамаһсаңыз, бизлерем нә «халаян дәлдирлер» дийип, гетирмедигем, халаян дәлдир дийип. Товуғың этини иймейәнлерем бар, ол-а гатыкмышың...

Эдил шу махал дәл-де, башга вагт гелен болса Хайытгулы голак гожа билен гөк чайың башында гүмүр-ямыр эдишип отурып-да билерди. Хәзир болса онуң пикир-ойы Марала хемра болуп, гулагы дашардады. Салаетдиннң гелмели пурсаты болуп барялды. Шол себәпли-де гулагы петикли ялы, гожаың кә диенини аңласа, кәсини аңшыранокды. Онуң багтына голак гожа өзүниң бимахал гелендигини аңып, гитмек билен болды.

Ол гапыны ачап угруна дашардан-а машының сени эшидилди, ичерде болса телефон жыңырады. «Болубилсең Палта Ачыловичсиң» дийип, оюна гетирен Хайытгулы әвмезлик билен тил какияның хабарыны алды. «Алло ким бу? Маңа Мөвламбердиев герек» дийип, буйрум-

сырап сораşян Хожа Назаровың хут өзүди. Ол инспекторың тутмага яка тапандығындан хабарлыдыгына гарамаздан, иши ерли органлара табшырып, Ашгабада гайтмагы үзүл-кесил талап этди.

Инспекторың «этден өтүп, сүнке етепде пычак дөвүлди этмәлиң» дийип, бир хепделик ругсат алмак үчин герегинден артыкмач гетирен делиллери ер тутмады. Шейле ягдайда «дүеден улы пил бар» диен накылдан угур алмакдан башга алач галмаяр.

Генерал Мөвламбердиевиң соңкы хайышыны хем канагатландырды...

XXIII

Хайытгулы дагылар аэрапорта айны вагтында гелип етишдилер. Салаетдин машының янында галжак болды, эмма Хайытгулы оны өз мейлине гойман, яны билен алып титди. Шейдибем, Марал билен Хайытгулының душуншыгы шофёриң гөз алында болуп гечди.

Гонуш мейданчасындан чыкалга бакан эңип гелйән ёлагчыларың арасындан эли еңлес чемеданлы, этеги ере дегер-дегмез гызгылт өвүшгүңли кетени көйнекли, узын бойлы гөрмегей гызың сайлананыны гөрөнде хәлиден бәри хамала адаты бир иш билен гелен ялы, эвмән отуран инспектор капасдан чыкарылан гуша дөнди: ол еринден еңлес гопды. Гушлар хем ганатларыны яйып, соң гөтерилйәрлер. Инспектор билен барабар гөтерилсе-де шол бир ерден бутнаман, еңседе галан Салаетдиниң пикир эдишине гөрә, душуншыгың мундан соңы хас-да гызыклы довам этмелиди. Хайытгулының йөрейши барха батланмалыды, гыз хем элиндәки чемедананы гоюп бирсыхлы йылгырып, сөйгүлисине бакан ховлукмалыды. Шейле халатда, адамлар күлли жаханы ундярлар ахырын. Гужаклашып гөрүшселер-де айып-сын этмәге хич кимиң хақы ёк. Дүшнүксиз бир ягдайда, учмага бат алан гөвүн гушы учуп билмеди — Салаетдин Хайытгулының еңсесинде галандыгы үчин онуң йүз кеш-

биниң нененси түйс аландыгыны гөрмөкдөн махрумды. Үөнө чекинжирәге-де гадам ташлап, жокрама гүңүи гаршысына гелйәндиги себәпли гашы гөзүниң үстүнә япырылып, янаклары дартылан гызың бүтин дуркы велии долулыгына онуң гөз өңүндеди. Ара даш болмансоң, хатда гызың гара гөзлериниң ики гандалларында эмелә гелен майда гасынжыклары-да санамак мүмкинчилиги дөрәпди. Гыз диңге Хайытгулы билен әллешенде йылгырды. Соңра онуң иң ынжык, иң инче сенетли сураткешлеринң жадылы боягына-да баш бермежек өзболушлы нәзик, гөзе сиңцитли назарына ене галаголплык гара перде болуп өртүлди. Белки, бу толгунмаклығың башга бир хили йүзе чыкмасыдыр?! Йүз адамы гүлдүрсен, гүлкиси йүз дүрлүдир. Йүз адамы аглатсаң, агысы йүз дүрлүдир. Толгунмаклығың хем йүз түйсли болмагы мүмкин. Белки, толгунмаклығы-да башармак герекидир? Ёк, хераи-хачан айрылышып-душуммак Салаетдиниң башына дүшсә, ол бейдип дурмаз. Шулар ялы пурсатда ол әхли дүңйәни унудар-да өзүни тутушлығына өз дуйгуларының ыгтыярына табшырар.

Хәли гайдышын, ёлда Хайытгулы гаршыланжак болының кимдигини Салаетдине гүррүң берипди...

Хайытгулының:

— Танап гой, бу йигиде Салаетдин диййәндирлер. Өзем гүррүңчи, анекдотларың өйжүги, онуң үстесине-де өкде сүрүжи бу гүн-эрте дерңевчи болмалы, өзем аркайын жаныңы ынаныбермели йигит — диен сөзлери Салаетдини башагайлыкдан айңалдырды. Марал жадылайжы йылгырып, шейле говы йигит билен таңшандыгына шатдыгыны айданда, гүррүңиң әхеңине лайык сөзлер дилине гелен Салаетдин Маралың гарайшындан баслыгып, сөзлериң бирини-де дилә алып билмеди. Йыгралык дийлен дүшүнжәниң нәмедигине дүшүнмейән шох йигидиң биринжи гезек бүдрейшиди...

Рулуң башына геченсоң велии Салаетдин ене-де шол өңки Салаетдинди. Гепиң гердишини тапып, бичак гы-

зыклы бир ваканың ужуны яңзытды-да тә «ханы эшиде-ли» дийлип товакга эдилйәнчә, өзүни герексиретди. Соң, «Газ — 69-ы» оклав кимин текиз ёла дүшүрип, узаклара сер салды-да:

— Шо махаллар бизлер Халачда яшайрдык — дийип, ховлукман сөзе башлады. — Бизин пишикден ончаклы кетде болмадык Тарзан диен бир гүжүгимиз барды. Бир гүн оны гудуз итлер далапдыр, хер диш урулан ери гөйә элешан ёрганың йыртыклары ялы аслышып ятырды. Хайван доктор хемсаямыз «деррев атмалы, мейдинем хаял этмән якмалы» дийип хөкүм чыкарды. Доганогланым билен икимизинң нәхили эңрешенимизин айдып-диер ялы дәл. Улулар болса, нәме, агланыңа-эңрәниңе середйёрлерми, олар өз этжеклерини эдйёрлер. Ондан соң нәхили гүлкүли затларың боланыны билсеңиз? — дийип, Салаетдин улудан бир дем алды-да гүррүңиниң нә-дережеде тәсир эдйөндигини билмек исләп, эдил маңлайындакы эл ялжак айна серетди. Середен бадына-даынжалды. Хайытгулының, айратынам, Маралың гулак тутуп отуршы оңа гоп берен болса герек, ол гөвресини дикләберәге-де гүррүңини үзүлен еринден алып гөтерди: — Хәлки мал доктор өйүне гидип, узын элликлерини геинип гелди-де гүжүгимизинң бойнуна ики гулач йүп даңды. Ятан ери ягты болсун, мамам пақыр болса, Тарзаның ялагыны гижеден галан унашдан долдурып, бир көне жамокара пүре-пүр сув салды. Онсоң, гүжүги йүпүнден тутуп, ховлымызың иң бурчундакы меллегими-зинң ярыны саялып отуран эрик агажының ашагына тартаклап алып гитдилер. Бизе болса «гелмәң» дийип табшырдылар. Бармажагам бизми?

Ёлуң эгреминден тиркегли машиның чыкмагы билен Салаетдиниң ене-де гепи бөлүнди. Ол иңнән чаласышылык билен машины гыра чекип, ёл дүзгүңини гөз-гөртеле бозап кәрдешине бакан юмругыны булайлап, хамала шол гүнәли сүрүжи алкымында дуран ялы, өз-өзүнден гепледи. — Гелйән ериң песлик, айланжак тарапың

билен ёлуц арасам көне райыш, а сен бир сересап боларлар. Менем өзи ялы бир аңкав болан болсам, чакны шаймалы-да. Хэ, инди хэлки гүррүңе гечели.

Тарзаны эрик агажына пугта даңдылар. Соңра кимдир бири бизден сесъетим ерде яшаян милиционери ызына дүшүрүп, өзи билен алып гелди. Онуц элине гошанйлли мылтыгы тутдурдылар-да: шуны bize атып берип дийдилер. Биз яшырнып отуранжа еримизден онуц «Нас эдерин, мен гүжүг-э-гүжүкмишин, бир ок билен екегапанам ятырандырын» диенини эшидип, бай сөгүндиг-э оңа. Ичимизден-ле, вах, оны дашымыза чыкарсак, нэме болжагыны билйәрдик. Яңкы милиционер гошаны гөтерди-де нилини нышана ченэнсоң, йүзүни биряна совды. Түпөң гөчди. Бизип белент диварымыздан бир ойтум ери опурылды, гүжүк жанавар болса бир хили чыңсады.

Милиционер өз-өзүнден хүндүрдөнөн болуп, ене нили нышана ченөп, ене йүзүни кесе совуп атды. Ене ок нышана дегмеди.

— Хэй, сениң милиционер болайшыңы. — Хайытгулы хем гүлйәрди, хем ичинип янгыжына башыны ыралап-ыралап, кэ Марала, кэ Салаетдине середйәрди. — Айдыбер. Салаетдин, ара вагт салсаң, совашар, гөп диениң тамдыр ялыдыр, соваса тутмаз.

— Милиционер гошаның ики гөзүни яңыбашдан оклап дурка, мал доктор ондан йүзүни бир тарапа совянының себэбини сорады, шейле болса дивары йыкып, гүжүги кесеге басдырып өлдүрмегиң еңил хем арзан дүшжегини сыздырды. Шонда милиционер эллерини булайлап, шейлерек дүшүндирди: йүзүни совман атжак болсаң, мәменекден дынмагың мүмкин, түпөң партляар ахырын. Ок кән, гөз болса ики.

Бирден Салаетдин аркасына өврүлди:

— Билйәрмисиңиз, шол милиционер ким?

Шу гүррүң берлип дуран ваканың чындыгына дине инди ынанан боларлы, Хайытгулы Марала бакан чалажа үм эдип, Салаетдини гыссады: — Бейле болса озалын-

дан адыны айтмалыдың ахырын. Ханы айт, ким ол «мерген» милиционер?

— Ким боларды. — Салаетдин ене ызына бакды. — Шол өз Пиримгулы агамыз-да — Гүррүң дегишме эхинде бармадык халатында Марал Пиримгулы аганың шол болшуны делилледиржек болуп сынанышык этсе-де эдерди. Шол мыш-мышлары тассыкляян мысалларың бирнәчесини эшидип, бирнәчесини болса гөзи билен гөрендиги үчин онуң атан окуның нышана дегмәндигиниң дүйп себәплерине бада-бат дүшүнди. «Пиримгулы ага өзболушлы, юкайүрек адам. Оңа дүшүнмек герек». Бу сөзлер онуң дилиниң ужунда галды. Бу хакыкат гүлкиниң гүйжүни гачырмады: Марал цирк-де отуран ялы, гөзлерини юмуп, йүпе дүзүлен ялы хүнжи дишлерини ялдырадып гүлйәрди...

Олар гүлки, шат вагырды билен мензил тапаны кәлтәрледилер. Мыхманхананың янына баранларында Хайытгулы машыны дурзуп, Салаетдини машындан дүшөн угруна, «гел» дийип, гыссамагының себәплерини Марала дүшүндирмәге дурды:

— Биригүн дәл, соңкы гүн той. Йөне шол тойдан өң Маралым, сен маңа бир зады аныклап бер: уяң шол оғана гөвүнлими-гөвүнсиз? чала ыргалык барам болса андунден билен говы. Ким билйәр, белки бу ишлер ата-әжелериң маслахаты билен болуп йөрендир?

Марал хер зада гарашса-да шу дүшнүксиз табшырыгы, гүмүртик сораглара гарашманды. Шонуң үчин хем әгиниңи йыгрып:

— Хайытгулы, сен мени шонуң үчин чагырдыңмы?— дийди.

Гызың гүлер йүзи солуп, яцаклара ялкым сачып отуран гызгылт шөхле бир салымда гаралды. Онуң назарында бир дүнйә гыжалат ерлешип билипди. Шейле болжагыны озалындан аңан Хайытгулы ики дашың арасында галды: Марал себәбини сораяр? Айтмамы, айтмалы дәл? Айтсаң, соң дүзедип болунмажак

ярамаз ягдайларын йүзе чыкмагына себәп болмагы мүмкин. Айтмасаң, гүлләп отуран сөйги ләлелериниң үстүнден даш тогаланяр. Ахырсоңы инспектор чыкалга тапды:

— Маралым, сен маңа дүшүнмели. Шейле середәймәге өзүме дегишли дәл болуп дуран сорагларымын бирнәче «эммалары» бар. Оны сен маңа айтдыржак болма... Йөне яңкы диенлеримиң шу алнып барылаң дерңев билен багланышыклыдыгыны велин айдып билерин. Дүшүндиң герек?

— Айтмасыз болса, айтма. Йөне жогабы саңа хачан етирмели, шоны бир айт — дийип, гыз машындан дүшүбержек болды. Хайытгулы оны саклады:

— Отыр, өйкелек врач, Салаетдин сени әкидер. Жогап болса, адатдан дашары дервайыс, хаял этмән, ашам кинода душушалы, шоңа ченли...

Гыз сагадының багыны бир чөшүп, бир даңдыда кинаялы йылгырды...

XXIV

Түркмен обаларында той тутулжак болса, бирки гүн озалындан геңеш гураляр. Оңа обаның яшулулары, хорматлы адамлар, той гүни ишлемели кишилер чагырыляр. Най мирабың серенжамлы, өтлем-өтлем отагларыда хәзир геңеше геленлериң ыгтыярындады. Энтег гелмелилериң хеммеси гелмедик болмага чемели, чай ичилип, месайы гүррүң өзакымына довам әдйәрди.

Той әси Най мирап болса, бир аягыны даш ишикден йыгнаман, Хайытгулы дагыларың гелерине гарашярды. Олар әдил айдылан вагт-сагадында гелдилер. Оларың арасында Палта Ачыловичиң ёкдугыны гөрседе, мирабың небси агырды:

— Яшулы билен гөвне дегшен еримизә болмалы дәлдир, нәме гелмеди, нәхош дагымы?

Хайытгулы Палта Ачыловичиң чагаларындан хабар алмак үчин Керкә гидендигини айданда, той эеси:

— Бе, онда машгаласы билен ене биригипдир-дә, ай гаты говы болупдыр, иним. О хилеки болса мен гаты-юмшак гөрүбем дурман, тоя гелсе-де мен разы — дийип, гадырлы махманлары өйүң төрүндө отуртды. Саг-аманлык сорашыланындан соңра, Най мирап соңкы геленлери отуранлара танышдырды:

— Пиримгулы милисе өз адаммыз. Бу яш йигит болса ашгабатлы дерцевчи Хайытгулы Мөвламбердийип, он йыллап бассырылып ятан женаятың үстүни ачан адам, эшиденсиңиз?

Элбетде, дерцев гечирилип йөрлени барадакы мыш-мышлар бүтин оба яйрап, улы-кичиң гулагына дегипди. Йөне дерцеви гечирйәнлери велин гөрөнлерем барды, гөрмедиклерем. Олар Худайбердиниң телим гүнден бәри туссаглыкда ятанынданам хабарлыдылар шол хабарың адамларың арасында дүрли-дүрли кабул эдилендиги себәпли, хәзир кимселер Хайытгула ачык йүз билен гараса, кимселер гаш-габагыны саллап, нәхилдир бир совук назар билен гараярдылар.

Бирхили оңайсаз ягдая дүшенем болса, сыр билдирмәи, чай билен башагай Хайытгулы «инди сорагларың ягмыры ягса герек» дийип ойланды. Эдил шейле-де болды. Эгни гырмызы донлы, дашындан серетсең, «би адамың-а дүнийәң аладасы билен иши ёкдур» дийдирийән тегелек ак йүзли яшулы башындакы телпегини чыкарып дызышың үстүне гоягада:

— Дерцевчи огул, биз-ә хәнигим оба адамсы, зекундан бихабар бенде. Эмма айдышларына ынансаң, хөкүмет он йыллап гуйрук тутдырман оңшук эдениң гүнәсини өтйәмишин, шу догрумы я бипетиве тосламамы? — дийип, Хайытгула габак галдырды.

Шу халатда Хайытгулыны артыкмач сораг-жогап-лардан дындаран бир вака болды. Эдил яңкы сораг берен яшулының гапдалында ясыга ян берип ятан гожа

сен ёк, мен ёк, логур-логур гүлмәге башлады. Гүленде гоҗаның нас реңки сиңен юкажык додаклары гиң ачылып, ек-түк галан алынкы дишиниң ыраң атышыны гөрениң гүлкүси тутярды, галыберсе-де бичак сүйнмек эңегинде бол битен, эмма йүң яглыгың сечеклери ялы, сечеленип ятан юмшак сакгалының элиндәки чайлы пыяла батанынданам бихабарды.

Бирбада гарашылмадык гүлкә йүзи туршан хәлки сораг берен яшулы-да оны гөрүп хамана диерсиң бөвригыжыккланан ялы агзыны дик тутуп силкинип-силкинип гүлүберди. Шонда яссыга ян берип ятан гоҗаның гүлкүси тапба кесилип, түйси бозук бир гөрнүше гелди. Ол хорумтык кишилерә хас болан чаласынлык билен гарысына галып:

— Леңдер, нәме бейле яндагы етен инере меңзәп, күкрәбердиң? Эгер сен гарадан гайтмаз Гара пенсия чыканы билен иле ойнатгы боландыр чакласаң гаты ялңышарсың. Гарадан гайтмаз Гара сен энтәк чолук болуп, балагың бир яныны басып йөркәң, колхоз гурярды. Шуну ядындан чыкарма — дийип, динә дамар билен сүңки галан элини гүррүңдешиниң эдил агзының янында далдалатды. Гитжәк болуп еринден галды, эмма ортада сачак, диварың дегре-дашы болса адам, нәме этжәгини билмән, бирсалым сомалып дурансоң:

— Гел боля-да, көпүң ичинде мен сениң билеп агыз өлчешип дурмайын. Йөне билип гой, мундан анрык сен бар ерде мен ёк, мен бар ерде сен ёк — дийип, тегелек йүзли яшула терс бакып отурды.

Бирбада көпчүликлейин гөтерилен гүлки, ишиң оюндан өтендигине гөз етирилмеги билен хышаң оды кимин дессине өчди. Яшкичилер яшулыларың давасына гошулмага эжап этдилер, яшулылар болса гөврүм өзлерини гиң тутдулар. Шейдибем, галмагал өз-өзүнден ятышды. Гадымы антик дөврүниң сураткешлери тарапындан чеклен грек худаыларына меңзәп, эвмезлик билен нан чейнейән Леңдер аганың йылгырап отуршы Хайытгулы-

ның үнсүни өзүне чекди. Ол шол яшулыдан нәме үчиндир гөзүни айрып биленокды. Долмач сыпатлы, додалары пөкги, яңаклары эдил чагаларыцкы ялы тес-тегеленип дуран адамлар гечиримли, гин гөврүмли болярлар дийлен кесгитлемелере Хайытгулы эдеби китапларда кән габат гелипди. Шол дийленлериң жанының бардыгына ол диңе инди биркемсиз дүшүнди. Ёгса-да Леңнер ага гарадан гайтмаз лакамлы Гара ага билен ден болан болса, якалашык болаймалыды ахырын! Гахар этмсли болса, бисебәп гүлени үчин Гара агадан нәгиле болмалы Леңнер агады ахырын!

- Гелмелилериң гелендиклери үчинми, я болмаса яңы ятышан галмагалың тәзеден ровачланмагының өңүни алмак үчинми, сачагың башында юмшак көрпечәниң үстүнде айбогдашыны гурап, диңе чай овуртлажак махалы гөзүни чалажа ачаймаса, башга вагт бирнәче ясың аят-патасыны сован аргын моллалар ялы сарсман отуран обаның баш яшулысы дил ачды:

— Инди эртирки гүпүң гүррүңини эделиң...

Той диениң хем яс ялы гадымы зат боланы үчин, онуң генешинде узага чекмедди: кимиң нәме иш этмелидиги аныкланылды, вессалам. Нахар ийлип, төвир галдырылан соң, адамлар өйли-өйлерине гайтмак билен болдулар.

Шол гүпүң эртеси дәл, биргүни даң атманка, көмеге геленлериң арасында Пиримгулы Абдыллаев, Салатдин, шейле хем колхозың партия гурамасы тарапындан барлагы алып барыңлара беркидилен комсомоллар барды. Олар ожак газмагы өз үстлерине алдылар. Хава, олар ишлемелидилер...

XXV

Палта Ачылович Керки шәхериниң Аннагулы депе диен көне галасы билен аэрапортуң аралыгында соңкы йылларда бина эдилен коммунал хожалыгына дегишли

жайларда яшайды. Машгаласы билен мәши бишишмән, өзүниң меркездәки хашамлы ховлусындан башыны алып гайдансон, ол илки мыхманханада, соңра тә квартира берилйәнчә хакына тутма жайларда яшапды.

Огул-гызлары оны бүс-бүтин бигүнә — «акжа гуш» хасапламаярдылар, эйсем-де хәли-шинди онуң халындан хабар алып дурардылар. Дурмуша чыкан гызы болса, хер хепдеде бир гезек гелип, эгин-эшиклерини ювуп, үтүкләп, өй-ичерини сырып-сүпүрип гидерди.

Йөне велин-еке боланы үчин гижелер оңа бичак узалан ялы болуп дуолярды. Ишден соң өе гелип, чай-нахар эдинип, ёргана гирдиги ой-пикирлер, рехим-шепагатсыз ой-пикирлер, онуң дашына гечердилер. Аялы билен арасыны совадан, таңры гүн берсе, барха гүйжөйән уруш-сөгүшлер, бир дөл, ики дөл, йүз гезек онуң бейнисини эдил товук чокалан гарпыза өвүрйәрди. Шол гутулгысыз «беладан» горанмак максады билен, телевизоры иң соңкы геплешиклерине ченли томаша этмәге эндик этди. Эмма гөречлеринде аргынлык сызыберенсон, телевизорың пейдасындан йүз өврүп, арагың келләни гөчгүнли халата гетирижи «гудратындан» харай агтарды. Арак, онуң дүшүнишине гөрә хопукдырыжы пикирлери бүтинлей дүв-дагын этмекден асгын дурса-да, хер халда, ургының алнында дуруп, онуң бадыны говшадярды. Хер агшам бир булгур мейи нош этмек эндиги шол агыр гүнлерден галан ядыгәрликди.

Айлар, гүнлер оны ой-пикирлеринң хорламак кеселинден гутарса-да, хер гүн агшам келләни гыздырмак кейпине велин «диши өтмеди».

Ол дине шу гүн өе геленде, Хайытгула халыс өврөншендигини билип галды. Гиң, тәмиз отаглар бир хили өңкүсинден даралан ялы, харабалык кимин гугарып дурды. Эйсем-де, шу гиже онуң еке галмагы зерурды: өз алып барян дерңевиниң нетижелери барада белли бир карара гелмелиди. Эртир Худайбердини я туссаглыкдан бошатмалы, я-да онуң гүнәлидигини субут эд-

йән тәзе фактлары шәхер прокурорының столуна гоймалыды. Икисиниң бирини этмелиди. Дашкы тәсириң гатышмагындан хедер эдип, колхоздан шәхере гайтмагының себәби-де шонун үчинди. Элбетде, «мен чагалардан бир хабар тутуп гайдыберейин» дийип, бассыр-яссыр эдип дурман, догрусыны айдып гайдыберенем болса, оңа «оның боланок» дийнмяжегине дүшүнмән дуранокды.

«Шу кеселимденем бир саг- саламат дынсадым» диен хыял онун калбында йылдырым чакып гитди. Палта Ачылович шол дел хыяла жогап хөкмүнде «хәк» дийип, дашындан сесленмек билен чәкленип, эгин-эшиклерини чыкарды, ички гейимлери билен хич хили максатсыз өйүн ичинде бир салым гезеленч эденсоң, яхданың элтутарына эл етирди..

«Абы-көвсер сувундан» бир стаканы гулкулдадан бадына, келлеси еңлән ялы болуп, шәхди ачылды. Инди динце спортчыларың машк махалы геййән еңлес аяктапдыр эшиклерини гейсе, «ВЭФ» транзисторыны хем ядындан чыкарман, элине алып билдиги, онсоң оны дераң кенарындан агтарыбер.

Палта Ачылович Худайберди Ялкабовың мундан бейләкки ыкбалы хакында гутарныклы карара гелип, яссыга баш гоянда, сагат онкиден урярды.

Даң атмагы онун гижеки пикирине хич хили гошмача дүзедиш гиризмеди, гайтам, өнкүсиден хас бетер беркитди. Ол чай башында герекли документлери тайярлап, шәхер прокурорының алнында гойды. Онсоң түрмә гитди. Ялкабовы чыкарып, онун билен гадырдан хошлашып, прокуратура доланды-да иш ерине гечен десине телефона япышды. Герекли номерлер бош дәлди.

— Маңа герек болса, бахар гүни ягмыр ягмаз — дийип, өз-өзүнден хүңүрденип бир салым эгленди. Ене тил какды. Трубкада ене-де «гук-гук» йыгы-йыгы яңланды. Динце үчүленжи сапар номерлери товланда, ол трубкада Хайытгулының сесини эшитди:

— Хайытгулы Мөвламбердиевич, йүзбе-йүз дурсак,

хакыкаты боюн алмага богнум ысмажагына халыс болет боланым үчин тил этмели диен نتیжә гелдим. Сизиң барян ёлуңыз догры гадырдан, мен-ә валла ики элими-де гөтерйән, ялнышыпдырын.

— Палта Ачылович, муңа барлаг диерлер. Ялнышдан хич ким халас дәлдир. Иң эсасы зат — ялнышыңы вагтында дуймак. Сиз ниреден тил эдйәрсиниз, өйдеми?!

— Ёк, эдарадан.

— Эдарадан болса маңа гарашың. Мен аңырсы бир сагатлардан барарын. Ашгабада учмалы болжак. Яны министрликден бир ёлдашым тил какды. Бизиң дерне-вимизе дегешли иңән әхмиетли документ тапылыпдыр. Танышмагы зерур хасап эдйәрин. Машын гелдиги ёла дүшдүгимдир.

— Салаетдин нәме тәзе анекдот гөзлегине гитдими?

Палта Ачыловичиң гулагына таныш гүлки сеси эшидилди.

— Догры-да валла, — дийип, онуң өзем шол гүлке гошулды.

— Салаетдинем, бейлекилерем тойханада, Палта Ачылович, диймек Ялкабов...

— Ялкабов... — сүлчи инспекторың сөзүни агзындап алды. — Ялкабов азат.

— Азат?! Хачан, нәвагт?

— Өйне барарча пурсат гечди өзүн-ә, ёлда болса-да ахмал, гадырдан.

Инспекторың сеси үйтгеди:

— Палта Ачылович, Ялкабов шу гүнде-эртеде оба гелмели дәл. Гелдиги ишлер булашар. Хава, хайыш десине улаг билен сиз аңырдан ёла чыкың, менем бәрден.

XXVI

Сач-сакалы өсгүн боланы үчин автобуса мүнмеги улып билмән, Худайберди сүлчүден айрылышан бады-

152

на автостанция бакан энипди. Автостанция шәхер меркезинден үч-дөрт километр аралыкта ерлешкәндиги сәбәп, ярым сағата голай вагтыны ёлда йитирип, автобуса етишип билмеди. Ол бир тараптан ене бир сағатлап гарашмалы болапдыгына гынанса, бир тараптан сач-сакгалыны сырдырара пурсат дөрәнне бегенмәнем дурманды.

Гарры деллек оны дегимше билен гаршылады:

— Вах, агам, эгер хемме мүшдериерем сач-сакгалыны сәнки ялы өсдүрсә, бизиң ялы деллеклер ачыкдан гырылаймалы...

Ян-голайда отуранлар, гассап кимин хәли-шинди пәкисине гылав бәрийән деллегиң кәрдеши хем, муртуна тараш бердирйән яшулы-да гызыл-гыран гүлүшдилер. Худайберди велин йырш этсә-дә, чылап:

— Ай, яшулы, бу заманда доклукдан гәбиң азаймаса, ачыкдан гырлан ёк-ла. Зор этсәң, кәриңи тәзелемели боларсың — дийди.

Деллек оңа дүшүнмедими-нәмени, шол дегимше әхәңинде гүрледди:

— Вах, ним, бизиң бу яшдан соң кәр тәзелемекдиши дүшүп гутараның сүңк гемиржек болшуна меңзә-мезми нәме?

Шол аралыкта деллекхана гирениң йүзүни айнада гөрсә Худайбердиниң ысгыны гачды. Ол улудан бир демини алып, деллек билен хасаплашды-да даш ишике дуран машына мүнди. Озалбашда гойберилип, ене ызындан гелинемеги Ялкабова бичак ёкуш дегйәрди. Ол бүтин малы-мүлкүни утдуран оюңбазлар ялы, күртдүрип отырды.

Палта Ачылович онуң йүзүнин эдил мисден гуйлан ялы, екеже дамарының хем гыбырт этмән, бир нокада гаран дуршундан ички дүйәсинде дөрән галагоплылыгы аңса-да, тә кабинетә барыңча жыңкыны чыкармады.

Ончаклы улы болмадык шу кабинетде Палта Ачылович Худайбердини арман-ирмән, бирнәче гезек сораг

эдиңди. Худайберди ене-де өңкүси ялы, иш столуның алнындакы отургычда отуржак болды, эмма сүлчи оңа дивандан орун гөркезди. Ниредендир бир чэйнек чай гетирди. Онянча Хайытгулы хем етип гелди. Палта Ачыловичиң энтек Худайбердә хич зат диймәндигини билен соң:

— Худайберди, биз сизиң шол дерцелйән иште гүнә-сиздигиңизе ыкжам гөз етирдик. Шонуң үчинем Палта Ачылович сизи туссаглыкдан бошадыпдыр. Сизиң ёлдан гайтарылып гетирилмегиңизе болса, мен гүнәкәр. Хава. мен. Себәбине соң дүшүнәрсиниз. Сиз оба барман, шу төвереклерде ене үч гүн оңшуп билжекми? — дийип со-рады.

Ерден сезе чыккы, Худайбердиден сезе чыкмады. Ол бирхәюкдан өзүне гелди:

— Мен Жынлыкөле гидип билеринми?

— Ислән ериңизе гидип билерсиниз. Йөне ене гайта-лап айдарын: үч гүне ченли обада гөрүнмесеңиз боляр. Колхозы өзүмиз хабарлы эдерис. Энеңизе-де айдарлар, аркайын болуң. Харжыңыз бармы, я-да көмек берелими?

— Тапарын.

Олар прокуратураның ымаратының агзында гарашып дуран машына үч болуп мүндилер. Хайытгулы билен Палта Ачылович дагылар шәхер нахарханаларының би-риниң янында дүшүп галдылар. Ялкабов болса шол ма-шында дерядан гечпльән ере гитди.

Олар нахархананың четки, адамсызрак ериндәки столларың бирини эсләп, официантка заказ алып гиден-соң, иш барадакы гүррүңе гечдилер. Хайытгулы билгеш-лейин Палта Ачыловичиң хут өзүниң бир махалкы өне сүрен пикирини ятлатды:

— Сизиң теклибиңизе гөрә, дерцев ики угур билен алнып барылды. Кәбир затлардан хабарлы болсак-да, хут сизиң бирек-биреге тәсиримиз етмесин диен сөзүңиз үчин, кәбир затлары айдышмадык. Шейлеми?

— Шейле, гадырдан, шейле.

— Бир ёл бизиң маңлайымызы барып дивара диреди. Бейлеки болса гидип дур. Инди мен сизе кэбир затлары хабар бермелидирин.

Хайытгулы юваш, диңе янындакы ёлдашы эшидер ялы гүрлейәрди. Гүррүң узадыгыча, Палта Ачылович хамана гызганың үстүнде отуран ялы, зол гобсунярды, гөзлериниң ханасы гинелип, «бә-ә, шей дийсене, гадырдан» дийип бир диенини зол гайталаярды.

— ...индем Ашгабатдакы документи өвренмели. Айдылышына, гаранда, дерңев үчин учурсуз герекли болмалы. Бары-ёгы ики-үч гүңлүк дыңч аларлык вагтымиз бар — дийип, Хайытгулы гетирилен чорбадан овуртлады. — Мен гайдып гелйәнчәм, ене-де бир затлар анык-ланмалы, огланлар иш үстүнде. Онуң нетижесиниң херничик болжагына гарамаздан, операцияның соңкы этапыны-да амала ашырарыс. Ганхорың мундан артык азатлыкда йөрмәге хақы ёк.

Палта Ачылович эл-агзыны эл яглыгы билен сырышдырып, отургыжың яплангыжына арка берди-де:

— Мен сизи гутлаярын, Хайытгулы Мөвламбердиевич, операцияның соңуның хем шовлы гечмегини дилег әдйәрин — дийди.

— Саг болуң. Йөне операция сизиң хем гатнашмагыңыз зерур. Биле башладык — биле-де гутарарыс. — Хайытгулы Палта Ачыловичден өңүрдип официантка билен хасаплашды.

Аэрапортда, әдил хошлашылжак махалы Палта Ачылович Хайытгулыны сынамак үчинми я халыс я чыны биленми, гараз:

— Мениң шонча айлап чекен азапларымың бахасы бир шайы болды. Мениң шол зая болан вагта небсим аграяр, гадырдан, сөзүң долы манысында — дийип, инспекторы геңиргендирди.

Хайытгулы бир бада диере сөз тапман, сессиз-үйнсүз саквояжы Палта Ачыловичиң элинден алды. Йөне

йүрегиндәкнни айтман гитсе, ынжалып билмежегнни билеи үчин ызына доланып:

— Бу бабатдан мениң пикирим сизикиден дүйпли парх эдйәр. Палта Ачылович — дийди-де, самолёта тарап барян ёлагчылара гатлышды.

XXVII

Шу махал сагадың яңы икиден ишлейән вагты, Хожа Назаров иш геймлерини өйде гейилйән эшиклер билен чалшырып, ювнуп, даранып, нахар башына гечипди. Бу өйде шейле дүзгүн дурмуша гечирилипди: дең отурмалы, дең турмалы. Ййлип-ичиленсоң хер ким өй ишли иши билен болубермели. Эртирине-де шейледи, гүнорта-да, агшамына-да. Хайсыдыр бир гөз өңүнде тулмадык сай-себәп билен ким-де ким нахара етишини билмесе, шейле халатлар сейрек хем болса гайталанярдды, онда ол гелен дессине, нәме үчин гелип билмедитиниң «эммаларыны» субут эдижи мысаллар билен дүшүндирмәге борчлуды. Хожа Назаровың гечен йыл Саратовда ики йыллык курсы тамамлап гелен оглы, милицияның лейтенанты, шәхериң ичери ишлер бөлүмлериниң биринде оператив иште ишлейәндиги үчин «дүшүндириш бермекден» халасды. Өйлерине голай кинотеатрың директоры везипесини ерине етирйән аялы — хөкманы суратда өй бикеси везипесини-де бержай этмелиди. Университетниң хукук факультетинде окаян гызының оқув расписаниесини үйтгетмәге ыгтыярлы дәлдиги хасаба алынярды.

Дине, эртирине хем-де агшамына долы суратда жемленишйәрдилер. Дең отурлып, дең турярддылар. Шонда «Свобода» проспектиниң угрундакы ики гатбарлы бианаларың бириниң икинжи этажында ерлешен шу дөрт отаглы квартира-да гызан базара дөйәрди: оюн гүлки, шат вагырды, гахар — өйке хер бир машгала,

кер бир өе хемра болан дурмушың шу алапатлары, ажы-сүйжүси, Хожа Назаровларың күлбелеринден хем совлуп геченокды.

Лейтенант гелмежегине гөзи етен эр-аял икичэк чай-нахар эдиндилер. Гап-чанақлары йыгнашдыран аял:

— Соңкы гүнлерде бирхили болуп йөрсүң... нәме бол-ур, хожайын — дийип, Хожа Назаровың гөни гөзлерине керетди, нәгилелик билдирди. — Өзүң айдарсың дийип тарашдым йөрдүм...

Подполковнигиң дулуклары титрәп гитди.

Хич хачан аялыңдан сыр гизлемейән адамың дүңйә-ниң бар аладасы герденине дүшен ялы, дымып отуршы өй бикеси үчин тәзеликди: өңлер нәмедендир нәразы болса гапыдан гирдиги гепләп уграйды. . . ичини дөкүп, йүрегини совадарды. Шатлыгыны-да, гайгы-хасратыны-да өйдәкилер билен дең пайлашарды.

«Диймек гөвнүне дүйпли дегилипдир» диен карара белен аял пайхаслап дурман, гөвнүне геленини дилине алды:

— Нәме башлыклар билен терслешдинми, хожайын? — Өй бикеси дилини дишледи. Ол өңде-сонда болма-дык, мундан соңам болмажагы белли затлары сораяр-ды ахырын. Өз айданына өзи ынанмадык аялың тәзе йыл агшамы гүпбе ядына дүшди. Шонда онуң өңденгө-рүңи адамсы: «Шу бәшйыллыгың жемлери жемленен-де, бизе-де дегишли пай етер диен тама бар. Орден тазыпдырлар диен хабар гулагыма дегйәр. Гелиң шол «хабарың» хакыкат болуп чыкмагы үчин гөтерелиң» — дийип, булгурлары долдурыпды. Белки, адамсының «кежебесини даралдан» беланың көрүгини шу ерден аг-гармалыдыр? — Хожайын, ёгса-да орденден кесәйди-лерми?

Гушлук эдинмек үчин белленилен мүтдетиң шей-ле улы гүррүңлери гозгамага мүмкинчилик бермейәнди-гини ким билмейәр. Эйсем-де ахыр-соңы айдылжак бол-са, айдып дынандан говсы ёкдур.

— Өчки беренлерини гайтарып алмасалар разы боларсың — дийип, толгунып сөзө башлан Хожа Назаров аялының сүйнмек йүзүнің хас бетер узаланыны гөрсе-де хақыкаты ювмарламады. — 58-нжи йылы ядыңа сал Халач. Сурхы обасы. Йитен оглан.

— Дур, дур, ядыма дүшйәр. Селбижаның он яшының доглан гүнүни беллемелидик. Мыхман чагырыпдык. Сен болса...

— Мен болса шол агшам өйде болуп билмәндим. 4-нжи март агшамы. Шонда бизе баш бермедик шол иши хәзир башга бири дернәп йөр.

— Шунча йылдан соңмы?

— Шунча йылдан соң. Дернәв шовлы баряр.

— Шовлы барян болса говы-да.

— «Говыдаңы» гөрерсиң.

— Сен нәмеден горкяң, хожайын. Я-да сен... — Боюны болшундан узын әдип гөркезйән этеклери ере сүпленип ятан халадының якасындан тутан аялың гөвни гүмана гитди.

— Ёк, ёк. Мениң элим арасса. Аркайын бол. — Хожа Назаров аялының соңкы ики сөзө синдирен манысыны аңып, өр-гөкден гелди. — Мен харам чөреги ийип билмерин, Чагаларыма-да, саңа-да ийдирип билмерин, сен шоны шү гүне ченли билмейән болсаң... билип гой, мениң йитирен шөхратымы мениң хут өз элгарамагымда ишлейән огланжык тапса мен, мен аркайын ятып билсем, Хожа Назаров болмадыгым. Мениң йитирен абрайымы гарбап, гаңрып алжак болярлар.

— Сен абрайыңы йитирен болсаң, сени везипеден везипә гөтермездилер, хожайын.

Хожа Назаров чайлы пъяланы дүңкүлдедип гоймак аркалы аялының пикири билен разылашмаяндыгыны дуйдурмак иследи:

— Эгер шол вака болмадык болан болса, онда мен хәзир эгнимде ики дәл-де үч йылдыз гөтермели. Эгер хас белент күрседе отурмалы адам. Хөкманы суратда.

Мен болса бәш-алты йыл бәри өңе гитмегиң ериңе ду-
ран ерими депеләп дурун. Шол гара хениз-хенизем ювля-
нок. Шол мениң ёлумы япан шлагбаум. Эгер ганхор та-
пылса, онда онуң гараматы мениң бойнума дүшер. Маңа
«Хорматлы Хожа Назаров, үсти ачылмагы гөрнетин бо-
лан жәнаяты өз вагтында ачып билмәнсиң, булашды-
рыпсың, он йыл ыза чекилмегине себәп болупсың» ди-
ерлер. Хөкманы суратда диерлер. Эмелсизем диерлер.
Диймәге гезек гелсе, дийжек кән. Дагың депесине дыр-
машып барярка, эл-аягы дирегинден сыпан альпинисти
гөз өңүне гетир. Мен — шол. Ал ховада халлан атып
дурандырын. Догрусы, мени йүп сакляяр. Шол йүпи
болса, мен хут өз эллерим билен ясадым. Шол йүп үзүл-
месе — мен халас...

— Биле яшап йөрүс ханча йыл бәри... Йөне хер ким
өзүңе яшапдыр, хожайын. Энтегем биз бир-бирегин оң-
лы танапандырыс...

Олар гейнип, өйден чыканда, Хайытгулы олардан
бәш мүн метр белентдеди: ашакда түркмен чөли яйлып
ятырды. Белент-белент алаңлар көмелегин галдыран гү-
берчеклери ялы болуп гөрүнйәрдилер. Иллиминиатордан
гөзүни айрып билмән, адамларың өз шатлыгы, өз гай-
гысы, умыт-арзулары, ызы үзнүксиз аладалары, гар-
рамаян сөйгүлери, гөрешлери билен яшап йөрен дүнйә-
сине сер саян инспектор өзи билен бәш мүн метрлик
беленде гөтерилен ой-пикирлериң ыгтыярындады: Марал
шу махал өйдедир. Тоюң аладасы билендир. «Мэгре»
нәме ишлейәркә? Онуң чөзгүди якынлашып баряң иши-
ни ташлап, хова гөтерилмегине себәп болан шол. «Хат»
— дийди, бейлеки дийди, гараз телефонда белли бир
зат айтмады. «Учмалы» — дийди. Хожа Назаров билен
геңешилен ишмикә бу?

Иш билен багланышыклы болан халатында, онуң
хут өзи хем маслахатсыз херекет этмәге долы хаклыды.
«Хожа Назаров! Ол хәзир кабинетинде отурандыр.

Белки-де, үсти десмал билен басырылгы гырмызы чэйнегинден гырмызы паяласына гулкулдадып чай гуйяндыр. Башлыкларың янында, хайсыдыр бир меселе чөзйән болса-да ким билйәр. Энтек мен оны танамок. Догры, гылык-хәсиетиниң көп тараплары гаралама. Эйсем, гутарылмадык ишиң дерневиниң нетижелеринден ол хабарлы. Соңкулар билен хем таныш этмели болар. Мундан соңам ол ишиң бәхбидини араман, өз шахсыети барада алада этсе, онда Аннамәммединің адам танайшына хайран галаймалы...»

Яп-яңы Хожа Назаровың ишден аракесме вагтында аялы билен эден гүррүнлериниң ондан бирини эшиден болса, Хайытгулы өзүниң хәзирки гарайшына дүйпли дүзедиш гиризерди. Хәзирликче болса подполковнигиң портрети гараламалыгында галяр. Өйде, әр-аялың арасында болаи ачык геплешиги эшитмек мүмкинчилиги хич хачан дөрөмез. Хайытгулы ол хақыката өз дүшүнжеси билен юваш-ювашдан акыл стирмели болар.

Трапдан дүшен угруна, аэрапорта адам гетирен таксилериң биринде ол Ичери ишлер министрлигине барды. Аннамәммет өз кабинетиндеди. Потолокдан салланан винтиляторың елгинине бирсыхлы пытрап дурмаз ялы, окап отурап кагызларының гыраларына габат гелеп затлары гоюшдыран старший инспектор гадырдан достуны гужак ачып гаршылады.

Хайытгулы өз иш столуның башына геченсоң, келлесини дивара дегрип улудан бир дем алды:

— Ери, Мәгре, узага чекме-де айт: мени нәме үчин чагырдың?

— Нәме үчин боларды, столуң хич ким элемәндигини гөзи билеп гөрсүн дийип чагырдым. Дагы нәме, Мәгре» — капитаңың дили гижәп дуран ялыды. — Мерхеметли Хожа Назаровы-да бир гүн гөрмесек, теммәкиси гутаран чилимкеш ялы-да сен. Душушсынлар, гөрүшсинлер дийип чагырдым... Инди болса йылгыран болма-да ал шу хаты ока!

Инспектор капитаның оқлан хатыны бир демде оқап шыкды. Соң ене бирлай гөз гөздирди-де бара-бармана достуны еринден галдырып, гуҗаклады.

— Яьк, валла гуҗаклашасың гелип дур — дийип «Мэгре» ене дегинди. — Бу хатдан Хожа Назаров хабарлы дәл.

Хожа Назаровы бу хатың мазмуны билен хабарлы этмек зерурды.

Бөлүм начальниги инспекторы хаял этмән кабул этди.

Хасабаты соңуна ченли дыкгат билен динлән подполковник:

— Берекелла — дийип, сөзүни өвгүден башлап, инспекторы иңкисе гидерди. Берекелла мынасып иш эдилен болса эдилендир. Бу сөз начальнигиң геплешике пейдаланян дил байлыгына тәзеликде гиризилен сөз. Соңы нәме билен гутарар? Деңзиң парахатдыгына бил багласаң багла, йөне гай-тупана тайяр бол. Менем гүмана гитмеги өвренипдирин. Болмажагыны билере, йүреге смгрып, кайыл болара вагт етди...

Башланан улы гүррүниң биринжи яры башланышы ялы гитди дурды.

— Мен башлыкларың янында сениң битирен хызматларыңы буйрукда беллемек шерти билен «саг болсун» айдылмагыны газанарын, хөкманы суратда. Айылганч агыр, мушакгатлы зәхмет ыря гитмеди: ганхорың якасындан тутмак галыпдыр. Инди мен өзүмиң башдакы ховатырлык мейиллеримиң биҗайдыгыны боюн алъярын. Ялңышмаян адам барам болса, бардыр, йөне биз эттек оларың дереҗесине етемизок. Сен төвекгеллик этдин, оңа сөз ёк. — Подполковник индики дийҗек болян затларыны таса гетирмек максады билен, гырмызы пыяласына чай гуйды: Лопбыгулы Тарыхов билен эртир ир билен душ: түрмеде болса түрмеде, лагерде болса лагерде, хөкманы суратда. Бу хат тапынды. Онсон, эгер...

Агзындан чыккан хер сөзүни биллиард шары кимин өкделик билен тогалап дуран подполковник тогалап шарларыны санамак баханасы билен элине дынгы бер-йэр хайяр оюнчылар ялы, дилине дынгы бермек үчүн ыссыны баханалап, пенжирэниң тутуларыны япан киши болярды.

Иүпек тутулар япылан соң, кабинет бирнеме гараңкырады.

— Ярым гараңкы адамының пикирленмек укыбыны артдырар. Үнсүң топбак дуяр — дийип, тутуларың япылмагыны делиллендиренден соң, кабинетиң хожайыны чала гойлан сөзлеме доланды. — Онсоң, эгер ислесең, гал, «гара» ишлери ердэкилерин өзлерине гоймак герек. Гой, ишлесинлер.

— Бу меселе генерал билен чөзүлүпди, ёлдаш подполковник. — Хайытгулы өз сесини танамады. — «Саң болсун» дненимизи болса мен ерликсиз хасап эдйэрин.

— Мен саңа «ислесең гал» диййэрин, ислемесең, ёлуң ак болсун. Шу иши дерңемэге ругсат алмак Хожана Назарова еңил дүшмэнди. Мен онуң соңуна етирилмегине гаршы дәл. Геп бөлүмиң абрайы барада барярка, мен ислендик ислеге тараплык, ёлдаш старший инспектор.

«Бейле болса ишлери табшырып гайтамалы» дийни тил эдениңизе нэхили дүшүнмели?» — Инспектор бу сөзлери ичинде саклады, дашындан болса:

— Ёлдаш подполковник, гитмэге ругсат эдиң — дийди.

Хайытгулы кабинетте гирип, гапыны япан угруна Аннамэммет:

— Гал — дийди герек? — дийип сорады.

— Я сен жадыгөй палчы, я бизиң арамызда болан геп-гүррүңлери динлэпсиң, икисинден бири. Ол Аннамэммедин иш столунда отурды. — Ханы инди сен маңа Лопбыгулыны тапып бер.

— Бу меселэни сен энтек Керкиден асмана галман

каң чөзүпдик. Яък, валла, сен бизи ким хесип эдйәрсин? — Аннамәммет блокнотдан йыртылан кагызы достуның алнына оклады. — Оны Бүзмейинден тапарсың. Ишин соңуна ченли гарашсаң, биле гидип билжек.

Сагат алтыларда Ичери ишлер министрлигиниң «Волгасы» Ашгабат-Бүзмейин аралыгындакы шоссе ёла дүшди. Ярым сагатда олар зәхмет дүзедиш лагерине барып етдилер. Лагериң начальниги конвойлара дегишли буйрук берди. Лопбыгулы Тарыховы кабинетлериң бирине алып гелдилер.

«Ене-де шол!» — Лопбыгулы Хайытгулыдыр Анна-мәммеди дессине танады. «Шол өңки болшы. Гүрледип болармыка?» — Аннамәммет икиржиңленди. «Бу гезек биз сени ге-п-л-е-д-ерис, дилиң ачары бизиң элимизде. Сен өңки болсаңам, биз өңки дәл» — Хайытгулы ынам билен ише гиришди.

— Гөршүңиз ялы, биз ене-де душушдык... Халажың Сурхы обасындан баш алып ганлы ыз бизи шу ерик гетирди. — Инспектор дерцевде йүзе чыкарылан фактлары гыссанман, ызлы-ызына сынанышдырды. Ганхорың адыны айтды. Шонда Лопбыгулының аграс гөвреси жапсыз ялы бир яна гышарды.

Оны гутарныклы эле алмак үчин Хайытгулы Анна-мәммедиң берен хатыны сесли окады. Иие, онуң кәбир сетирлери:

«Лопбыгулы хан, аманмың? Ишлер ровачмыдыр? Бу ерлер гөрүп гидишин ялы гургунык... Гарашылмадык бир пилледе депәмизден инен бела хернә аман совулды... Сенем аңырда дилиңе берк бол... Икимизем бир йүп билен даңлан адам... Эденем бир, гөрүп хабарыны етир-медигем...»

Лопбыгулының гулагы гапылан ялыды. Гөзлерини юмуп, демгысма кеселинден эжир чекйәнлериңки ялы аграс-аграс дем алярды:

— Язың, мен гөркезме бержек... Догры мен гүнәли... дилиме бек боланым үчин. Өлдүрен-шол хаты язаның

өзи. — Лопбыгулы ганхорың адыны агады. Ол магазин мүдириди, мен болса сатыжы. Бир гүн агшамара...

Шол гүнүң эртеси- гүнүң биринжи ярымында Хайытгулы Мөвламбердиев эййәм Керки—Халач ёлундады. Салаетдин рулы чаласынлык билен айларды...

XXVIII

Той совулды. Гызың ата-энесиниң тоюң тутумындан чигит ялы кемчилик тапып билмэйши ялы, йигидиң ата-энеси-де гыз тарапдан дары кимин ногсан тапып билмеди.

Шол себэпли ики тарапың хем йүзлеринде шатлык, шады-хоррамлык алааматлары барк урарды. Ики ховлыны бири-биринден айран белент диварың бир тарапында «Бары-ёгуны эчилди, бизиң-э гайынлардан гөвнүмиз док, гечен йыл дине бир гөрешине пыланча мал гоян Пыхы агалардан хем гечирди булар» дийилсе, бейлеки тарапында «хемсаямыз гызына тербие берибилен экен, халал машгала, бир хепделәп ат чапдырып, гамыш-габак атдырсаңам аз» дийилйәрди.

Хованың петишдигине гарамаздан, донуны эгинден айырмадык Най мирап кемпирине тәзеден чай демледип, яңы өңүне аланда Пиримгулы Абдыллаев салам берип ичери гирди.

Ол өй эесине өзүниң бивагт гелмегиниң себәбини шейлерәк дүшүндирди:

— Най, Хайытгулы Мөвламберди дагылар шу гижә гайдялар. Гайтманка сениң билен хошлашмалы дийдилер. Жыз-пызың аладасыны эдип отурма, вагт ёк. Бир кәсе чай ичип, турулжак.

Өй эеси Пиримгулының айданларына питива этмән, кемпирине гыссаглы газан атармагы табшырмак үчин еринден галмага етишсе-де, дашары чыкмага етишмеди. Мыхманлар гелдилер.

— Сизн билен хошлашман гидибермеги өзүмизе улып билмедик. Аяк үстүндөн болса-да барып гайдалы дийдик — дийип, Хайытгулы дүшегиң бир гарасында отурды. — Адам башына бир кәсе гөк чай ичсек бесдир.

Най мирап гөвүнли-гөвүнсиз отурды-да кәселере чай гуймага башлады. Пиримгулы ага онуң чеп янында ерлешди. Салаетдин болса саг янында. Хут окамалы болмаса-да, нәме үчиндир эйнегини дакынан Палта Ачылович төре гечип, ясыга ян берди.

Гүррүң башга угурлара совлуп, узага чекмез ялы, Хайытгулы кәсәни элине алса-да, агзына дегирмән Най мираба йүзленди:

— Барлаг ишимизем гутарныклы тамамлаярыс. Ху-дайберди Ялкабовы болса ганхордыр өйдүп ялңышан экеник. Шу гижә оны өйлерине гойберерлер. Хакыкы ганхор башга болуп чыкды.

— Ай, ёг-а-а?! — Най мирап ховсалалы чаласынлык билен келлесини гөтерди. — Ким ол?

— Олмы? — Хайытгулы соңкы сөзлерини дашарда-да эшидилер ялы, батлы айтды. — Ол, сен Най мирап!

Соңкы сөзлер айдылан дессине Най мирабың элле-ри ызына гаңрылып, жайың ишиги-де батлы ачылды. Хайытгулы гапыда пейда боланлара:

— Башлаберин — дийди-де олар чыкып гиденсоң, Палта Ачыловиче серетди — индики сөз сиздендир, га-дырдан сүлчи.

Палта Ачылович башужында гоян сумкасындан де-мир билезиги чыкарды-да Най мирабың ысгынсыз го-шарына дакды. Соңра олар Най мирабы дашары алып чыкдылар. Дашарда эййәм иш гызгалаңлы довам эд-йәрди. Гирмели машынлар хем-де адамлар ховла ги-ренсоң, дөвезе берк япылып, янында сакчы дурды. Хич ким гирмели хем дәлди, чыкмалы хем дәлди. Машын-ларың сесине, аяк сеслерине хопугып дашары чыкан Най мирабың чага-чугалары өйли-өйлерине гиризилип, галмагал-шовхун гөтерилмегиниң өңи алныпды. Пен-

жиреден гарап дуранлар Най мирабың айналары демир гөзенекли еңил машинына мүненини гөрүп галдылар. Машын асса йөрөп, ховлының ортгарасында ер газып отуранларың бәри янына барып даянды.

Бойы үч метр, ини метре голай ериң ики депги гумы айрылансон, экспертлериң өзлери ише гиришдилер. Олар ере багыр берип, кепгире чалым эдйән кичижек пилжагазлар билен чукурың гумуны айырырдылар. Бир салымдан адамың онурга сүңклери гөрнүп уграды. Сон гапжыга меңзеш бир зат тапылды. . .

Бойны фотоапаратлы, кичижек бойлы, эмма бичак чакган суратчы бир эйлэк гечип сурат алярды, бир бейлэк гечип. Кимси склетиң узынлыгыны өлчемек билен башагайды, кимси блокнодына бирзатлары беллик эдйәрди. Ики элини аркасына тутуп, гөзүни чукурдан айырман дик дуран Хайытгулының болса нәме үчиндир йүреги эдил тора дүшен балык кимин чырпынарды. . .

Эхли ишлериң ербе-ер серенжам болмагы үчин үч сагада голай вагт герек болды. Соңра ховлының дервезеси ачылып, машинлар чыралары билен даш-төвереги ягтылдып, ёла дүшүп уградылар. Соңкы, еңил машинда отуран Хайытгулы дервезеден чыкыберенлеринде гоңшы ховлының агзында топбак болуп дуранларың арасында Маралы гөрүп, шофёра «сакла» дийди-де тормоз басылан бадына, машиндан бөкүп дүшди.

Хасасына даянып дуран гожа машиндан дүшениң кимдигини танаса-да еринден бутнамады, янындакы кемпири болса яглыгының ужыны гөзлерине тутуп хорк-хорк эдип аглаярды. Хайытгулы Маралың ата-энесиниң дашына үйшенлериң кимлердигини сайгармады. Сайгаржагам болман, машиндан дүшен бадына, үйшмелеңиң арасындан согулып, өзүне бакан алңасап гелйән Маралы:

— Олар нәме хабарлымы, нәме бейдишип дурлар?
— диен сораг билен гаршылады.

— Ёк, бизиң гөзүмиз билен гөрен задымыз-а ёк, йө-

не аңарыс. — Маралың гөзлери тамлыды, сеси зордан эшидилйәрди. — Бу ишлерде хата, ялңышлык ёкмудыр, Хайытгулы? Мени «гел» дийип гысаныңа болса инди дүшүндим. . .

Хайытгулы дине гүррүндеши эшидер ялы, юваш, эма кесгитли жогап гайтарды:

— Ёк, Маралым, хата-да ёк, ялңышлык-да. Мен дине тоюң гечерине гарашдым. Ондан артык хаял-ягаллыга ёл бермек мүмкин дёлди. Башарып билсең атаң-энеңи көщешдир. Бирденкө бейле билен чакнышаймасынлар. Эртир өйледен соң, сагат 3-лерде саңа Керкиде паркың агзында гарашарын. Шонда хеммесини жикме-жик эшидерсин.

Гыз билен хошлашып Хайытгулы машина мүнү-беренде яп-яңыжа чыкылып гайдылап ховлудан «Ва-а-ай, кепбэмизи йыкдылар-а, инди бизиң иле чыкарлыгымыз галмады. ва-а-ей» днен айылганч аял сеси гулагына чалынды.

XXIX

Хайытгулының гаршылыгына үнс бермән, шофёр билен янма-ян отуран Палта Ачылович машины гөни өз өйлерине сүрдүрди. Эртирлик чайы болса олар Керки чайханаларының биринде ичип, район милиция бөлүмине-де биле гайтдылар.

Ерли бөлүмнң начальниги ашгабатлы инспекторың адам өлдүрмекде айыпланян Най мирап билен гүрлешмек ниетиниң бардыгыны аңан дессине өз кабинетини оларың ыгтыярына берип билжекдигини айтды. Инспектор сыпайычылык эден болуп дурмады, себәби, дерцев билен багланышыккы документлери ол агшам начальнигиң иш кабинетиндәки сейфе ерлешдирип, ачарыны-да өзи билен алып гидипди.

Най мирабың ызындан машин ибердилер.

Начальнигиң күрсүсінде Хайытгулы, үстүндө теннис ойнабермели гиң иш столуң бир тарапындан Палта Ачылович, бейлесинде начальник ерлешип тә жөнәятда айыпланян гетирилди дийлип хабар берилйәнчә өзара гүррүне гүмра болдулар.

Аңырсы ярым сагада етирмән Най мирабы гетирдилер. Оны алып гелен милиционерлере даш чыкмага ругсат берилди. Элине демир билезик гейдирилен Най мирап отуранлары пархсыз назар элегинден бирин-бири гечиренсоң гөркезилен ерде, эдил Хайытгулының чат маңлайындакы отургыжа гөвресини гойберди. Онуң бүтин гижәни гөзүни гырпман гечирендиги габакаларының салланып дурандыгындан беллиди. Хайытгулының гөвнүне гелшине гөрә, ол өңкүсинденем хас бетер гаралыпды, ики чекгеси болса мынжырадылан гара кагыза меңзейәрди. Хайытгулы озал жуда үнс бермәнлиги себәпли, шол гасынларың хеммесиниң озалдан бардыгыны-ёкдугыны ядына дүшүрип билмейәрди.

— Мен сизи сораг этмек үчин чагырамок. Эртир Ашгабада учмалы. Гитмәнкәм, сизиң билен соңкы сапар гөрүшмеги йүрегиме дүвдүм — дийип, инспектор мылайым гепледи. — Хайсыдыр бир затлары бойнума алдыржак боларлар дийлен пикир келләңизе гелмесин. Ёк, сиз диңе диңлемели, мен гүр бержек.

Он йыллап гутарылман, архиве дүшен дерцев бирнөче адама бирнөче айлап хасырды барыны берибилди. Мен өзүм барада айдыбам дуржак дэл, сиз мениң нәвагт геленими унутмадык болсаңыз герек?

Дерцевиң илки башында Дөвлетгелди Дөвханов билен Худайберди Ялкабов бизиң үнс меркезимизде болупды. Дөвлетгелди шол пажыгалы гиже өйлерине гаты гич доланыпдыр, галыберсе-де, «кино гитдим» дийип ялан сөзләп, өз дердини өзи артдырды. Онуң Бегжан билен арасының товлы болмагы бизде гүман этмәге эсас дөрөтди. Дөвлетгелдиниң ол жөнәят билек хич хили галташыгының ёклугыны соң аныклады.

Соңра биз Худайберди Ялкабов билен мешгуландык. Яңы-якына ченли ол дернев астында сакланыларды. Ол нәдипдир дийсеңизле? Ол өзүниң гүман эдилер горкусына Бегжаның бир гыз үчин ниетлән суратының аркасындакы язга дүзедиш гиризипдир. Өңки дерневде онуң галплыгы дуолмандыр. Бир таяжыгы артдырмак билен, ол февралы марта өврүп, өзүниң иң соңкы гүнлере ченли Бегжан билен гатнашыгының якын боландыгыны субут этмәге сынанышды. Онуң гоюны эдил гапдалындакы гассаба сойдурман, Гүйч ага йүз тутмагы-да бизи шүбхелендирмән дурмаярды. Худайбердиниң «Янымыздакы гассабың эли сүйжи дәл» диен тассык-ламасы-да догры болуп чыкды. Йөне шол затларын соңуна етпийәнчә, гөр, нәче гүнлер герек болды.

Галыберсе-де, гүнлериң бир гүни bize «Ялкабовы яздырмаң» дийлен мазмунлы, атсыз-затсыз хат гелип говушды. Шол хатың авторыны ягны язан адамың ким-дигини аныкламак Пиримгулы Абдыллаеве табшырылыпды. Элбетде, яшулы капитан шол ишиң хөтдесинден гелди. Сиз бизиң Худайберди Ялкабов барадакы пикирлеримизиң хас-да берклешмегини газанмак исләпсиңиз. Шол бир вагтың өзүнде-де Дөвлетгелди Дөвхановдан гөрлер өйдүп, тама эдипсиңиз. Эгер-де диңе кимиң эли билен языланыны билмек билен чәкленен болсак, ене-де Дөвлетгелдиниң якасындан алмалы боларды, себәби...

Инспектор Най мирабың маңлайында дер дамжаларының пейда боланыны гөрүп, потолога беркидилен вентиляторы ишледип гойберди. Ол өзүниң хем дере батандыгыны диңе шондан соң билип галды.

— Себәби... шол хаты язан Худайбердиниң машгаласынданды. Бу хатың тарыхы шейле: бир гүн, окувың гутарар вагтыны габатлап, сиз окувчыларың өйлерине гайдян ёлунда тә соңкы жаңа ченли гаравуллык чекипсиңиз. Соңам огланларың арасындан Дөвлетгелдиниң егенини бир четә чекип, ондан ниреден гелйәнини сорап-

сыңыз. Ол «мекдепден» дийипдир. Сиз ынанмадыксырап, «сениң окуяның чынмы?» дийипсиңиз. Ол «хава» дий-йэр. Сиз «ханы, окуяның чын болса, яз гөрели, ёгса мен ынанман» дийип, оңа гөчүрмели сөзлери язып гөр-кезипсиңиз. Ол болса гөчүрипдир.

Хайытгулы вентиляторы дурузмак үчин сөзүне аз салым дынгы берип, ене-де өңкүси ялы, бир дуркыны үйтгетмән, довам этди:

— Хаты почта окламак үчин йөрите Керкә гидипси-низ. Шонда сизиң адыңыз гүман эдилйәнлериң арасына язылды.

Дернев махалы гүман эдиллип, дерцелйән адамлар кән боляр. Мыхманханадакы голак гожа-да, хатда Бегжаның атасына-да бизиң шүбхели гаран махалла-рымыз болупды. — Хайытгулы Палта Ачыловиче гөз астындан гарады. — Ядыңыздамы, бир ёла Ашгабада гитмезимиң өңүсырасында мен сизиң иш ериңизе ба-рыпдым? (Най мирабың келлеси чалажа ыранан ялы болды). Шонда мен сизиң гызыңыза өйленип, оны ызына гайтаран Худайберди барада сизиң нәхили пи-кирдедиңизи билмекчидим. Мениң пикиримче, сиз оны йигренмелидиңиз. Эмма сиз болса терсине, өз гызыңы-за кәйиндиңиз. Догрусы, гаты уссатлык билен өз сөз-лериңизи делиллендиренем болсаңыз, мен сизиң диен-лериңизе ынанмандым. Сиз Худайбердини гөзүңизде окуңыз болса, атмага тайындыңыз. Эмма сиз ислендик пилле санчмага тайын тикенлериңизи йүпек кимин юм-шатмагың хөтдесинден гелйәрдиңиз.

Нәзли билен Бегжаның арасындакы гатнашыкларың аныккланмагы хем гүн тертибинде дурярды. Бегжаның класдашлары, Нәзли билен биле оканлар шу гүмүртик гүманы айыл-сайыл этдилер. Бу йигит билен гызы бир-бирине сөйги баглаяндыр өйдүп, бизем ялңышдык. Бу ики арада достлук болупдыр. Сөйгә голайрак достлук.

Яшлыгындан адагланандыгы үчин гызыңызы Ху-

дайбердә дурмуша чыкарыпсыңыз. Хөчжет, галыберседе, ил-гүнүцкиден габарак галың... Бегжан оларың тойларына-да бармандыр. Биз Худайбердиниң «Нәзлиниң маңа болан гарайшындан бихабардым. Разылашыландыр өйдүпдим...» диенлерине ынанярдык. Тә шу хаты алянчак.

Хайытгулы шу ерде ене сөзүниң арасыны кесди-де сейфиң ашақы гөзүни ачып, галың папкаларың бирини чыкарды:

— Гызың ызына гайдып гелмеги сизиң йүрегиңизде Бегжана болан гахар-газабы жошдуряр. Себәби, гызың ызына гайдып гелмегине... баш гүнәкәр Бегжан дийлен галп дүшүнже бейниңизе берк орнашыпдыр. Йөне велин, сизиң шол габахат пикириңизи ялана чыкаряр шу хат. Биз өзүмизи гызыкландырян сораглар билен йүз тутуп, сизиң бирвагтлар өйден ковуп гойберен гызыңыз Нәзлә хат языпдык. Ол хәзир Кабулда. Баш инженер. Жай гуряр.

Диңле инди, Най мирап, гызың нәмелер язяр, эгер йүрек диен задың гатап даша дөнмедик болса толгунман окамак мүмкин дәл:

Энемиң: «Атаң гахары гачянча дайыңлара бар-да болубер» дийип огрын берен ёлпулуна мен хақыкатданам дайымлара гитмек иследим. Эмма Бегжаның достлук маслахатлары мениң аягымы даңды. Мен онуң айданларына эерип, Ашгабада гитдим-де догры комсомолың Меркези Комитетине ичими дөкдүм. Комсомол мениң элимден тутуп, Москваның гурлушык институтының ишигинден элтди. Орта мекдепде рус дилини окадан мугаллымларымыза миннетдар. Рус дилини шейле ыхласлы өвретмедик болсалар, института гирибем билмездим, окабам... Комсомол соңам мени хор этмедди. Энемем аз-овлак иберди дурды.

Атам барада мен нәме дийсемкәм? Мениң оны жу-да гөрөсим гелйәр. Оглумыза «агтыгым» дийдиресим гелйәр. Бегжанымыз инди яйданман «баба» дийибил-

йәр ахырын. Энтегем гич дәл, мен онуң хемме эден-этмишлерини ядымдан чыкардым. Багышладым. Мен ярашыга кән ымтылдым. Институтуң биринжи курсуны гутаран бадыма хат яздым. «барян» — дийип. «Гараңы гөркезме, мениң Нэзли гызымы биреййәм ер ювтды» — ине, маңа говшан жогап. Шонда-да шол гапыдан башымы эгип бардым. Атам элине палта алып, өнүмден чыкды... вагтында етишди адамлар... Бизин дурмуш тоюмыза ак пата беренем болса, шонда ол өз ялңышыны боюн алмалы боларды. Дурмуш ёлдашымың алнында мен йүзүгара болан болсам, шонда ол мени керчим-керчим эдип чапгыласа-да «вах» диймездим...

Бегжан хакында айдыланда болса, мен оны хич махал унудып билмен. Ол мениң ыкбалыма дүзедиш гиризди. Биле ойнап-улалдык. Достлашдык. Арамызда сыр сакламаздык. Худайбердини сөймейэндигими биленде, тоюң өңүни алмага маңа ярдам этмәге сөз берди. Худайберди дүшүнөр, дүшүнмелидир диен тамасына аркаланды. Худайберди болса дүшүнмегиң дерегине: «Оны өзүң алжак болян болайма» дийип, оны яман ыңжыдындыр. Хәли-шинди «мен говы достумы йитирдим» днерди. Шондан соң ол маңа «окува гит» дийди. А мен болсам тә соңкы гүңлере ченли атам-энеми ырып билерин өйдйәрдим. Шейдибем пурсаты элден гидердим... Тойы ятырмак хакында Худайбердә ялбарыплар язан хатым деңзе зыңлан даша дөнди. Той гижеси гөз етирди сөйгиңиң нәме-нәмедигине. Хакыкаты боюн алмалы: Худайберди йигитлик мертебесини саклабилди. «Барыбир ынанмазлар, обачылыкдыр» — дийди, Дийши ялам болды. Ынанмадылар. Үстүмизден гүлдүлер...

...Мен барадакы мыш-мышларың Бегжана айылганч тәсир эдйэндигини онуң язан хатларындан аңярдым. Онуң йитирим болмагы маңа дурмушын икинжи ургусы болды...»

Инспектор дикарынлап серетмесе-де, Най мирабың

салпы муртының бир тайы сарсып гидендиги онуң на-
зарындан сырмады. Эйсем-де, ол сесине бат бермән,
сөзүнің ызыны алып гөтерди:

— Сиз Бегжаны ёк этмегиң күл-күлүне дүшүпси-
ңиз. Эмма шол айылганч пикириңизи хич киме айтман-
сыңыз. Бегжан билен пете-пет гелен чакларыңызда
хем шол өңки гатнашыкларыңызы саклапсыңыз. 2-нжи
март агшамы Керкиде сизиң кәрдешлериңиз той тутяр.
Сиз өйдәкилери тоя иберип, бир бахана билен еке гал-
ярсыңыз. Пенжирәниң алнындан айрылман Бегжаның
гелжек ёлуна гөз дикип отыркаңыз сизиң якын досту-
ңыз, сатыжыңыз Лопбыгулы Тарыхов гелйәр. Арак
дийсең иманыны сатмага кайыл Лопбыгулы билен
жыңкыдып отыркаңыз, дашардан аяк сеси эшидилйәр.
Гөрсеңиз-ә, Бегжан, десине айнаңызы какып, эл булап
оны өйүңизе чагырарсыңыз. Келлеси гөчгүн Бегжан
гелипдир. Ене-де мей ичилипдир, бирки чүйше бошан-
соң, сиз Лопбыгулының бир янына гышаранындан пей-
даланып, Бегжаны богуп өлдүрипсиңиз.

Сиз меллек ери таба гелен бадына агдарыпсыңыз.
Эмма хемме эдилмели ишлер озалындан плашашды-
рылмагы себәпли, гич болды диен бахана билен тохум
сепмек эртире гойболсун эдилйәр. Даш-төверегеңиз-ә
болонт дивар, гиче гараңкы, меллегиң ортасындан чуң
чукур газып, Бегжаның мейдини йыгшырыпсыңыз. Эр-
теси ир биленем ере тохум сепилйәр.

Соңкы малуматларың үстүнің ачылмагына-да си-
ниң хут өзүңиз бизе көмек этдиңиз. — Хайытгулы пап-
каның сие бир ерини ачып, Най мираба бакан өвүрйәр.
— Бу сизиң мундан бары-ёгы бир хепде өң Лопбыгулы
Тарыхова иберен хатыңыз. Лопбыгулының туссаглык-
да ятанындан бихабар боланыңыз үчин оңа «дилиңе
бек бол, бела башымыздан совландыр» дийлен маз-
мунда хат язарсыңыз. Лопбыгулының адресине гелйән
хатлар болса эесине говушмаздан өңдерцев органлары
тарапындан барланыларды. Тойдан бир гүн өң мени

Ашгабада чагырдылар. Тойда болуп билмэндигимин себэби-де шондан. Сораг эдиленде, Лопбыгулы сыпалга ёкдугыны аңландыр-да, элбетде, хеммесини өз эли билен язып берди. — Асыл онуң Ашгабада гөчүп гитмегине-де шол пажыгалы вака себэп болупдыр. Сизин дилине бек болмагы үчин оңа нәмелери пешгеш берениңизем, хеммеси шу ерде бар. Ине шол дүшүндиришлер— Инспектор олары-да гөркезди. — Йөне шоларсыз хем сизин ыкбалыңыз чөзүлгиди. Той ара дүшөйди. Биз тойы ятырыбам билердик, эгер-де сизин оглуңыз билен Бегжаның уясының бир-бирлерини чын йүректен сөййөндиклерини билмедик болсак. Сизин геңеш тоюңыза гатнашмагыңыз, ожак газмаклыгы Пиримгулы Абдыллаевин, Салаетдинин ве бейлеки комсомолларың үстлерине алмаклары, элбетде, төтөнлейин зат дөлдү. Сизин тоюң эсасы аладалары билен башагай болуп йөрендигиңиз оларың аркайын ишлемеги үчин аматлы болупдыр.

Ашгабатдан доланып гелен угрума олар маңа «бир гаты зад-а пилимизе дегди», ер юмшак баханасы билен лессине үстүнн текизлөп, одун үйшүрдик» дийип хабар бердилер. Диймек, бизин шу обадакыларың кэбиринин дилинден эшиден «мыш-мышларымыз», Лопбыгулының берен маглуматы шунуң билен тассыкланярды.

Шу пурсатда, шу жайдакы отагларың биринде Ашгабатдан йөрите гелен тежрибели экспертлер ишлейёрлер. Бегжаның мейдиниң галындыларының янындан тапылан гапжык-да бош дөл болмага чемели...

Инспектор галың папканы алан ерине ерлешдирип, сейфин аграс гөзүнн беркитди-де ачарыны жүбүсине оклады. Бирнөче минута чскен үмсүмлиги Най мирап бозды:

— Ме-ен шу гүне ченли эден этмишиме өкүнмөндим. Мен әр ишини битирдим дийип хасап эдйөрдим. Арнамыс диен зат мениң үчин дурмушдан, яшайышдан гүйч-

... дәм ёкары. Йөне гызымың язанлары мениң йүрегиме
... лады. Гара гүман мениң гөзүми даңып, ала
шейтан элимден тутуп идипдир... Нәзлим. Вах, онуң
Худайбердә берилмеги габа галыңдан дәл, иним. Аягым
гөрүң агзында дур мен шу пилле рас айдың: Худайбер-
диниң атасы мениң көне гадырданымды. «Гызым дүниә
ишенде, нан тутушып, гуда болмага вадалашдык. Жәнап
бир агыздан чыкар, сөзем бир агыздан». «Берен сөзүни
унутдыңмы, бимессеп» дийип, гөрүңден чыкайжак ялы-
ды Ялкап Жума. Соңам бир зады айтмаса гөзүми
ачып гидерин: Бегжан... Бегжан маңа голайы геленде,
«Яшулы, ялңышарсың, бир пилле пушман эдерсиң, гич
болар. Йөне билип гой, Нәзлини ыңжытмага комсомол
саңа ёл бермез. Бизем гөрешерис» диййәрди. Нәзлим
гайдып өе геленсон, өзүми көре-көрлүк билен шейтаның
ыгытырына табшырыпдырын. Сүйт-гатыксыз атсын мени
хөкүмет... Шунча йыллап мен өзүми диридин дийип
хата эдипдирин. Аслыетинде муңдан он йыл өң өлен
адам экеним, мен муңа инди дүшүңдим...

Кабинетиң гапысының ачылмагы билен Най мирабың
сези кесилди. Эгни ак халатлы, гөзи әйнекли яшулы эк-
сперт ругсат сорап ичери гирди-де дашы күти чапканы
ачып, Хайытгулының алнында гойды. Ол улалдып гөр-
кезйән гуралыны-да инспектора гоюп гитди. Хаты илки-
бада ичанден окап чыкан Хайытгулының текиз маңлайы
йыгрылды:

— Ине, мейдиң яныдакы шол телетин гапжыкдан
тапылан хат. Экспертлер онуң хер бармак ялы бөлек-
лерини бир ере жемләп, хаты өңки болшуна гетирипдир-
лер. — Инспектор Най мираба йүзленди.

— Сиз еке дәл мирап. — Лопбыгулы Тарыхов хем
сизиң билен бир күрсүде отурар. Инди диңле, Най ми-
рап, инди диңле. Мен саңа Нәзлиниң Бегжана язан ха-
тыны окап берейин:

«Бегжан, салам!

Шу хаты язмасам, сана-да көп затларың сыры ачылман галар диен горкыма галам-кагыза япышдым. Душущара чәре ёк, атам барха өжүгүр. Ким билиёр нәме билен гутаржагыны бу ишлерин? «Бегжан сана дил өврелйә, шо болмаса сен бизи йүзүгара этмездик» дийип азар яманыны берйёр атам. Мен горкамок, ынан, Бегжан. Сен маңа ёл салгы бердик, халамаян адам билен яшашмак ялы иң хапа затдан халас болмагыма доганларча голтгы бердик, Биз утдук. Көплер мендеп йүз өвүрйёр. Өвүрсе-өвүрсин, мен эден ишиме өкүнмен. «Акыл этдик» дийёнлерем бар шоңа-да шүкүр. Сениң окув барадакы айданларың мени ганатландыряр. Ким билиёр белки ыкбал бизе ене душурар, белки өңкүденем хас якынлашдырар. Шонда бири-биримизи гөзлөрис...

Мени унутма,

Нәзли.

Август, 1958 йыл».

Хайытгулы хаты окуп болан дессине сейфин үстүнде дуран графинден булкулдадып стакана сув гуйды-да башына чекди. Палта Ачылович болса әйнегини айрып, зялялжыгы билен гөзлериниң нәмини айырырды. Шол гөз ачып-юмасы салымда Най мирап элине дакылан «билезиги» маңлайына бат билен елмеди. Онуң йыгырт-йыгырт маңлайындан чогуп чыкан ган гөзлөриниң үстүне сырыкды...

Ол бирсыхлы «нәхак, нәхак, нәхак...» дийип иңлейәрди.

Тиз медицина көмеги берлен Най мирабы алып гиденлеринден соңра Хайытгулы шу душущыгы гурамаклығың герек дәлдигине дүшүнди.

Чәржев, 1969-1971 йыл.